

บทที่ 2

แนวคิดเรื่องพรหมในคัมภีร์อุปนิษัท

1. ความหมายของพรหมัน

พรหมัน หมายถึง สิ่งแท้จริงสูงสุด หรือ อันติมสัจจะ เมื่อมองจากทรรศนะวัตถวิสัย หรือในฐานะเป็นสิ่งที่ถูกรู้ ความหมายของพรหมัน มีดังต่อไปนี้

1. ในคัมภีร์ฤคเวท พรหมัน หมายถึง ความรู้อันศักดิ์สิทธิ์ บทสวดหรือเวทมนตร์ อันเป็นสิ่งวิเศษ

2. คัมภีร์อุปนิษัท กล่าวว่า พรหมัน มาจาก พุฤหฺ ธาตุ (Brh) แปลว่า เจริญ เติบโต แดกออก หมายความว่า เจริญงอกงาม ก้าวหน้าขึ้น

3. ศังกราจารย์ ได้ให้ความหมายว่า พรหมัน มาจาก พุฤหฺ ธาตุ (Brh) แปลว่า ยิ่ง เกิน มากกว่า และอดิศยน (atisayana) หมายถึง ความเป็นสิ่งบริสุทธิ ความเป็นสิ่งที่ไม่สิ้นสุด ความเป็นอมตะ

4. มัธวะ แห่งเวทानตะ ได้ให้ความหมายว่า พรหมัน คือ บุคคลที่มีคุณสมบัติ เต็มบริบูรณ์ (พุฤหนโต หุยสุมิหฺ คุณะ) (S. Rathakrishnan 1953 : 52)

5. ความหมายในระยะต่อมา คำว่า พรหมัน ไซ้ในความหมายว่า สิ่งแท้จริงสูงสุด หรือ อันติมสัจจะ ซึ่งได้วิวัฒนาการมาเป็นโลกและสรรพสิ่งในโลก กล่าวคือ สิ่งซึ่งเป็นมูลกระณะของสรรพสิ่ง (สุนทร ณ รังษี 2537 : 37)

6. ฉานโทคยะอุปนิษัท ได้กล่าวถึงพรหมันไว้ด้วยคำว่า ดชฺชลาหฺ มีความหมายว่า สิ่งนั้น (คต) เป็นที่เกิดของโลก (ช) เป็นที่กลับคืนสู่แห่งโลก (ล) เป็นที่อิงอาศัยและดำรงอยู่ของโลก (อน) (C.U. 3.14.1)

7. ไตตติรียะอุปนิษัทกล่าวถึงพรหมันไว้ว่า สิ่งซึ่งเป็นที่เกิดของสรรพสิ่ง เป็นที่อิงอาศัยแห่งสรรพสิ่ง และเป็นที่กลับคืนสู่แห่งสรรพสิ่ง (T.U. 3.1.1)

2. ชนิดของพรหม

คัมภีร์อุปนิษัท ได้อธิบายถึงพรหมันไว้ 2 ชนิด คือ

1. สกุณพรหมัน (Saguna Brahman) คือ พรหมันที่ประกอบพร้อมด้วยคุณสมบัติที่ดีทั้งปวง และถึงพร้อมด้วยคุณวิเศษทุกอย่าง เช่น เป็นสรรพวิญ (Omnipresent) สรรพวิญ (Omniscient) และมีศักดานุภาพในการสร้าง พิทักษ์และทำลายโลก (Omnipotent)

อาจเรียก พรหมันชนิดนี้ว่า อปรพรหมัน หรือ อีศวระ เป็นภาคบุคคลาธิฐานของสิ่งสัมบูรณ์ เป็นพระเจ้าที่มีตัวตนเป็นตัวบุคคล (Personal God) การอธิบายถึงพรหมันในลักษณะนี้เป็นการกล่าวถึงพรหมันในแง่โลกียะ (Cosmic) สกุนพรหมันนี้มีอยู่ 3 องค์ใหญ่ ๆ ที่เรียกว่า ตรีมูรติ ดังนี้ คือ ผู้สร้างจักรวาล (Creator) เรียก พระพรหม ผู้พิทักษ์จักรวาล (Sustainer) เรียกว่า พระวิष्ณู และผู้ทำลายจักรวาล (Destroyer) เรียกว่า พระศิวะ ซึ่งเป็นที่เคารพนับถือตามความเชื่อของชาวฮินดู

ข้อความที่แสดงถึงคุณลักษณะของสกุนพรหมันนั้น ได้แก่ มาณชุกะอุปนิษัต 6 ซึ่งกล่าวว่า พรหมันเป็นเทพเจ้าแห่งสรรพสิ่ง เป็นผู้รู้ทุกสิ่ง เป็นผู้คุ้มครองทุกสิ่งจากภายใน และเป็นที่สิ้นสุดแห่งสรรพสิ่งทั้งปวง ฉานโทกะอุปนิษัต 3.14.1 ก็กล่าวไว้ด้วยคำว่า ตชชลาณ ซึ่งหมายความว่า สิ่งนั้น (ตคฺ) เป็นที่เกิดของโลก (ช) เป็นที่กลับคืนสู่แห่งโลก (ล) เป็นที่อิงอาศัยและดำรงอยู่ (อน) ไตตติรียะอุปนิษัต 3.1.1 ก็กล่าวไว้ในลักษณะเดียวกันว่า สิ่งซึ่งเป็นที่เกิดแห่งสรรพสิ่ง เป็นที่อิงอาศัยแห่งสรรพสิ่ง และเป็นที่กลับคืนสู่แห่งสรรพสิ่ง

ข้อความที่ยกมาจากอุปนิษัตข้างต้นนั้น เป็นการแสดงให้เห็นถึงลักษณะของพรหมันในลักษณะที่เป็นสกุนพรหมันซึ่งมีคุณสมบัติในการสร้างโลก การรักษาลोक และการทำลายโลก

2. นิรคุณพรหมัน (Nirguna Brahman) คือ ความแท้จริงอันสูงสุด เป็นอันดิมสัจจะ เป็นสิ่งสัมบูรณ์ ปราศจากคุณลักษณะทุกอย่าง (นิรคุณะ) ปราศจากคุณวิเศษทั้งปวง (นิรวิเศษะ) เป็นความบริสุทธิ์อย่างแท้จริง ไม่อาจใช้คำพูดหรือภาษาพูดบรรยายได้ (อนิรวาณียะ) พรหมันชนิดนี้อาจจะเรียกว่า ปรพรหมัน เป็นภาคธรรมาธิฐานของสิ่งสัมบูรณ์ นิรคุณพรหมันแท้นั้นมีลักษณะเป็น สด-จิต-อานนท กล่าวคือ สด คือ ความมีอยู่จริง จิต คือ ความรู้ อานนท คือ ความสุขสูงสุด ทั้งหมดนั้นเป็นสิ่งที่สูงสุดมิได้ หายขอบเขตมิได้ ซึ่งหมายความว่า นิรคุณพรหมัน คือ ตัวความจริง ความรู้และความสุขอันหาขอบเขตมิได้ การอธิบายถึงพรหมันในลักษณะนี้เป็นการอธิบายถึงพรหมันในแง่โลกุตระ (Acosmic)

ข้อความที่แสดงถึงลักษณะของนิรคุณพรหมันนั้น ได้แก่ ข้อความที่กล่าวไว้ในพฤทธารัณยกะอุปนิษัต 3.8.8 ว่า สิ่งซึ่งไม่มีการเสื่อมสลายที่ผู้ฉลาดเคารพบูชาอยู่นี้ เป็นสิ่งไม่หยาบ (อสถูลมฺ) ไม่ละเอียด (อนูนมฺ) ไม่สั้น (อหุสวมฺ) ไม่ยาว (อทีรณมฺ) ไม่โขงเงา (อจฺฉายมฺ) ไม่ไข ความมืด (อตมสฺ) ไม่ใช่อากาศ (อนากาสมฺ) เป็นต้น ในमाणชุกะอุปนิษัต 1.16 กล่าวว่า สิ่งที่ไม่อาจเห็น (อเทรศยมฺ) ไม่อาจจับจายได้ (อคุราหฺยมฺ) ไม่มีตา (อจฺญสฺ) ไม่มีหู (อโศรตมฺ) ..... สิ่งนั้นคือ สิ่งที่ไม่สูญสิ้น (อวฺยยมฺ) เป็นต้น ข้อความดังกล่าวข้างต้นเป็นการแสดงให้เห็นถึงพรหมันในลักษณะที่เป็นนิรคุณพรหมัน

อย่างไรก็ตาม ทั้งนิรคุณพรหมันและสคุณพรหมันเป็นสิ่งที่แยกออกจากกันไม่ได้ เพราะเป็นสภาวะของสิ่งที่แท้จริงสูงสุดอันเดียวกันแต่มองคนละด้าน ศังกราจารย์ ได้กล่าวว่า สคุณพรหมันและนิรคุณพรหมันนั้นไม่แตกต่างกัน สคุณพรหมันเป็นพรหมันองค์เทียบของนิรคุณพรหมัน สคุณพรหมันเป็นความจริงขั้นสมมุติ เป็นโลกบัญญัติ เป็นความเชื่อของสามัญชน ส่วนนิรคุณพรหมันเป็นความจริงขั้นปรมาตม์ (อศิสักดี ทองบุญ : 2524 : 338)

3. คุณลักษณะของพรหมัน

การอธิบายถึงลักษณะของพรหมัน ในที่นี้จะอธิบายเป็น 2 ลักษณะ คือ ลักษณะที่แท้จริงของพรหมัน และลักษณะที่เกี่ยวข้องกับจักรวาลของพรหมัน

3.1 ลักษณะที่แท้จริงของพรหมัน

ในคัมภีร์อุปนิษัทได้พรรณนาถึงพรหมันโดยใช้คำว่า สัจจิตานนท กล่าวคือ พรหมันเป็นสิ่งที่มียู่สูงสุด เป็นตัวรู้สูงสุด เป็นความสุขที่สูงสุด ดังข้อความที่กล่าวไว้ในพฤทธาจารย์กะอุปนิษัทว่า

“ .... วิษุณฺณมานนฺทํ พุรุหํ .... (B.U. 3.9.28-7)

พรหมันคือ ความรู้ พรหมันคือ ความสุข

“ .... สตยมิเตยตฺวาปาสิต .... (B.U. 4.1.4)

บุคคลควรบูชาสิ่งนั้น (พรหมัน) ว่า เป็นความจริง

“ .... ปฺรชฺเฌเตยนตฺวาปาสิต .... (B.U. 4.1.2)

บุคคลควรบูชาสิ่งนั้นว่า เป็นความรู้

“ .... อานนฺเตเตยนตฺวาปาสิต .... (B.U. 4.1.6)

บุคคลควรบูชาสิ่งนั้นว่า เป็นความสุข

คำว่า สูงสุด (Absolute) หมายความว่า คำทั้งสามนี้จะต้องอธิบายในลักษณะปฏิเสธ เพราะฉะนั้น พรหมันเป็นสิ่งที่มียู่ (Sat) จึงมีความหมายว่า พรหมันไม่ใช่สิ่งที่มีอยู่ทั่วไป พรหมันเป็นตัวรู้ (Cit) มีความหมายว่า พรหมันไม่ใช่ความรู้สึที่เกิดจากการรับรู้วัตถุภายนอกทั่ว ๆ ไป เป็นความรู้สึที่เกิดจากความรู้อย่างแท้จริง เป็นจิตบริสุทธิ์ หรือสัมปชัญญะบริสุทธิ์ และพรหมันเป็นความสุข (Bliss) มีความหมายว่า พรหมันไม่ใช่ความสุขที่เกิดจากความสมปรารถนาในสิ่งที่ต้องการอันเนื่องมาจากความอยาก แต่เป็นความสุขสงบสูงสุด

คุณสมบัติทั้ง 3 คือ สิ่งที่มีอยู่จริง (Sat) ตัวรู้ (Cit) และความสุข (Ānanda) ไตตติรียะอุปนิษัทกล่าวไว้ว่า

“ พุรหมวิทาปโนติ ปรมุ, ตเตษาภยุกตา, สดฺยํ ชฺญานมนนํ พุรหม, โย เวท
 นิหิตํ คุหายํ ปรมะ วุโยมนุ โสศฺนุเต สรวานํ กามาณํ สห พุรหมณา วิปศฺยิตา อิติ ....
 (T.U. 2.1.1)

บุคคลผู้แจ้งพรหมัน ย่อมบรรลุถึงสูงสุด เกี่ยวกับความจริงนี้มีคำประกาศว่าพรหมัน
 คือ สิ่งที่เป็นจริง (Satyam) คือความรู้ (Jñānam) คือสภาวะที่ไม่สิ้นสุด (Anantam) ผู้รู้ว่า
 พรหมันสถิตอยู่ในคหาคือพุทธิและในสวรรค์ชั้นสูงสุด บุคคลนั้นย่อมสมความปรารถนาทุก
 ประการพร้อมกับพรหมันผู้รอบ

ดังนั้น การอธิบายถึงลักษณะที่แท้จริงของพรหมัน จึงจะใช้แนวคิดที่ว่า พรหมันใน
 ฐานะสิ่งที่มีอยู่ เป็นตัวรู้ และเป็นบรมสุข ซึ่งเป็นแนวคิดที่สำคัญที่สุดของคัมภีร์อุปนิษัท รวมทั้ง
 ลักษณะที่ตรงกันข้ามและความเป็นสภาวะที่รู้ไม่ได้ของพรหมัน ดังต่อไปนี้

3.1.1 พรหมันในฐานะสิ่งที่มีอยู่และสิ่งที่ไม่มี (Sat, Asat) สิ่งจริงและไม่จริง (Satyam, Asatyam)

คำว่า สดฺ ใช้สำหรับโลกและพรหมันทั้งสองอย่าง สดฺ มาจาก อสฺ ธาตุ ซึ่งหมายถึง
 ถึง เป็น (Be) มีอยู่ (Exist) ในทำนองเดียวกันคำว่า อสฺ ก็ใช้สำหรับโลกและพรหมันเหมือน
 กัน แนวคิดที่แท้จริงของคัมภีร์อุปนิษัท คือ พรหมันอย่างเดียวนั้นที่เป็นจริง ส่วนโลกนั้นเป็น
 สิ่งไม่จริง เมื่อถือเอาเนื้อความตามอุปนิษัทแล้ว สดฺ จึงหมายถึงโลก พรหมัน หมายถึง ความ
 จริงของความจริง (สดฺยสฺย สดฺยมฺ B.U. 2.1.20) เมื่อ สดฺ หมายถึงโลก เราก็สามารถเข้าใจ
 ความหมายของ อสฺ ว่าเป็นสิ่งที่มีก่อนโลก ดังนั้น สิ่งที่มีอยู่ก่อนโลก คือ สิ่งที่ไม่มี (Asat)
 ฉานโทคยะอุปนิษัทได้กล่าวไว้ว่า

“.....อสทเวทมนคราสิต, คตฺ สทาสิค , คตฺ สมภวต, ตทาณฺฑํ นิรวรตต, คต
 สํวศฺรสฺย มาตุรามศฺยต, ตนุ นิรภิทฺยต .... (C.U. 3.19.1)

ในตอนเริ่มแรก โลกนี้เป็นสิ่งที่ไม่มีอยู่ (Asat) สิ่งที่ไม่มีอยู่กลายเป็นสิ่งที่มีอยู่ มัน
 เจริญมันเปลี่ยนเป็นไข่ มันอยู่ในนั้นปีหนึ่งแล้วก็แตกออกมา

ไคตตริยะอุปนิษัทมีข้อความกล่าวไว้ว่า

“ อสท วา อิทมฺคร อาสิค , คโต ไว สทชายต , ตทาตุমানํ สุวมนฺรุต ,
 ตสฺมาต คตฺ สุกฤตมฺยฺยเต (T.U. 2.7.1)

แท้จริงแล้ว ในตอนเริ่มแรก โลกนี้เป็นสิ่งที่ไม่มีอยู่ (Asat) จากสิ่งที่ไม่มีอยู่ สิ่งที่มี
 อยู่ จึงเกิดขึ้น สิ่งที่มีอยู่นั้นสร้างตัวมันเองให้เป็นอาตมัน (Soul) ดังนั้น มันจึงถูกเรียกว่า ผู้ถูก
 สร้างดีแล้ว

ข้อความข้างต้นนี้เป็นการแสดงให้ทราบถึงพรหมันในฐานะสิ่งที่ไม่มียู่และมีการอธิบายถึงการสร้างโลกของพรหมันทั้งในฐานะสิ่งที่ไม่มียู่และสิ่งที่มีอยู่ ดังข้อความที่กล่าวไว้ในไตรคิริยะอุปนิษัต

“...ส ตปสุ ตปตฺวา , อิทํ สรวมสฺสชต , ยทิตํ กี จ , ตตฺ สฺสชวาทฺวานุปรวิศตฺ , ตตฺวานุปรวิศย สจฺจ คฺยจฺ จาภวตฺ , นิริกตํ จานิริกตํ จ, นิลยํ จานิลยํ จ, วิชฺญาณํ จาวิชฺญาณํ จ, สคฺยํ จานคฺยํ จ, สคฺยมภวตฺ.... (T.U.2.6.1)

หลังจากบำเพ็ญตบะแล้วเขา (พรหมัน) จึงสร้างโลกนี้และทุกสิ่งที่มีในโลก เมื่อได้สร้างสิ่งเหล่านั้นแล้ว เขาก็เข้าไปในสิ่งเหล่านั้น หลังจากเข้าไปแล้วเขาก็กลายเป็นทั้งสิ่งที่มีอยู่ (Sat) และสิ่งที่อยู่เหนือสิ่งนี้ (Tyat, ไม่มีรูป) เป็นสิ่งที่กำหนดได้และกำหนดไม่ได้ เป็นสิ่งที่มีที่อาศัยและไม่มีที่อาศัย เป็นตัวรู้และไม่ใช่ว่าตัวรู้ เป็นสิ่งที่มีจริงและไม่มี สิ่งที่มีอยู่จริง ๆ ชนิดหนึ่ง นั่นแหละ มีอยู่

ในฐานะที่พรหมันเป็นสิ่งที่จริง (สคฺย) พรหมันจึงเป็นทุกอย่างที่เกิดขึ้น ดังนั้น พรหมันจึงถูกเรียกว่า ความจริง (สคฺย) ความแตกต่างกันของพรหมันในฐานะสิ่งที่มีอยู่และสิ่งที่ไม่มียู่ ในพหุทธารณยะอุปนิษัตข้อความกล่าวไว้ว่า

“ เทว วาว พฺรหฺมโณ รูเป, มฺรุตํ ใจวามฺรุตํ จ, มฺรคฺยํ จามฺรคฺยํ จ, สติคํ จ, ยจฺ จ, สจฺ จ, คยจฺจ (B.U. 2.3.1)

ความจริง พรหมันมีสองรูป คือ มีรูปและไม่มีรูป เป็นสิ่งที่ต้องตายและสิ่งที่ไม่ตาย เป็นสิ่งที่เคลื่อนไหวและไม่เคลื่อนไหว เป็นสิ่งที่มีอยู่ (Sat) และเป็นสิ่งที่อยู่เหนือสิ่งที่มีอยู่ (Tyat)

เนื้อหาในไตรคิริยะอุปนิษัตและพหุทธารณยะอุปนิษัตทั้งสองข้างต้นเป็นการพัฒนาแนวคิดเดิมจากที่กล่าวแล้วในตอนต้นโดยการเปรียบเทียบพรหมันในฐานะสิ่งที่อยู่เหนือทุกอย่าง เป็นสิ่งที่อธิบายไม่ได้ ไม่มีที่ตั้ง เป็นสิ่งที่รู้ไม่ได้ เป็นสิ่งที่ไม่ปรากฏกับจักรวาลในฐานะสิ่งที่มีอยู่ อธิบายได้ มีที่ตั้ง เป็นสิ่งที่รู้ได้และเป็นสิ่งที่มีรูปปรากฏ การเปรียบเทียบเช่นนั้นก็เป็นการตอบปัญหาที่ว่า โลกเกิดขึ้นจากสิ่งที่มีอยู่หรือสิ่งที่ไม่มียู่ ซึ่งอาจจัดได้ว่าเป็นปัญหาที่ติดอยู่ในใจของมนุษย์ทั้งหลาย

อย่างไรก็ตามการกล่าวว่า โลกเกิดจากสิ่งที่ไม่มียู่ (Asat) ก็ปรากฏมีเนื้อความที่ขัดกันอยู่เพราะในฉานโทคยะอุปนิษัตได้กล่าวไว้ว่า

“ สเทว, เสามฺย อิทมฺกฺร อาสีเทกเมวาทิตฺยมฺ, ตทฺโรกาหฺรสเทเวทมฺกฺร อาสีเทกเมวาทิตฺยมฺ, ตสฺมาทสตะ, สชฺ ษายต (C.U. 6.2.1) กุตสฺ ตฺ ษลฺ, เสามฺโยวํ สฺยาทิตฺติ โหวาจ, กถมสตะ สชฺ ษายเตติ, สคฺ เตว, เสามฺย อิทมฺกฺร อาสีเทกเมวาทิตฺยมฺ (C.U. 6.2.2)

ในตอนเริ่มแรก โลกนี้ มีเพียงสิ่งที่มีอยู่เท่านั้น (Sat) มีเพียงหนึ่งเดียวไม่มีสอง บางคนกล่าวว่า ในตอนเริ่มแรก มีเพียงสิ่งที่ไม่ได้อยู่เท่านั้น หนึ่งเดียวไม่มีสอง จากสิ่งที่ไม่มีนี้ สิ่งที่มีจึงเกิดขึ้น แต่จะเป็นอย่างนั้นได้อย่างไร สิ่งที่มีอยู่จะเกิดขึ้นจากสิ่งที่ไม่มีได้อย่างไร ถ้าจะพูดให้ถูกแล้ว ในตอนแรกเริ่ม มีเพียงสิ่งที่มีอยู่เท่านั้น เป็นหนึ่งเดียว ไม่มีสอง

จากข้อความดังกล่าวจะเห็นได้ว่า พรหมัน มักจะถูกเรียกว่า สิ่งที่มีอยู่ (สตฺ) หรือความจริง (สตฺยम्) คำว่า สตฺยम् นั้นใช้ในความหมายที่เหมือนกันกับคำว่า สตฺ

ในพุทธทศวรรษกะอุปนิษัฏ คำว่า สตฺยम् มีความหมายที่ตรงกันข้ามกับความมีอยู่จริงของสิ่งทั้งหลายที่มีอยู่ในโลก เช่นเดียวกับพรหมันซึ่งมีสถานะที่ตรงกันข้ามกับสิ่งที่มีอยู่ในโลก ดังนั้น การที่จะทำให้พรหมันแตกต่างจากโลกที่เรียกว่า สตฺ (Sat) พรหมันจะต้องมีชื่อเรียกว่า ความจริงของความจริง (Satyasya Satyam) ดังเช่นข้อความที่กล่าวไว้ในพุทธทศวรรษกะอุปนิษัฏว่า

“ ตสฺโยปนิษัฏ, สตฺยสฺย สตฺยมิตฺติ ปฺราณา วั สตฺยम्, เตชามาเมษ สตฺยम् (B.U. 2.1.20)

ความหมายลึกกลับของพรหมัน ก็คือ ความจริงของความจริง ปฺราณะทั้งหลาย (Prāṇa) คือความจริง และความจริงของปฺราณะทั้งหลายก็คือพรหมัน

คำว่า ปฺราณะทั้งหลาย นั้น ในที่นี้ หมายถึง โลก เป็นความจริงที่เป็นโลกิยะ กล่าวคือ สิ่งทั้งหลายที่มีอยู่ปรากฏอยู่ในโลกเท่านั้น แต่ในพุทธทศวรรษกะอุปนิษัฏ 2.3.6 คำว่า ปฺราณะ หมายถึง พรหมัน เป็นความจริงที่เป็นโลกุตตระ กล่าวคือ เป็นความจริงที่แท้จริง ดังข้อความที่กล่าวไว้ว่า

“ ปฺราณา วั สตฺยम्, เตชามาเมษ สตฺยम् (B.U. 2.3.6)

แท้จริง ปฺราณะทั้งหลาย คือ ความจริง และบุรุษนั้น (พรหมัน) ก็คือ ความจริงของปฺราณะ

พุทธทศวรรษกะอุปนิษัฏ 1.6.3 มีความหมายที่ตรงกันข้ามกับข้อความที่กล่าวไว้ในข้างต้นนั้น เพราะคำว่า สตฺยम् (Satyam) ในอุปนิษัฏข้อนี้มีความหมายเป็นเพียงความจริงที่เป็นโลกิยะส่วน คำว่า ปฺราณะ หมายถึง พรหมัน เป็นความจริงที่เป็นโลกุตตระ ดังข้อความที่กล่าวไว้ว่า

“ ตเตตทมฺฤตํ สตฺยเณ ฉนฺนํ, ปฺราโณ วา อมฺฤตํ, นามรูปํ สตฺยम्, ตาภฺยํ ปฺราณศฺ ฉนฺนํ (B.U. 1.6.3)

สิ่งนี้นั้นแหละ เป็นอมตะ ซึ่งถูกปกปิดโดยความจริง ปฺราณะนั้นแหละเป็นอมตะ นามและรูปเป็นความจริง ปฺราณนี้ถูกปกปิดโดยนามและรูปเหล่านั้น

๑๗
BG
1320
พ.ศ. 2540
ด.1
i 20933
15

คำว่า สดฺยम् (Satyam) ในพจนานุกรมยะอุปนิษัตได้อธิบายในลักษณะที่พิศดารอย่างมาก ดังข้อความที่กล่าวไว้ว่า

“ คเตตคฺ ตฺรยภฺษรมฺ ,ส-ติ-ยมิติ, ส อิตฺยฆมภฺษรมฺ, ติ อิตฺยฆมภฺษรมฺ, ยมิติยฆมภฺษรมฺ, ปฺรณฺม อุตฺตเม อภฺษเร สดฺยम् มธฺยไคฺนฺดฺย, คเตตทณฺดฺย อภฺยตะ สดฺยเณ ปฺริคฺฤทฺธิคฺ สดฺย ภูยเมว ภวติ (B.U. 5.5.1)

คำว่า สดฺยम् (Satyam) ประกอบด้วยพยางค์ 3 พยางค์ พยางค์แรก คือ ส (Sa) พยางค์ที่ 2 คือ ติ (Ti) พยางค์ที่ 3 คือ ยมฺ (Yam) พยางค์แรกและพยางค์สุดท้ายคือ ความจริง (Satyam) พยางค์กลางคือสิ่งที่ไม่จริง (Anṛtam) สิ่งที่ไม่จริงนี้ถูกโอบปิดไว้ทั้งสองด้าน โดยความจริง มันเป็นส่วนของความจริงนั่นเอง

ความหมายของข้อความนี้ก็คือโลกที่ปรากฏเป็นสิ่งที่ต่าง ๆ นั้นจะมีความเป็นจริงได้ก็เพราะพรหมัน ฉานโทคยะอุปนิษัตได้อธิบายคล้ายกันว่า

“ ตานิ ห วา เอตานิ คฺรีณฺยภฺษราณิ สดฺ-ติ-ยมิติ ตทฺ ยคฺ สดฺ คทมนฺดฺยตมถ ยคฺ ติ ตนฺ มรุตยมถ ยทฺ ยํ เตโนเเก ยจฺนติ ยทฺเนโนเเก ยจฺนติ คฺสฺมาทฺ ยมฺ ....(C.U. 8.3.5)

พยางค์สามเหล่านี้ คือ ส-ติ-ยมฺ (Sa,Ti,Yam) ส (Sa) นั้นคือสิ่งที่เป็อมตะ ติ (Ti) คือสิ่งที่ต้องตาย ยมฺ (Yam) ยึดพยางค์ทั้งสองเข้าไว้ด้วยกัน

เกษียตก็อุปนิษัตได้อธิบายแตกต่างออกไปว่า

“ ยทฺนยทฺ เทเวภฺยศฺ จ ปฺราณฺยภฺยศฺ จ ตคฺ สทถ ยทฺ เทวาศฺ จ ปฺราณาศฺ จ ตคฺ ตยํ, คเตตฺย วาจาภฺยาศฺหฺริยเต สดฺยมิติยเตวาทิํ สรวฺมิตํ สรวฺมสฺตีเยไวนํ คทาห, คเตตจฺ ฌโลเกนาภฺยคฺตมฺ (K.U. 1.6)

พยางค์ คยฺม (-Tyam) ในคำว่า สดฺยम् (Satyam) หมายถึง เทพเจ้าทั้งหลายและปฺราณะทั้งหลาย (ธรรมชาติภายใน-ภายนอก) พยางค์ สดฺ (Sat-) หมายถึง สิ่งที่มีอยู่ที่แตกต่างจากเทพเจ้าทั้งหลายและปฺราณะทั้งหลาย และอยู่เหนือทั้งสองสิ่งนั้น ท่านคือโลกทั้งหมคนี่

อุปนิษัตต่อ ๆ มา ไม่ได้ให้ความสำคัญต่อแนวคิดที่ว่า พรหมันคือสิ่งที่มีอยู่หรือสิ่งที่ไม่มีอยู่ แต่ให้ความสำคัญต่อแนวคิดที่ว่า พรหมันเป็นสิ่งที่อยู่เหนือสภาวะทั้งสองนั้น เช่นที่กล่าวไว้ในอุปนิษัตเหล่านี้ว่า

“ น สฺนฺ น จาสจฺ (S.U. 4.18)

เขาไม่ใช่ทั้งสิ่งที่มีและสิ่งที่ไม่มี

“ เอตคฺ ชานถ สทสทฺ วเรณฺยํ ปรมฺ, วิชฺญานาทฺ ยทฺ วริชฺญมฺ ปฺรชานาม (M.U. 2.2.1)

ท่านจงรู้นั้นในฐานะสิ่งที่มีอยู่ สิ่งที่ไม่มีอยู่ เป็นสิ่งสูงส่งเกินกว่าจะปรารถนาได้

และเป็นสิ่งที่อยู่สูงเกินความเข้าใจของมนุษย์

พรหมันจึงเป็นสิ่งที่รวมทุกสิ่งไว้ ทั้งความจริงที่อยู่ในโลก (โลกิยะ) ความจริงที่อยู่พ้นโลก (โลกุตตระ) วิทยาและอวิทยา ดังข้อความที่กล่าวไว้ในสเวตาสวตระอุปนิษัทว่า

“ เทว อภฺยเร พฺรหฺมปเร ตฺวนนฺเต, วิทยาวิทฺยเอ นิหิตะ ยตฺร กฺุณฺเฏ กฺุณฺรํ ตฺววิทยา หฺยมฺฤตํ ตฺ วิทยา, วิทยาวิทฺยเอ อิตฺเต ยสฺ ตฺ โส’นฺยสฺ..... (S.U. 5.1)

อวิทยาเป็นสิ่งที่แตกสลาย วิทยาเป็นสิ่งที่ไม่แตกสลาย ทั้งวิทยาและอวิทยาดังมีอยู่ในพรหมันผู้สูงสุด ผู้เป็นอนันตะ ผู้ไม่แตกสลาย พรหมันเป็นผู้ครอบครองวิทยาและอวิทยา แต่พรหมันก็แตกต่างจากวิทยาและอวิทยา

3.1.2 พรหมันในฐานะที่เป็นจิต (Consciousness/Cit)

ยาชญวาลกษะนักคิคมผู้มีชื่อเสียงของอุปนิษัทเชื่อมั่นในแนวคิดที่ว่าพรหมันหรืออาตมันเป็นตัวรู้ (Knowing subject) ภายในความมนุษย์ทั้งหลาย แต่เป็นสิ่งที่ไม่สามารถรู้ได้ ความเห็นเช่นนั้นทั้งหมดของเขาถูกรวมกล่าวไว้ในพฤทธาธมยกะอุปนิษัท ดังข้อความที่กล่าวไว้ว่า

“ เอช ต อาตฺมา สรวฺานุตฺระ, ยะ ปฺราณเณ ปฺราณิตฺ, ส ต อาตฺมา สรวฺานุตฺระ, โย’ปาเนนาปาณิตฺ, ส ต อาตฺมา สรวฺานุตฺระ, โย วฺยาเนน วฺยานิตฺ, ส ต อาตฺมา สรวฺานุตฺระ, ย อุทาเนโนทานิตฺ, ส ต อาตฺมา สรวฺานุตฺระ, เอช ต อาตฺมา สรวฺานุตฺระ (B.U. 3.4.1)

อาตมันของท่านเองอยู่ภายในสิ่งมีชีวิตทั้งปวง สิ่งซึ่งหายใจเข้าด้วยลมหายใจเข้า คืออาตมันของท่าน ซึ่งอยู่ในสิ่งมีชีวิตทั้งปวง สิ่งซึ่งหายใจออกด้วยลมหายใจออกคืออาตมันของท่านซึ่งอยู่ในสิ่งมีชีวิตทั้งปวง สิ่งซึ่งหายใจระหว่างกลางด้วยลมหายใจระหว่างกลาง คืออาตมันของท่านซึ่งอยู่ในสิ่งมีชีวิตทั้งปวง สิ่งซึ่งหายใจขึ้นด้วยลมหายใจขึ้น คืออาตมันของท่านซึ่งอยู่ในสิ่งมีชีวิตทั้งปวง

“น ทฤชฺเฏรฺ ทฺรยฺภูวํ ปสฺยะ, น ศฺรุตฺเร โศรฺตารํ ศฤณฺยะ, น มตฺเร มนฺตารํ มนฺวีถะ, น วิชฺญาตฺเร วิชฺญาตารํ วิชานียะ, เอช ต อาตฺมา สรวฺานุตฺระ (B.U. 3.4.2)

ท่านไม่สามารถเห็นผู้เห็นการเห็น ไม่สามารถได้ยินผู้ที่ได้ยินการได้ยิน ไม่สามารถคิดถึงผู้คิดถึงความคิด ไม่สามารถรู้ผู้ที่รู้ความรู้ เจานั้นแหละคืออาตมันของท่านซึ่งมีอยู่ในทุกสิ่ง

พรหมันจึงมีฐานะเป็นผู้ควบคุมภายในของทุก ๆ สิ่ง เป็นสิ่งทรงอำนาจที่ดำรงอยู่และแผ่ไปทั่วจักรวาล ดังข้อความที่กล่าวไว้ในพฤทธาธมยกะอุปนิษัทว่า

“ ตท วา เอตทกัสมม, อทุณณั ทุณณุ, อสุรคั โสรัคค, อมคั มนคค ,
อวิชญาคั วิชญาคค, นานยทโต’สสุติ ทุณณุ, นานยทโต’สสุติ โสรัคค, นานยทโต’สสุติ มนคค,
นานยทโต’สสุติ วิชญาคค .... (B.U. 3.8.11)

สิ่งที่ไม่สูญสิ้นนี้ ย่อมเห็นแต่ไม่ถูกเห็น ได้ยินแต่ไม่ถูกได้ยิน คิดแต่ไม่ถูกคิดถึงได้ รู้
แต่ไม่ถูกรู้ นอกจากเขาแล้วก็ไม่มีผู้เห็น ผู้ได้ยิน ผู้คิด ผู้รู้คนอื่นอีก

“ .... เอช ค อาคฺมานุสฺสยามุขมฺหคฺคเ อโตนฺยทารุคฺค .... (B.U. 3.7.23)

เขาคืออาตมอันของท่าน เป็นผู้ควบคุมภายใน เป็นผู้ไม่ตาย สิ่งอื่นย่อมตาย

พรหมันหรืออาตมอันเป็นผู้รู้ วัตถุทั้งหลายภายนอกเป็นสิ่งที่ถูกรู้ จะเห็นได้ใน
พหุทวารณิกะอุปนิษัตที่ได้อธิบายไว้ว่า ยาชญวโลกะได้สอนนางไมเตรยียโดยเปรียบเทียบอาตมอัน
เหมือนกับทะเลแล้ว

“ ส ขลา สรวาสามปาม สมุทฺร เอกายนฺม, เอว สรวะหํ สปรุสฺสานํ ตวเลกายนํ
เอว สรวะหํ คณฺฐานํ นาสิกะ เอกายนฺม.... (B.U. 2.4.11)

อาตมอันนั้นเป็นเหมือนทะเลซึ่งเป็นที่รวมแห่งเดียวของน้ำทุกชนิด เหมือนผิวหนังก็
เป็นที่รวมที่เดียวของสัมผัสทุกชนิด เหมือนจุมูกเป็นที่รวมที่เดียวของกลิ่นทุกชนิด

อาตมอันนั้นซ่อนอยู่ในภายในของสรรพสิ่ง เป็นตัวรู้ภายใน ดังที่กล่าวไว้ใน
พหุทวารณิกะอุปนิษัต

“ .... ปฺราณนฺเนว ปฺราโณ นาม ภวติ, วทฺท วากุ, ปสฺยสฺส จกฺขุชะ, สุตฺตวนฺ
โสรัคฺค, มนฺวาโน มนชะ, ตานยสฺสโยคานิ กฺรุมฺนามาเนยว .... (B.U. 1.4.7)

เมื่ออาตมอันหายใจนั้นแหละ จึงมีชื่อว่า ปราณะ (ลมหายใจ) เมื่ออาตมอันพูดจึงมีชื่อ
ว่า คำพูด เมื่ออาตมอันเห็นจึงมีชื่อว่า ตา เมื่ออาตมอันได้ยินจึงมีชื่อว่า หู เมื่ออาตมอันคิดจึงมีชื่อว่า
মন (ใจ) นี่เป็นเพียงชื่อที่เกี่ยวข้องกับการทำงานของอาตมอัน

อาตมอันจึงเป็นบุรุษผู้แสวงอารมณ์ทั้งหลายในฐานะจิตผู้ควบคุมอยู่ในภายในเท่านั้น
และไม่ได้ทำตัวมันเองให้เหมือนกันกับอารมณ์ทั้งหลายเหล่านั้น จิตถูกประกอบไว้ในร่างกาย
เหมือนม้าที่ถูกประกอบไว้ที่รถม้า อาตมอันเป็นผู้รับรู้ อินทรีย์ทั้งหลายเป็นเครื่องมือในการรับรู้
ดังข้อความที่กล่าวไว้ในฉานโทคยะอุปนิษัต

“ อถ ขตฺโรตทากาสมฺน วิษณฺณํ จกฺขุชะ, ส จกฺขุชะ ปฺรุโธ ทุณฺสณาย จกฺขุรค โย
เวเททํ จิฆฺรณณิคิ, ส อาคฺมา คณฺธาย จฺรณณค โย เวเททฺทภิกฺขุอาหฺรณณิคิ, ส อาคฺมาภิกฺขุอาหฺรณ
วาคค โย เวเททํ สุตฺตวนณิคิ, ส อาคฺมา สรวณาย โสรัคฺค (C.U. 8.12.4)

สายคารวมเข้ากับอากาศ (ช่องว่าง) ที่ใด ที่นั่นก็จะมีบุรุษที่เกี่ยวข้องกับตา ตามีไว้
เพื่อการเห็นของบุรุษคนนั้น คนที่รู้ว่า ฉันทมกลิน คนนั้นคืออาตมอัน จมูกก็มีไว้เพื่อการดม

กลิ่นของอาตมัน คนที่รู้ว่า ฉันทุค คนนั้นคืออาตมัน คำพูดก็มีไว้เพื่อการพูดของอาตมัน
คนที่รู้ว่า ฉันทัง คนนั้นคืออาตมัน หูมีไว้เพื่อการฟังของอาตมัน

“ อถ โย เวเทท มนฺวานิฉิ ส อาคฺมา, มโน'สฺย ไทว จกฺษะ, ส วา เอช เอเตน
ไทเวน จกฺษฺยา มนสฺสึตฺตานํ กามานํ ปศฺยณํ รมเต , ย เอเต พฺรหฺมโลเก (C.U. 8.12.5)

คนที่รู้ว่า ฉันทิด คนนั้นคืออาตมัน มนัส (ใจ) คือคาทิพย์ของอาตมัน แท้จริง
อาตมันนั่นเองเมื่อเห็นสิ่งที่น่าปรารถนาเหล่านี้ซึ่งมีอยู่ในพรหมโลก ด้วยมนัส (ใจ) ที่เป็นคาทิพย์
ของเขา ย่อมพึงพอใจ

เกาฬิตถิอุปนิษตกถาว่าว่า อินทริยทั้งหลายนั้นขึ้นตรงกับปรัชญาตมัน กล่าวคือ
อาตมันที่เป็นตัวรู้ อินทริยทั้งหลายจะทำหน้าที่ของคนได้ก็เพราะถูกควบคุมโดยปรัชญาตมัน
ดังข้อความที่กล่าวไว้ว่า

“ .... จกฺษฺยา รูโป, โสฺรตฺเรณ สฺพทํ, มนสา ชฺชานํ , เอกญฺญํ ไว ปฺราณา
ภุตฺไวกกเมตฺตานิ สรวาณิ ปฺรชฺญาปยฺนตฺติ, วาจํ วทฺตํ สรวเ ปฺราณา อานุทฺตํ, จกฺษะ
ปศฺยตุ สรวเ ปฺราณานุปศฺยนฺติ .... (K.U. 3.2)

รูปโดยอาศัยตา เสียงโดยอาศัยหู ความคิดโดยอาศัยมนัส (ใจ) ปราณะทั้งหลาย
(ตัวพลังอำนาจที่ทำให้มีชีวิต) ได้ทำให้ทุกสิ่งทุกอย่างแต่ละอย่างเหล่านี้รู้ โดยทำงานเป็นหนึ่ง
เดียว เมื่อวาจาพูด ปราณะทั้งหลายก็พูดตาม เมื่อตาเห็น ปราณะทั้งหลายก็เห็นตาม

อาตมันจึงเป็นผู้ภายใน เป็นผู้ที่ทำให้อินทริยทั้งหลายทำหน้าที่ต่าง ๆ ของตน ดัง
ข้อความที่กล่าวไว้ในพฤทธารณยกะอุปนิษทว่า

“ .... อาคฺไมวาสฺย ชฺโชติรุ ภวตฺติ , อาคฺมโนวายํ ชฺโชติยาสฺเต, ปลฺยชเต, กรฺม
กฺรุเต, วิปลฺยตฺติ (B.U. 4.3.8)

อาตมันนี้แหละเป็นแสงสว่างของบุรุษคนนั้น ด้วยอาตมันนั้นแหละซึ่งเป็นแสงสว่าง
บุรุษ (คน) จึงนั่ง เคลื่อนไหวไปรอบ ๆ ทำงานและกลับมาจากการทำงาน

“ .... โย'ยํ วิชฺญาณมยะ ปฺราณฺเสสุ, หฤทฺษนฺตรชฺโชติยะ ปฺรุษะ ....(B.U. 4.3.7)

อาตมันนี้ ก็คือปฺรุษะผู้สัมพันธ์อยู่อย่างใกล้ชิดกับวิชฺญาณ (ตัวรู้) ภายในอินทริยทั้ง
หลาย (ปราณะ) เป็นแสงสว่างที่อยู่ภายในหัวใจ

การอธิบายพรหมันในฐานะผู้รู้ (Knowing subject) ซึ่งเป็นแนวคิดหลักของ
ยัชญวาลกะนั้นจะชัดเจนขึ้นโดยการอธิบายเปรียบเทียบกับก้อนเกลือ ดังข้อความที่กล่าวไว้ว่า

“ ส ยถา 'สโนรหฺมโนนฺนโร'พาหุยะ, ภฺตุคฺสุโน รสฺหมน เอว , เอวํ วา
อเร'ขมาคฺมานนฺโร'พาหุยะ, ภฺตุคฺสุนํ ปฺรชฺญาณมฺน เอว .... (B.U. 4.5.13)

เหมือนกับก้อนเกลือไม่มีภายในภาชนะนอก เป็นเพียงมวลแห่งรสเนื้อเดียว อาตมันนี้

ก็ฉนั้นเหมือนกัน ไม่มีภายในภายนอก แต่เป็นเพียงมวลแห่งตัวรู้เนื้อเดียวโดยตลอด

แนวคิดที่ว่าพรหมันคือตัวรู้ ยังอาจอธิบายให้แตกต่างกันออกไปอีกว่า พรหมันคือแสงสว่างของแสงสว่างทั้งหลาย แสงสว่างในที่นี้ หมายถึง พรหมัน (อาคัมน์) แสงสว่างทั้งหลาย หมายถึง อินทรีย์ทั้งหลาย (ปฺราณะ) อาคัมน์เป็นแสงสว่างที่มีในตัวเองคือประกอบด้วยตัวรู้ (ปฺริชญา) ดังข้อความที่กล่าวไว้ในกฎะอุปนิษัตและเศวตาศวตระอุปนิษัตว่

“ น ตศฺร สุริโย ภาคิ, น จนทุรมตารกั, เนมา วิทุยโต ภานุติ, กุโต'ขมคฺนิ, ตเมว ภานตมนุภาติ สรวั ตสฺย ภาสา สรวมิทํ วิภาติ (Kātha 2.2.15, S.U. 6.14)

พระอาทิตย์ส่องแสงไปไม่ถึงที่นั่น พระจันทร์ และดวงดาวก็ส่องแสงไปไม่ถึงที่นั่น แสงสว่างเหล่านี้ยังส่องแสงไปไม่ถึง ไพรกรรมคาไม่ต้องพูดถึง เมื่ออาคัมน์นั้นส่องสว่าง ทุกสิ่งทุกอย่างก็ส่องแสงออกมาตามอาคัมน์นั้น ด้วยแสงของอาคัมน์นั้น ทุกอย่างที่เราเห็นนี้ จึงสว่าง

มฺนุชกะอุปนิษัตก็มีความกล่าวไว้เช่นกันว่

“หิรณฺเม ปเร โกเศ วิรชํ พุรหฺม นิยฺกลมฺ, ตจฺ จฺญํ ชฺโยติยํ ชฺโยติสฺส ตทฺ ยทาตุมวิโท วิทุะ (M.U. 2.2.10)

พรหมันที่ปราศจากสิ่งแปดเปื้อน ที่ไม่สามารถจะแบ่งออกเป็นส่วน ๆ ได้ ที่บริสุทธิ์อยู่ในฝักทองที่อยู่ในส่วนที่ลึกที่สุด (ของมนุษย์) เป็นแสงสว่างของทุกสิ่งที่ส่องสว่าง คนที่รู้อาคัมน์ จะรู้ความจริงเกี่ยวกับพรหมันนั้น

อุปนิษัตทั้งสามข้างต้นที่กล่าวว่า พรหมันเป็นแสงสว่างที่สูงสุด (Param Jyotis) ก็เป็นเช่นเดียวกับแนวคิดที่ว่า เมื่อรู้สิ่งที่เป็นหัวใจหรือแก่นแท้ของปฺราณะ (พลังอำนาจที่ทำให้มีชีวิต) หัวใจของจักขุ หัวใจของโสต หัวใจของใจว่คืออะไร ก็จะรู้ว่ พรหมันเป็นสิ่งที่มีมาแต่ต้น และมีมาแต่ดั้งเดิม ดังข้อความที่กล่าวไว้ว่

“ ปฺราณสฺย ปฺราณมฺต จกฺษุสฺ จกฺษุรฺต โศตรฺสฺย โศตรฺ, มนโส เย มโน วิทุะ, เต นิจิกฺษุ พุรหฺม ปฺราณมฺครุยํ (B.U. 4.4.18)

คนที่รู้ปฺราณะแห่งปฺราณะ (พลังที่ทำให้มีชีวิตอยู่) ตาของตา หูของหู ใจของใจ ย่อมรู้แจ้งพรหมันดั้งเดิม ซึ่งมีมาแต่ต้น

“ โศตรฺสฺย โศตรฺ มนโส มโน ยทฺ วาจิ ห วาจิ ส อฺ ปฺราณสฺย ปฺราณะ, จกฺษุสฺ จกฺษุรฺติมฺย จีราสะ, เปเรตฺยาสมฺลา โลกาทฺมฤตา ภานุติ (Kena 1.2)

ผู้นั้นคือ โสต (หู) แห่งโสต (หู) ใจแห่งใจ วาจาแห่งวาจา ปฺราณะแห่งปฺราณะ จักขุแห่งจักขุ ผู้ฉลาดทั้งสี่เหล่านั้น (หูเป็นต้น) เมื่อจากโลกนี้ไปแล้ว ย่อมกลายเป็นอมตะ

อินทรีย์ทั้งหลายเป็นเพียงเครื่องมือในการรับรู้ เป็นเพียงสิ่งที่ถูกรู้ของพรหมันผู้รู้ ดังข้อที่กล่าวไว้ในเณะอุปนิษัตว่

“ น ตตร จกษุร คจจติ น วาคุ คจจติ โน มนะ, น วิทุโม น วิชานีโม
ยโถตทญุสสิยาตุ (Kena 1.3)

ณ ที่นั่น จักขุไปไม่ถึง วาจาก็ไปไม่ถึง มนัสก็ไปไม่ถึง พวกเราไม่รู้อาตมมันนั้น และ
ไม่รู้วิธีการที่จะสอนให้รู้อาตมมันนั้น

“ ยทุ วาจานภยูทิต์ เชน วาคภยทุยเต, ตเทว พุรหุม ตวั วิทุธิ เนทํ
ยทิทมุปาสเต (Kena 1.5)

สิ่งนั้นไม่อาจจะพูดถึงได้ด้วยวาจา แต่ว่าจากถูกพูดออกมาด้วยสิ่งนั้น จงรู้เถิดว่า สิ่ง
นั้นแลคือพรหมัน ไม่ใช่สิ่งที่คุณคลุบลูชาอยู่

“ ยนุ มนสา น มนุเต เชนาหุร มโน มตมุ, ตเทว พุรหุม ตวั วิทุธิ เนทํ
ยทิทมุปาสเต (Kena 1.6)

สิ่งนั้นไม่อาจจะรู้ได้ด้วยความคิด แต่เพราะสิ่งนั้น ความคิดจึงคิดได้ จงรู้เถิดว่า สิ่ง
นั้นคือพรหมัน ไม่ใช่สิ่งที่คุณคลุบลูชาอยู่

“ ยจุ จกษุษา น ปศุยติ เชน จกษุมิ ปศุยติ, ตเทว พุรหุม ตวั วิทุธิ เนทํ
ยทิทมุปาสเต (Kena 1.7)

สิ่งนั้นไม่อาจจะเห็นได้ด้วยตา แต่ด้วยสิ่งนั้นแล ตาจึงเห็นรูปได้ จงรู้เถิดว่า สิ่ง
นั้นคือ พรหมัน ไม่ใช่สิ่งที่คุณคลุบลูชาอยู่

“ ยจุ โฉรเตรณ น ศุถโณติ เชน โศรฺตรมิทํ ศุรฺตมุ, ตเทว พุรหุม ตวั วิทุธิ เนทํ
ยทิทมุปาสเต (Kena 1.8)

สิ่งนั้นไม่อาจจะได้ยินได้ด้วยหู แต่ด้วยสิ่งนั้นแล หูจึงได้ยินเสียง จงรู้เถิดว่า สิ่ง
นั้นแล คือ พรหมัน ไม่ใช่สิ่งที่คุณคลุบลูชาอยู่

“ ยตุ ปฺราณเณ น ปฺราณิตี เชน ปฺราณะ ปฺรณียเต ตเทว พุรหุม ตวั วิทุธิ
เนทํ ยทิทมุปาสเต (Kena 1.9)

สิ่งใดไม่หายใจโดยอาศัยลมปราณ ลมปราณหายใจโดยอาศัยสิ่งใด ท่านจงรู้เถิดว่า สิ่ง
นั้นแลคือพรหมัน ไม่ใช่สิ่งที่คุณคลุบลูชาอยู่

โอดระอะอุปนิษัตได้แสดงไว้ว่า พรหมัน (อาตมมัน) ไม่ใช่สิ่งที่เราใช้ในการเห็น ได้
ยิน คมกลิ่น พุคและลิ้มรส กล่าวคือไม่ใช่อินทรีย์ทั้งหลาย แต่เป็นตัวรู้ (ปรัชญา) ที่อยู่ภายใน
เป็นผู้นำ เป็นผู้สนับสนุนอยู่ภายในของทุกสิ่งทุกอย่าง ดังข้อความที่กล่าวไว้ว่า

“ เชน วา ปศุยติ, เชน วา ศุถโณติ, เชน วา คนฺธานาชิฆฺรติ, เชน วา
วามํ วุยาโกโรติ, เชน วา สุวาทุ จาสฺวาทุ จ วิชานาติ (A.U. 3.1)

เพราะเขา (อาตมมัน) บุคคลจึงเห็น เพราะเขาบุคคลจึงได้ยิน เพราะเขาบุคคลจึงได้

กลั่น เพราะเขาบุคคลจึงพูดได้ เพราะเขาบุคคลจึงแยกแยะสได้ว่าหวานหรือไม่หวาน

“ ยเหตุท หุทยํ มนศุ ใจตท, สญชญาณมาชญาณํ วิชญาณํ ปรัชญาณํ เมธา
ทญญิร ฐญญิร มติร มนินา ชุติส สมถติส สงกอุปะ กรตุรัสสะ, กาโม วส อิติ
สรวาณเขไวดานิ ปรัชญาณสุข นามธยานิ ภวนติ (A.U. 3.2)

หัวใจ มนัส จิต ความรู้ที่ผ่านประสาทสัมผัส การแยกแยะให้เห็นความแตกต่าง
พุทธิปัญญา ปัญญา การเห็นจากภายใน การเห็น ความหนักแน่นมั่นคง ความคิด ความ
เป็นผู้มีความคิด อารมณ์ ความจำ ความนึกคิด จุดประสงค์ ชีวิต ความต้องการ การควบคุมตน
ทั้งหมดนี้เป็นชื่อของปรัชญา (consciousness)

“ เอช พุรุโหมช อินฺทฺร, เอช ปรัชชาติเรเต สรว เทวา อิมานิ จ ปญจ
มหาภูตานิ ปุถุติว วายูรากาส อาโป ชโยติยิเตยตานีมานิ จ กษฺมฺมิตฺราณีว ..... สรวํ ตต
ปรัชญาณตรํ ปรัชญาณเ ปรัชญฐิตํ ปรัชญาณเโตร โลกะ ปรัชญา ปรัชญฐา ปรัชญาณํ
พุรหฺม (A.U. 3.3)

พรหม อินฺทระ ปรัชชาติ เขา (พรหมัน) ก็คือเทพเจ้าเหล่านี้ ธาตุทั้งหลาย คือ
ดิน ลม อากาศ น้ำ ไฟ สิ่งทั้งหลายเหล่านี้และสิ่งที่ผสมกับไฟ ..... สิ่งมีชีวิตทั้งหลายถูกนำโดย
ปรัชญา (ปัญญา) ตั้งมั่นอยู่ในปรัชญา โลกถูกนำโดยปรัชญา ปรัชญาเป็นพื้นฐาน (ของโลก)
ปรัชญาก็คือ พรหมัน

ปรัชญา (Consciousness/อาตมัน) จึงเป็นมูลรากของทุกสิ่งทุกอย่างและเป็นความ
จริงอันสูงสุดของทุกสิ่ง ดังนั้น แนวคิดเกี่ยวกับพรหมันหรืออาตมันในฐานะผู้รู้จึงได้รับการพัฒนา
มาโดยลำดับ จากแนวคิดที่ว่าพรหมันนั้นคือปารามะทั้งหลาย รวมกับแนวคิดใหม่ที่ว่าพรหมัน
คือปรัชญาคมัน (อาตมันที่เป็นตัวรู้) จึงได้แนวคิดใหม่ที่ว่า วัตถุทุกอย่างและอินทรีย์ทั้งหลายนั้น
ขึ้นตรงต่ออาตมันผู้เป็นตัวรู้ ดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น ซึ่งเป็นสถานะของพรหมันในฐานะผู้รู้
(Consciousness)

3.1.3 พรหมันในฐานะอนันตะ (บรมสุข)

ความคิดที่ว่าชีวิตที่เป็นอยู่ในโลกไม่ใช่จุดหมายที่แท้จริงของชีวิต แต่เป็นเพียงถนนที่
เราต้องใช้เดินทางไปสู่จุดหมายที่แท้จริงของเรา จุดหมายสูงสุดของมนุษย์ทั้งหลายก็คือการหลุด
พ้นจากชีวิตที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน เป็นแนวคิดที่ได้รับการยอมรับโดยศาสนาฮินดูและพุทธศาสนา
อุปนิษัทเองก็ยอมรับแนวคิดนี้ จะเห็นได้จากการอธิบายให้เห็นถึงธรรมชาติของสิ่งทั้งหลายว่าเต็มไปด้วยความทุกข์ และบุคคลควรแสวงหาความหลุดพ้นจากทุกข์ พรหมันจึงถูกพรรณนาไว้ใน
ฐานะสิ่งที่หลุดพ้นจากทุกข์ทั้งหมด เป็นสิ่งที่ปราศจากความหิวกระหาย ปราศจากความเจ็บปวด

ปราศจากความแก่และความตาย สิ่งที่แตกต่างกันพรหมันจึงเป็นสิ่งที่ประกอบด้วยทุกข์ การอธิบายในลักษณะเช่นนี้จึงเป็นบทสรุปในการพรรณนาถึงพรหมันในฐานะเป็นบรมสุข จะเห็นได้ดังข้อความในอุปนิษัตติต่อไปนี้

“ เอช ค อาตุมา สรวานุตระ, ... อโตะนุขทารคมุ (B.U. 3.4.2)

อาคมันของท่านนี้เองมีอยู่ในทุกสิ่ง .... สิ่งอื่นนอกจากอาคมันนั้นย่อมตาย

“ เอช ค อาตุมานุครยามุขมฤตะ, ... อโตะนุขทารคมุ (B.U. 3.7.23)

เขาผู้ควบคุมภายใน ผู้ไม่ตาย ก็คืออาคมันของท่านเอง ..... สิ่งอื่นนอกจากอาคมันนั้นย่อมตาย

“ โยศนยา-ปีปาเส โสโก โมหิ ชร่า มฤตฺยุมคฺเชติ (B.U. 3.5.1)

อาคมันเป็นสิ่งที่อยู่เหนือความหิวกระหาย เหนือความเศร้าโศก เหนือความหลง (ความไม่รู้จริง) ความแก่และความตาย

“ นาสุย ชรโยคฺช ชีรฺยติ, น วเรนาสุย หนฺยเต ..... เอช อาตุมาปหตปาปฺมา วิชโร วิมฤตฺยฺร วิโสโก วิชฺมคฺโสปีปาสะ (C.U. 8.1.5)

มัน (อาคมัน) ไม่แก่เพราะการแก่ของร่างกาย ไม่ตายเพราะการฆ่าร่างกายให้ตาย ..... มัน (อากาศ) คืออาคมันซึ่งปราศจากบาป ปราศจากชรา ปราศจากความตาย ปราศจากความโศกเศร้า ปราศจากความหิวกระหาย

“ ย อาตุมา อปหตปาปฺมา วิชโร วิมฤตฺยฺร วิโสโก วิชฺมคฺโสปีปาสะ (C.U. 8.7.1)

อาคมัน ปราศจากบาป ปราศจากชราและและความเศร้าโศก ปราศจากความกระหาย

“ คฺสุโยทิติ นาม, ส เอช สรวะญะ ปาปฺมญฺย อุทิติ, อุเทติ ห วั สรวะญะ ปาปฺมญฺย ย เอวมุ เวท (C.U. 1.6.7)

ชื่อของเขา คือ “อุตุ” (สูงส่ง) เขาอยู่บนบาปทั้งปวง บุคคลผู้รู้อย่างนี้ ย่อมหลุดพ้นจากบาปทั้งปวง

พอล ดอยส์เสน กล่าวว่า ความสุข (Bliss) ไม่ใช่เป็นเพียงคุณสมบัติหรือลักษณะของพรหมันเท่านั้น แต่ยังเป็นแก่นที่แท้จริงของพรหมัน พรหมันไม่ใช่ผู้มีอนันตะหรือความสุข (Ānandin) แต่พรหมันเองคือตัวอนันตะหรือความสุข (Paul Duessen 1972 : 141)

ความเป็นสิ่งเดียวกันของพรหมันกับอนันตะหรือความสุขนี้ อาศัยแนวคิดที่ว่าภาวะหลักสนิทซึ่งเป็นภาวะที่ทำให้ลายความแตกต่างระหว่างผู้รู้และสิ่งที่ถูกรู้นั้นแหละคือการเข้าไปรวมอยู่กับพรหมันชั่วคราวของอาคมันมนุษย์ และเมื่อความทุกข์ทั้งหมดหายไปแล้ว ภาวะอัน

เดิมนั้นเองก็คือบรมสุขไม่มีภาวะที่สูงกว่านี้อีกแล้ว แนวคิดดังกล่าวเป็นพื้นฐานของการอธิบายถึงสภาวะของพรหมันในฐานะเป็นบรมสุข ดังข้อความที่กล่าวไว้ในพฤตทาร์ณยกะอุปนิษัตว

“ ตพฺ วา อสฺสยตตติจฺจนโทปฺพหตฺปาปฺมากํ รูปมฺ, ตพฺ ขถา ปฺริยยา-สฺตฺริยา สมฺปฺริยวฺกฺโต น พหุํ กิณฺณ เวท นานฺตรมฺ, เอวเมวํ ปฺรุชฺส ปฺราเชณฺนาตฺมนา สมฺปฺริยวฺกฺโต น พหุํ กิณฺณ เวท นานฺตรมฺ, ตพฺ วา อสฺสยตทาปฺตคามมาตฺมคามมกามํ รูป โสกานฺตรมฺ (B.U. 4.3.21)

นี่คือภาวะซึ่งเป็นอิสระจากความอยากได้ ปราศจากความชั่วทั้งหลาย ไม่มีความกลัว ของเขา (อาตมัน) เช่นเดียวกับบุรุษถูกภรรยาผู้เป็นที่รักกอด ข้อมไม่รับรู้สิ่งใด ๆ ทั้งภายในและภายใน ปฺรุชฺส (อาตมัน) ก็ฉนั้นเหมือนกัน เมื่อถูกโอบอุ้มด้วยปฺริยยาตมัน (อาตมันที่เป็นตัวรู้) ก็ไม่รับรู้สิ่งใด ๆ ทั้งภายในและภายนอก นั่นแหละคือภาวะที่แท้จริงของบุรุษนั้น ซึ่งได้รับสิ่งที่ต้องการทุกอย่างแล้ว มีอาตมันเป็นสิ่งที่ต้องการ ไม่มีความต้องการ อยู่เหนือความโศก

ภาวะหลับสนิทนี้เป็นภาวะที่อยู่เหนือการแยกแยะว่าเป็นสิ่งนั้นสิ่งนี้ เป็นภาวะที่อาตมันในคัมมนุษย์รวมเป็นหนึ่งเดียวกับพรหมัน เป็นภาวะที่ผู้รู้และสิ่งที่ถูกรู้รวมเป็นหนึ่งเดียวกัน ดังข้อความดังต่อไปนี้ว่า

“ อตุร ปิตาปีตา ภวติ, มาตามาตา, โลกา อโลกา, เทวา อเทวา, เวทา อเวทา .... อนนฺวาคตํ ปฺญฺญฺณานนฺวาคตํ ปาปน, ตีรฺโณ หิ ตทา สรวาญฺ โฉกาน หฤทยสฺส ภวติ (B.U. 4.3.22)

ในภาวะนั้น บิดาไม่ใช่บิดา มารดาไม่ใช่มารดา โลกทั้งหลายไม่ใช่โลก เทพเจ้าทั้งหลายไม่ใช่เทพเจ้า พระเวททั้งหลายไม่ใช่พระเวท ..... ภาวะนั้นอยู่เหนือบุญและบาป อาตมันในตอนนั้นแหละ จะอยู่เหนือความโศกเศร้าทางใจทั้งหมด

ภาวะหลับสนิทเป็นภาวะที่เป็นความรู้อันบริสุทธิ์ เป็นภาวะที่มีเพียงผู้รู้ ไม่มีสิ่งที่ถูกรู้ เป็นโลกสูงสุด เป็นความสุขสูงสุด ดังข้อความในพฤตทาร์ณยกะอุปนิษัตว

“ ... เอช พฺรหฺมโลกะ ... เอชาสฺส ปฺรมา คติ, เอชาสฺส ปฺรมา สมฺปฺคฺ, เอชฺสฺส ปฺรโม โลกะ, เอชฺสฺส ปฺรม อานนฺทะ, เอตสฺสยวานนฺทสฺยานานิ ภูตานิ มาตฺรามฺปชีวนฺติ (B.U. 4.3.32)

.... นี่เป็นพรหมโลก .... นี่คือจุดหมายปลายทางอันสูงสุดของอาตมัน นี่คือสมบัติอันสูงสุดของอาตมัน นี่คือโลกอันสูงสุดของอาตมัน นี่คือความสุขอันสูงสุดของอาตมัน สิ่งมีชีวิตอื่น ๆ มีชีวิตอยู่โดยอาศัยความสุขเพียงส่วนน้อยนิดของความสุขของอาตมันนั้น

เนื้อหาในพฤตทาร์ณยกะอุปนิษัตทั้งหมดนี้เน้นอธิบายถึงภาวะที่หลับสนิทว่าเป็นการเข้าไปรวมกับพรหมัน เป็นความสุขสูงสุด ดังข้อความที่กล่าวไว้ว่า

“ .....อโธย เอว ปรม อานนุทะ, เอช พุรหมโลกะ .... (B.U. 4.3.33)

.... นี่แหละเป็นบรมสุข นี่คือการพรหมโลก....

ดังนั้น พรหมันในฐานะบรมสุขก็คือสภาวะที่ผู้รู้ สิ่งที่ถูกรู้และความรู้รวมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน กล่าวคือ เมื่ออาตมมันรู้แจ้งว่า อาตมันกับพรหมันเป็นอันเดียวกัน อาตมันย่อมได้อานันทะ แต่ภาวะหลับสนิธินี้เป็นสภาวะที่มีอยู่เพียงชั่วคราว จึงมีการแสดงภาวะที่สี่ของอาตมัน เรียกว่า ตูริยะ (Turiya) ซึ่งมีปรากฏอยู่ในมาฆชุกกะอุปนิษัทและไมตรีอุปนิษัท ดังข้อความที่กล่าวว่า

“ นานตะ- ปรัชญม, น พหิย ปรัชญม, โนภยตะ-ปรัชญม, น ปรัชญานมณม, น ปรัชญม, นาปรัชญม, อทฤษฏม, อวยวหารม, อคุราหม, อลภณม, อจินตม, อวยปเทศม, เอกาตมปรัศยสารม, ปรัปญโจปสมม, ศานตม, ศีวม, อทไวตม, จตุรตม, มนุยนเต, ส อาตมา ส วิชญะเย (Mā.U. 7)

ภาวะนี้ (Turiya) เป็นภาวะที่ไม่รับรู้สิ่งภายในภายนอก ไม่รับรู้ทั้งสองอย่างนั้น ไม่ใช้กลุ่มก้อนแห่งความรู้ ไม่ใช่การรู้ ไม่ใช่การไม่รู้ ไม่ถูกเห็น พุคด้วยคำพูดไม่ได้ ใช้ประสาทสัมผัสจับไม่ได้ คิดก็ไม่ถึง กำหนดลักษณะไม่ได้ เรียกชื่อไม่ได้ มันเป็นแก่นแท้ของการเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับอาตมัน เป็นที่ที่โลกกลับเข้าไปสู่ สงบเย็น ดี ปราศจากความเป็นคู่ (ผู้รู้และสิ่งที่ถูกรู้) เช่นนี้แหละผู้เฒ่าความวิเวกเรียกว่า เป็นส่วนที่สี่ นั่นก็คืออาตมัน เป็นสิ่งที่ควรรู้

“ อจิตตํ จิตตมรุษสตุณจิตตญํ กุหุขมุตตมม, ตตฺร จิตตํ นิธาเขต ตจฺ จ ลิงกํ นิราศุรย (Maitrī 6.19)

ภาวะนั้นเป็นสภาวะที่ไม่ใช้ความคิด ตั้งอยู่ในท่ามกลางแห่งความคิด เป็นภาวะที่คิดไม่ถึง ถูกซ่อนไว้ สูงสุด บุคคลพึงทำให้จิตเป็นหนึ่งอยู่ที่ภาวะนั้น แล้วสิ่งนั้น เป็นสัญญาสัญลักษณ์อย่างหนึ่งที่ไม่ต้องพึ่งพาสิ่งใด ๆ

ไตรคิริยะอุปนิษัทกล่าวไว้อย่างชัดเจนว่าพรหมันคือบรมสุข โดยแสดงว่า อันนมหยาตมัน ปราณมหยาตมัน มโนมหยาตมันและวิชญานมหยาตมัน เป็นเพียงเปลือกนอกที่ต้องเปลื้องออกเพื่อบรรลุถึงอันนมหยาตมันซึ่งเป็นแก่นแท้อันมีอยู่ในที่สุด ดังข้อความที่กล่าวไว้ว่า

“ ส ย เอว-วิตุ อสุมาลฺ โลกาคฺ เปรัช, เอตมฺนุนมยมาตฺมานมฺปสฺสฺกรามติ, เอตํ ปราณมยมาตฺมานมฺปสฺสฺกรามติ, เอตํ มโนมยมาตฺมานมฺปสฺสฺกรามติ, เอตํ วิชญานมยมาตฺมานมฺปสฺสฺกรามติ, เอตมานนฺทมยมาตฺมานมฺปสฺสฺกรามติ (T.U. 2.8.1)

เขาผู้รู้อย่างนี้ เมื่อจากโลกนี้ไปแล้ว ย่อมเข้าถึงอันนมหยาตมัน (อาตมันซึ่งประกอบด้วยอาหาร) ปราณมหยาตมัน (อาตมันซึ่งประกอบด้วยลมหายใจ) มโนมหยาตมัน (อาตมันซึ่ง

ประกอบด้วยใจ) วิชญาณมยอาคัมมัน (อาคัมมันซึ่งประกอบด้วยความรู้) และยอมเข้าถึง
อนันตมยอาคัมมัน (อาคัมมันซึ่งประกอบด้วยบรมสุข)

พรหมันเป็นแก่นแท้ที่อยู่ภายในและแก่นแท้นั้นก็คืออนันตหรือความสุข ดังข้อความที่กล่าวว่า

“ อสฺส วา อิทมฺมํ อสํสํ, ตโต วั สทฺชยตฺต ททาตุมนํ สวขมฺมํ, ตสฺมา ตตฺส สุกฺกตมฺมจฺเจ, ยทฺ วั ตตฺส สุกฺกตมฺ, รสํ วั สะ, รสํ หฺเวว ยํ ลพฺพฺวานนฺที ภวตี (T.U. 2.7.1)

ในตอนแรกเริ่ม โลกนี้เป็นสิ่งที่ไม่ได้อยู่ จากสิ่งที่ไม่ได้อยู่ สิ่งที่มีอยู่จึงเกิดมี สิ่งที่มีนั้น
สร้างตัวเองเป็นอาคัมมัน (soul) ดังนั้นมันจึงมีชื่อว่าผู้ถูกสร้างดีแล้ว ผู้ถูกสร้างดีแล้วนั้นคืออะไร
มันก็คือแก่นแท้ของสิ่งที่มีอยู่ เพราะว่าบุคคลผู้เข้าถึงแก่นแท้นั้นแล้ว ย่อมเป็นผู้มีความสุข

พรหมันจึงเป็นแก่นแท้ของสรรพสิ่งมีสภาวะเป็นอนันตหรือความสุข เมื่อบุคคล
เข้าถึงแก่นแท้คือพรหมันแล้วย่อมเป็นผู้มีความสุข

โคตติริยะอุปนิษัตกล่าวว่าไว้อีกว่า ความยินดี (Priyam) ความชอบ (Moda) ความ
ชอบมาก (Pramoda) ความสุข (Ānanda) เป็นเพียงเปลือกนอก ส่วนพรหมันเป็นแก่นแท้ที่อยู่
ภายใน เพราะเหตุนี้ พรหมันจึงเป็นบรมสุข ดังข้อความที่กล่าวว่า

“ .... ตสฺย ปฺริยเมว สิริระ, โมโท ทฺกฺษิณะ ปกฺษะ, ปฺรโมท อุตฺตะระ ปกฺษะ, อานนฺท
อาตุมา, พฺรหฺม ปฺจฺฉํ ปฺรติยฐา (T.U. 2.5.1)

ความยินดีเป็นหัว ความชอบเป็นข้างขวา ความชอบมากเป็นข้างเบื้องซ้าย ความสุข
เป็นร่างกาย พรหมันเป็นส่วนภายในได้ เป็นฐานรองรับอันมั่นคง (T.U.2.5.1)

3.1.4 ลักษณะปฏิเสธ และความเป็นสภาวะที่ไม่สามารถหยั่งรู้ได้ของพรหมันที่แท้จริง

ที่กล่าวมาแล้วข้างต้นเป็นการอธิบายพรหมันในฐานะเป็นสิ่งที่มิใช่ (Sat) เป็นตัวรู้ (Cit) และเป็นบรมสุข (Ānanda) คำทั้งสามนี้จะต้องอธิบายในลักษณะปฏิเสธกล่าวคือพรหมัน
เป็นสิ่งที่มิใช่ หมายถึง พรหมันมิใช่สิ่งที่มิใช่อยู่ทั่ว ๆ ไปในโลก พรหมันเป็นตัวรู้ หมายถึง พรหมัน
มิใช่การรับรู้ถึงวัตถุภายนอก พรหมันเป็นบรมสุข หมายถึง พรหมันมิใช่ความสุขที่เกิดจาก
ความสัมพันธ์ระหว่างผู้รู้และสิ่งที่ถูกรู้ เพราะเหตุนี้ พรหมันจึงเป็นสภาวะที่ไม่สามารถจะรู้
ได้โดยสมบูรณ์ ความเป็นสภาวะที่รู้มิได้ของพรหมันนี้ กล่าวได้ว่าเป็นแนวคิดที่กล่าวไว้มากที่
สุดในคัมภีร์อุปนิษัต การพรรณนาถึงสภาวะของพรหมันวิธีที่ดีที่สุด ก็คือ การพรรณนาว่า
พรหมันมิใช่สิ่งนี้ มิใช่สิ่งนี้ ดังข้อความที่ปรากฏอยู่ในอุปนิษัตต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

พหุพารัณยกะอุปนิษัตได้กล่าวถึงพรหมณ์ว่าเป็นสิ่งที่ไม่สามารถรู้ได้ ดังเช่นข้อความที่กล่าวไว้ว่า

“ ส เอช เนติ เนตยาตมา อคุตฺตหุช น หิ คุตฺตหุชเต, อตีริชช, น หิ ตีริชชเต, อสงฺกะ น หิ สชฺชเต, อสึโต น วุชฺชเต, น ริชฺชติ (B.U. 3.9.26/4.2.4/4.4.22)

อาตมัน ไม่ใช่สิ่งนี้ ไม่ใช่สิ่งนี้ มันไม่สามารถถูกเข้าใจได้โดยใช้ประสาทสัมผัส เพราะมันไม่ถูกเข้าใจโดยใช้ประสาทสัมผัส มันไม่สามารถถูกทำลายได้ เพราะมันไม่ถูกทำลาย มันไม่ติดกับสิ่งใด เพราะไม่มีอะไรจะติดมัน มันไม่ถูกถาม มันไม่ทุกข์ ไม่เจ็บปวด

“ อถาค อาทสสะ น อิติ น อิติ, น หุชฺชตฺมาทิตฺติ, น อิตฺตฺตฺนุชฺช ปรมฺมสฺสติ (B.U. 2.3.6)

ดังนั้นจึงมีคำสอนว่า ไม่ใช่สิ่งนี้ ไม่ใช่สิ่งนี้ เพราะไม่มีอะไรสูงกว่าอาตมัน (B.U.2.3.6)

“ ส วา เอช มหานชาตฺมา, อชโร, อมโรรมฺภโตภโย พุรฺหม, อภยม โว พุรฺหม, อภยม หิ โว พุรฺหม ภวติ ช เอว เวท (B.U. 4.4.25)

แท้จริง นี่คือนาตมันที่ไม่เกิดอันนั้น ยิ่งใหญ่ ไม่แก่ ไม่ตาย ไม่กลัว มันคือพรหมณ์ พรหมณ์เป็นสภาวะที่ไม่มีความกลั่นนั้และ บุคคลผู้รู้อย่างนี้ ย่อมกลายเป็นพรหมณ์ผู้ไม่หวั่นกลัวนั้นแหละ

“ เอตท โว ตทกฺขรํ, คารฺกิตฺติ, พฺราหฺมณฺณา อภิวทฺตติ, อสฺสอฺตฺตมณณฺวหุสฺสวทฺติรฺหม-
-โลหิตมสฺสเนหฺมจฺจายมตโม วายวนากาสมสฺสจฺมรสมคฺนธฺมจกฺขุชฺชกมโศรฺตฺรุมวาคมนโนเชชฺชกม-
-ปฺราณมมฺมุขมมาตฺรมนนฺตฺรมาพหฺมุ, น ตทศฺนาคิตฺติ กิณฺณจ, น ตทศฺนาคิตฺติ กศฺจ (B.U. 3.8.8)

การกิตติ บุคคลผู้รู้จักพรหมณ์ ย่อมเรียกสิ่งนั้น (พรหมณ์/อาตมัน) ว่าสิ่งที่ไม่สูญสิ้น มันไม่หยาบ ไม่ละเอียด ไม่สั้น ไม่ยาว ไม่แดง ไม่เหลือง ไม่ใช่เงา ไม่ใช่ความมืด ไม่ใช่ลม ไม่ใช่อากาศ (ที่ว่าง) ไม่คิดอะไร ไม่มีรส ไม่มีกลิ่น ไม่มีตา ไม่มีหู ไม่มีคำพูด ไม่มีใจ ไม่มีแสง ไม่มีปรางะ ไม่มีปาก ประมาณไม่ได้ ไม่มีภายนอก ไม่มีภายใน มันไม่กินสิ่งใด ๆ และไม่มีสิ่งใดกินมัน

อุปนิษัตต่อ ๆ มากก็ได้อาศัยแนวคิดข้างต้นนี้ในการอธิบายลักษณะของพรหมณ์ ดังนั้น สภาวะของพรหมณ์จึงเป็นสิ่งที่ไม่สามารถกำหนดคุณสมบัติได้ ไม่มีรูป อยู่เหนือการบรรยายด้วยคำพูด และอยู่เกินที่จะคิด เป็นสิ่งที่ไม่สามารถจะทำให้มีรูปต่าง ๆ ได้ เป็นสิ่งที่มีอยู่เพียงหนึ่งเดียว พรหมณ์จึงถูกนิยามว่า ไม่ใช่สิ่งนี้ ไม่ใช่สิ่งนี้ (Neti, Neti) ในกรณอุปนิษัตก็กล่าวถึงลักษณะปฏิเสธของพรหมณ์ไว้เช่นกันว่า

“ น ชายเต มฺริยเต วา วิปศฺยจฺฉิ นนํ กุตฺตจฺฉิ น พฺภว กศฺยจฺฉิ อโช นิตฺตฺเต

ศศวโตขมฺ ปฺราโณ น หนฺยเต หนฺยมาเน สรีเร (Kāṭha 1.2.18)

อาตมันซึ่งเป็นผู้รู้ ย่อมไม่เกิด ไม่ตาย ในกาลไหน ๆ มันไม่ได้เกิดจากสิ่งไหน ๆ และไม่ได้เปลี่ยนรูปเป็นสิ่งไหน ๆ มันเป็นสิ่งที่ไร้การเกิด เป็นสิ่งที่คงที่ เป็นสิ่งที่คงอยู่ชั่วนิรันดร์ เป็นสิ่งที่เก่าแก่ ดั้งเดิม เมื่อร่างกายถูกฆ่า มันก็หาถูกฆ่าไม่

มุนทกะอุปนิษัฑใช้คำว่า สิ่งที่ไม่สูญสิ้น แทนพรหมันอันเป็นแหล่งกำเนิดที่ไม่สูญสิ้นของทุกสิ่ง ดังข้อความที่กล่าวว่า

“ ยตุ คตฺเทรศฺยุมคฺราหฺยมโคตรมวฺรณมจฺญุรโศรฺศฺร คตฺปาณิ-ปาทํ นิคฺขํ วิกฺกํ สรวคตํ สฺสูกฺขมํ คตฺวํ ยํ ยทุ ภูต-โยนี ปริปฺศฺยฺนฺติ ชีรํ (M.U. 1.1.6)

สิ่งที่ไม่อาจเห็นได้ ไม่อาจจับได้ด้วยประสาทสัมผัส ไม่มีโคตร ไม่มีชั้นวรรณะ ไม่มีตา ไม่มีหูไม่มีมือหรือเท้า เป็นสิ่งมีชั่วนิรันดร์ แผ่ไปทั่ว ปราภฏอยู่ทั่วทุกแห่ง ละเอียดยิ่ง สิ่งนั้นคือสิ่งที่ไม่สูญสิ้น ชีรชนย่อมประจักษ์แจ้งว่า สิ่งนั้นแหละ เป็นแหล่งกำเนิดของสรรพสิ่ง

“ อศฺพทฺมสฺสปรุศฺมรูปมวฺยํ คตา อรลํ นิคฺยมนฺทวฺจ จ ยตุ อนาทฺยมนฺตํ มหเต ปรี ธุรวํ นิจายฺย ตํ มุถฺตฺย-มฺขาคฺ ปฺรมฺจฺยเต (Kāṭha 1.3.15)

มันไม่มีเสียง ไม่มีสัมผัส ไม่มีรูป ไม่สูญสิ้น ไม่มีรส มีชั่วนิรันดร์ ไม่มีกลิ่น ไม่มีจุดเริ่มต้น ไม่มีจุดสิ้นสุด ใหญ่กว่าสิ่งที่ใหญ่ แน่นอน บุคคลเมื่อแยกออกได้ว่าสิ่งนั้นเป็นอะไร ย่อมพ้นจากปากพระยามังจุราช

“ ส ปฺรยคฺจา จฺจ กรฺมกายมวฺรณมฺถนาวิรี สุทฺธมปาปวิทฺธํ กวิรี มนินฺธิ ปรีภูเต สวยมฺภูเต ยถาคตฺยโตรฺถานํ วุชฺทฺธา จฺจ สวตฺติภฺยเต สมาภฺยเต (Īśa 8)

เขานั่นทำให้ทุกอย่างเต็ม รุ่งโรจน์ ไม่มีร่าง ไม่มีบาดแผล ไม่มีเส้นเอ็น บริสุทธิ ไม่มีบาป เขาผู้เป็นผู้เห็น ผู้คิด แทรกซึมอยู่ในทุกสิ่ง อยู่ได้ด้วยตนเอง ได้แจกจ่ายตามความเหมาะสมซึ่งวัตถุทั้งหลาย ตามธรรมชาติของมันเป็นนิรันดร์

ฉานโททกะอุปนิษัฑเองก็ได้กล่าวลักษณะปฏิเสธของพรหมันไว้เช่นกัน ดังข้อความที่กล่าวว่า

“ ส อาคฺมา อปฺหตฺปาปฺมา วิจโร วิมฺฤตฺยฺร วิโคโก วิชฺฆตฺโสปีปาสเต (C.U. 8.1.5/8.7.1)

อาตมันนั้น ปราศจากความชั่ว ไม่แก่ ไม่ตาย ปราศจากความโสภสเศร้า ปราศจากความหิวกระหาย

สภาวะที่รู้ไม่ได้ของพรหมัน นอกจากจะแสดงในลักษณะปฏิเสธแล้วยังแสดงในลักษณะเป็นสิ่งที่ตรงกันข้ามและสิ่งที่มีลักษณะเข้าใจไม่ได้ (สำหรับมนุษย์ธรรมดา) อีกด้วย ดังข้อความในกฐะอุปนิษัฑว่า

“ อาสีโน ทูร วุรชติ, ศยาโน ขาติ สรวตะ ... (Kāṭha 1.2.21)

เขานั่งอยู่แต่ก็ยังเที่ยวไปไกลได้ นอนอยู่แต่ก็ยังเที่ยวไปทุกคาน

“ อศรีร ศรีเรษุ, อนวสุณฺหะวสุถิตม, มหาคฺคํ วิภูมาคฺคมานํ มคฺวา ชีโร น โสจติ

(Kāṭha 1.2.22)

เมื่อรู้ว่า อาตมอันเป็นสิ่งที่ไม่มีร่างกายในบรรดาร่างกายทั้งหลาย เป็นสิ่งที่หนึ่งในบรรดาสิ่งที่ไม่นิ่งทั้งหลาย เป็นสิ่งที่ใหญ่แผ่ไปทั่วทุกที่ บุคคลผู้มีปัญญาย่อมไม่โศกเศร้า

อิสระอุปนิษatkกล่าวถึงพรหมันในลักษณะสิ่งที่ตรงกันข้ามไว้ว่า

“อนนทเทกํ มนโส ชวีโย โนนทฺ เทวา อาปฺนฺวนํ ปฺรฺวํรชตุ ตท

ธาวโต’นฺยานตฺยเอติ ตฺยฐตุ ตสฺมินฺนโป มาตริศฺวา ทธาติ (Īśa 4)

สิ่งนั้น (อาตมอัน) ไม่เคลื่อนไหว เป็นหนึ่งเดียว เร็วกว่าใจ (มนสฺ) อินทรีย์ (ประสาทสัมผัส) ทั้งหมดก็ไม่สามารถไปถึงที่นั่นได้ มันล่องหนไปก่อนเสมอ ยืนอยู่แท้ ๆ ก็ไล่ทันสิ่งอื่น ๆ ที่วิ่งไปได้ ลมที่แผ่ไปในทุกสิ่งในมันนั่นเอง ช่วยสิ่งมีชีวิตให้ทำกิจกรรมทุกอย่าง

“ ตเทชติ ตนฺ โนชติ ตทฺ ทูเร ตทฺ วทนฺติเก, ตทฺนฺตรสฺย สรวสฺย ตท

อุ สรวสฺยาสฺย พาหุยตะ .... (Īśa 5)

มันทั้งเคลื่อนที่และไม่เคลื่อนที่ มันอยู่ไกลและอยู่ใกล้ มันอยู่ทั้งภายในและภายนอกของสิ่งทั้งหมดนี้

ดังนั้น พรหมันจึงมีเนื้อแท้เพียงหนึ่งเดียวแต่มีลักษณะสองอย่างคือ การไม่เปลี่ยนแปลงรูปและการเปลี่ยนแปลงรูปตลอดเวลา พรหมันเป็นสิ่งที่สงบนิ่งและเคลื่อนไหว ตัวมันเองไม่เคลื่อนไหว แต่ทุกสิ่งเคลื่อนไหวเพราะพรหมัน พรหมันอยู่เหนือศักยภาพแห่งความคิด ความคิดเป็นเพียงสัญญาลักษณ์ แต่ไม่สามารถจะรับรู้พรหมันโดยสมบูรณ์ได้ นอกจากการใช้ถ้อยคำปฏิเสธ แต่กระนั้นพรหมันก็ไม่ใช่ว่าว่างเปล่า มันเป็นสิ่งที่อยู่ในกาลเวลาแต่ก็อยู่นอกกาลเวลา พรหมันเป็นสิ่งที่อยู่ไกลเพราะมันไม่สามารถที่จะเข้าถึงได้โดยคนใจ และมันก็เป็นสิ่งที่อยู่ใกล้มากสำหรับบุคคลผู้รู้ เพราะพรหมันก็คืออาตมอันของเขาเอง

การอธิบายถึงพรหมันในลักษณะปฏิเสธอีกอย่างหนึ่งคือการอธิบายถึงพรหมันว่าเป็นสิ่งที่ไม่ขึ้นอยู่กับเนื้อที่ (Spaceless) เป็นสิ่งที่ไม่ขึ้นอยู่กับกาลเวลา (Timeless) เป็นสิ่งที่มิอยู่ได้โดยไม่มีต้นเหตุ (Independent of causality)

พรหมันในฐานะสิ่งที่ไม่ขึ้นอยู่กับเนื้อที่นั้น ถูกอธิบายในลักษณะเป็นสิ่งที่มิอยู่ทั่วไป เป็นสิ่งที่แผ่ไปทั่ว เป็นสิ่งที่ใหญ่เกินจะประมาณและเป็นสิ่งที่เล็กเกินจะประมาณ

พรหมันที่มีลักษณะเป็นสิ่งที่มิอยู่ทั่วไปทุกแห่งนั้น มีข้อความที่แสดงไว้ในพฤททาร์ณยกะอุปนิษท ดังต่อไปนี้ว่า

“ ยทุธฐว, คารุติ, ทิวะ, ยทวากุ ปุถุติวยะ, ยทนุตรา ทุยาว่าปุถุติว อิม, ยท ภูตัง
จ ภวจุ จ ภวิษยจุ เจตฺตยาจกฺขเต, อากาส เอว ตโตตัง จ โปรตัง เจติ ... (B.U. 3.8.7)

การติ มันเป็นสิ่งที่อยู่เหนือท้องฟ้า เป็นสิ่งที่อยู่ภายใต้พื้นดิน เป็นสิ่งที่อยู่ระหว่าง
ท้องฟ้าและพื้นดิน เป็นสิ่งที่คนเรียกว่าอดีต ปัจจุบันและอนาคต มันสานไปสานมาทั้งด้านยาว
ด้านขวางทุกเนื้อที่ในอากาศ

พรหมันที่มีลักษณะแผ่ไปทั่วทุกที่นั่น มีข้อความที่กล่าวไว้ในอุปนิษทเช่นกันดังนี้ว่า

“ตเตตท พุรหฺมาปฺรหฺมาปฺรหฺมานุคฺคฺรมาพหฺม, อหฺมาคฺมา พุรหฺม สรวานฺนุญะ
(B.U. 2.5.19)

พรหมันนี้ไม่มีสิ่งที่มาก่อนและไม่มีสิ่งทีมีหลัง ไม่มีสิ่งที่อยู่ข้างใน ไม่มีสิ่งที่อยู่ข้าง
นอก พรหมันนี้ก็คืออาคมัน เป็นสิ่งที่รับรู้ทุกที่ทุกอย่าง

“ คสฺย ปฺราจึ ทิกฺ ปฺราญะ ปฺราณะ, ทกฺกิมฺมา ทิกฺ ทกฺกิมฺเ ปฺราณะ, ปฺรติจึ ทิกฺ
ปฺรตฺยญฺจะ ปฺราณะ, อุทิจิ ทิกฺทญฺจะ ปฺราณะ, อูรฺฐว ทิกฺรฺฐว ปฺราณะ, อวฺจึ ทิกฺวญฺจะ
ปฺราณะ, สรวา ทิสะ, สรวเ ปฺราณะ.... (B.U. 4.2.4)

ทิศตะวันออกเป็นลมหายใจ (ปราณะ) ด้านตะวันออกของเขา ทิศใต้เป็นลมหายใจ
(ปราณะ) ด้านใต้ของเขา ทิศตะวันตกเป็นลมหายใจ (ปราณะ) ด้านตะวันตกของเขา ทิศเหนือ
เป็นลมหายใจ (ปราณะ) ด้านทิศเหนือของเขา ทิศเบื้องบนเป็นลมหายใจ (ปราณะ) เบื้องบน
ของเขา ทิศเบื้องล่างเป็นลมหายใจ (ปราณะ) เบื้องล่างของเขา ทิศทุกทิศเป็นลมหายใจ
(ปราณะ) ทั้งหมดของเขา

“ ส เอวารสฺสาคฺคฺ ส อฺปฺริยฐาคฺคฺ ส ปสฺจาคฺคฺ ส ปฺรสฺสาคฺคฺ ส ทกฺกิมฺคฺคฺ ส อฺคฺคฺตรคฺคฺ
ส เอเวทํ สรวมฺคฺคฺยธาคฺคฺ หงฺการาทศ เอวามะวารสฺสาคฺคฺทหฺมฺปฺริยฐาทํ ปสฺจาทํ
ปฺรสฺสาคฺคฺทํ ทกฺกิมฺคฺคฺทหฺมฺคฺคฺตรคฺคฺทหฺมเวทํ สรวมฺคฺคฺ (C.U. 7.25.1)

แท้จริง สิ่งนั้น (พรหมันอันไม่มีขีดจำกัด) อยู่ทั้งข้างล่างและข้างบน ทั้งข้างหลัง
และข้างหน้า ทั้งได้ทั้งเหนือ มันคือโลกทั้งหมดนี้ ค่อยไปเป็นคำสอนที่เกี่ยวกับความรู้สึกว่ามีตัว
มัน (อหังการ) ฉะนั้นอยู่ทั้งข้างล่างและข้างบน ทั้งข้างหลัง ทั้งข้างหน้า ฉะนั้นอยู่ทั้งได้ทั้งเหนือ ที่
จริงฉันก็คือโลกทั้งหมดนี้

“ อถาคฺ อาคฺมาทศ เอวาคฺไมวารสฺสาคฺคฺทหฺมฺปฺริยฐาทาคฺคฺมา ปสฺจาทาคฺคฺมา
ปฺรสฺสาคฺคฺทาคฺคฺมา ทกฺกิมฺคฺคฺทหฺมฺคฺคฺตรคฺคฺทหฺมเวทํ สรวมฺคฺคฺ (C.U. 7.25.2)

ค่อยไปเป็นคำสอนเกี่ยวกับอาคมัน อาคมันมีอยู่ทั้งข้างล่างและข้างบน อยู่ทั้งข้าง
หลังและข้างหน้า อยู่ทั้งใต้และเหนือ อาคมันก็คือจักรวาลทั้งหมดนี้

“ พุรหฺม ห วัทมคฺคฺราสีตฺ เอโก'นฺนคฺคฺ, ปฺราคนฺนคฺคฺ ทกฺกิมฺคฺคฺ'นฺนคฺคฺ,

ปรัตติยมนนต อุทิจยมนนต อูรฐวญ จาวาญ จ สรวโต่นนตนะ,น หุยาสุข ปุราจยาทิติสะ
กฤษณเดถ ตีรยควาง โจรฐว วา (Maitrī 6.17)

แท้จริง ในตอนแรกเริ่ม โลกนี้ก็คือพรหมันซึ่งเป็นสิ่งเดียวที่หาที่สุดมิได้ หาที่สุดมิได้ทางทิศตะวันออก ทางทิศใต้ ทางทิศตะวันตก ทางทิศเหนือ หาที่สุดมิได้ทั้งด้านบนและด้านล่าง หาที่สุดมิได้ในทุกทิศทาง สำหรับเขาแล้ว ทิศตะวันออก และทิศอื่น ๆ ไม่มี ไม่ว่าจะเป็นด้านขวาง ด้านบนและด้านล่างก็ไม่มี

พรหมันที่มีลักษณะเป็นสิ่งใหญ่เกินจะประมาณและเล็กเกินจะประมาณนั้น ในฉานโทคยะอุปนิษัตกล่าวไว้ว่า

“ เอษ ม อาคฺมานตฺร หฤทฺษเยณฺยานุ วูริเหฺร วา, ยวาทฺ วา, สฺรชฺปาทฺ วา, ศฺยามากาทฺ วา, ศฺยามากตณฺจุลาทฺ ไวย ม อาคฺมนตฺร หฤทฺษเย ชฺยาเยณฺ ปุถฺถิวฺยา, ชฺยาเยณฺ อนุตฺริภฺยาชฺ ชฺยาเยณฺ ทิว ชฺยาเยณฺ โลกฺเกภฺยะ (C.U. 3.14.3)

นี่คืออาตมันที่อยู่ภายในหัวใจของฉัน เล็กกว่าเมล็ดข้าวเปลือก และเล็กกว่าเมล็ดข้าวบาเลย์ เล็กกว่าเมล็ดพันธุ์ฝักกาค และเล็กกว่าเมล็ดข้าวฟ่าง หรือเล็กยิ่งกว่าเมล็ดข้างฟางที่เขาเปลือกออกแล้ว นี่คืออาตมันที่อยู่ภายในหัวใจของฉัน ใหญ่กว่าแผ่นดิน ใหญ่กว่าท้องฟ้าชั้นบรรยากาศและใหญ่กว่าสวรรค์ (ท้องฟ้าเหนือชั้นบรรยากาศ) ใหญ่ยิ่งกว่าโลกเหล่านี้ทั้งหมด

พอล คอยส์เตน กล่าวว่า เมื่อกล่าวถึงพรหมันว่าเป็นสิ่งที่มีอยู่ทั่วทุกแห่งและเป็นสิ่งที่แผ่ไปในทุกสิ่ง มักจะใช้คำอธิบายว่า พรหมันเป็นสิ่งที่เล็กที่สุดกว่าสิ่งที่เล็ก และเป็นสิ่งที่ใหญ่ที่สุดกว่าสิ่งที่ใหญ่ (Paul Deussen 1972 : 152)

พรหมันในฐานะสิ่งที่ไม่ขึ้นอยู่กับการที่อีกลักษณะหนึ่งคือการอธิบายถึงพรหมันในลักษณะที่เป็นสิ่งที่แยกให้เห็นความแตกต่างไม่ได้ ดังข้อความที่กล่าวไว้ในกฐะอุปนิษัตว่

“ ยเทเวห ตทมนฺตร, ยทมนฺตร ตทนฺวิห, มฤตฺโยชะ สะ มฤตฺยุมานฺโนติ ย อิห นานเว ปศฺยติ (Kaṭha 2.1.10)

สิ่งที่มีอยู่ที่นั่นก็คือสิ่งที่อยู่ที่นั่นนั่นเอง และสิ่งที่มีอยู่ที่นั่นก็คือสิ่งที่อยู่ที่นั่น คนที่เห็นความหลากหลายในโลกนี้ ย่อมตายแล้วตายอีก

“ มนโสเวทมาปฺตวํ เนห นานาสฺติ กิณฺญ จน, มฤตฺโยชะ ส มฤตฺยุม คณฺจติ ย อิห นานเว ปศฺยติ (Kaṭha 2.1.11)

สิ่งนี้จะต้องรู้ได้อย่างแท้จริงด้วยใจเท่านั้น ไม่มีสิ่งหลากหลายใด ๆ ในโลกนี้ (ที่แตกต่างไปจากสิ่งนั้นคืออาตมัน) คนที่เห็นความหลากหลายในโลกนี้ ย่อมตายแล้วตายอีก

ลักษณะปฏิเสธของพรหมันอีกประการหนึ่งคือ พรหมันเป็นสิ่งที่อยู่เหนือกาลเวลาดังข้อความที่กล่าวไว้ในอุปนิษัตเหล่านี้ว่า

“ อิศาโน ภูตภวสุข .... (Katha 2.1.12-13)

(พรหมัน) เป็นเจ้าเหนืออดีตและอนาคต

“ ประสฺ ตริกาลาทกาโลปี ทุณฺษะ (S.U. 6.5)

เขา (พรหมัน) ควรถูกเห็นว่าอยู่เหนือกาลเวลาทั้งสาม (อดีต ปัจจุบัน และอนาคต) และไม่ใช้กาลเวลาด้วย

“ ยสฺมาทรวากุ สงฺวคฺสโรโหภิ ปวิรรคเต, ตทฺ เทวา ชโยคิยํ ชโยคิรายุโร
โหปาสเตมฺมุตมฺ (B.U. 4.4.16)

ปีย่อมหมุนเวียนไปพร้อมกับวันภายใต้สิ่งนั้น (แสงสว่าง) พวกเขาเฝ้าดูทั้งหลายย่อมบูชาแสงสว่างของแสงสว่างทั้งหลายอันนั้น ซึ่งเป็นอายุคมตะ

“ เทว วาว พุรหมโณ รูปे कालसु जगत्सु जगद् येषां प्राकृतियुक्त
लोका लोको लोके य आतिष्ठाय येषां काले सกลे ..... (Maitrī 6.15)

แท้จริง พรหมันมีสองรูป คือ เวลาและไม่ใช้เวลา สิ่งที่มีอยู่ก่อนพระอาทิตย์ก็คือสิ่งที่ไม่ใช้กาลเวลา ไม่ประกอบขึ้นจากส่วนประกอบ แต่สิ่งที่เริ่มต้นพร้อมกับดวงอาทิตย์ก็คือกาลเวลา เป็นสิ่งที่ประกอบขึ้นจากส่วนประกอบ

ลักษณะปฏิเสธของพรหมันอีกประการหนึ่งคือพรหมันไม่ขึ้นอยู่กับหลักที่ว่าผลมาจากเหตุ หลักที่ว่าผลมาจากเหตุในที่นี้ ก็คือ กฎสากลทั่ว ๆ ไปซึ่งเป็นสิ่งที่ทำให้ทุกสิ่งทุกอย่างในโลกเกิดการเปลี่ยนแปลง เมื่อไม่มีการเปลี่ยนแปลงก็ถือว่าไม่ขึ้นอยู่กับหลักที่ว่าผลมาจากเหตุ เมื่อพรหมันเป็นสิ่งที่ไม่เปลี่ยนแปลงโดยประการใด ๆ ดังนั้น จึงนับว่าเป็นสิ่งที่อยู่เหนือหลักที่ว่าผลมาจากเหตุ ข้อความที่แสดงลักษณะอันนี้ของพรหมัน ได้แก่ ข้อความที่ปรากฏในพฤทธาธมยกะอุปนิษัตว

“ เอกโธวามุทฺตฺรภูวเมตฺตปรเมยํ ธุรวม, วิระ ประ อากาสาทฺ อตฺตมา
มฺหาม ธุรวะ (B.U. 4.4.20)

สิ่งนั้นจะต้องถูกรู้อย่างแท้จริงว่า เป็นหนึ่งเดียว ประมาณไม่ได้ ไม่เปลี่ยนแปลง อาตมอันเป็นสิ่งที่ไม่มีมลทิน อยู่เหนืออากาศ (ช่องว่าง) ไม่เกิด ไหญจนหาที่สุดมิได้ ไม่มีสิ่งใดทำลายได้

พรหมันในฐานะสิ่งที่เป็นแก่นแท้ของทุกสิ่ง จึงเป็นสิ่งที่ไม่เปลี่ยนแปลง การเปลี่ยนแปลงไม่สามารถจะกระทบแก่นแท้ที่แท้จริงของพรหมันนั้นได้ การเปลี่ยนแปลงเป็นเพียงชื่อและคำพูดเท่านั้น ดังข้อความที่กล่าวไว้ในอุปนิษัตเหล่านี้ว่า

“.... วาจารมฺภณํ วิกาโร นาม'เรยํ .... (C.U. 6.1.4-6)

การเปลี่ยนแปลงรูปร่างไปเป็นอย่างอื่น เป็นเพียงชื่อเรียกที่อาศัยคำพูดเป็นพื้นฐาน

“ น ชายเต มริยเต วา วิปศุจिณฺ นามมฺ กุตศุจิณฺ น พทฺว กศฺจิตฺ, อโฆ
นิคฺชยะ ศฺควโต'ขมฺ ปฺราโณ น หนฺยเต หนฺยมาเน ศรีเร (Kāṭha 1.2.18)

อาตมันซึ่งเป็นผู้ ไม่เกิด ไม่ตาย ไม่เกิดมีขึ้นจากสิ่งใด ๆ และสิ่งใด ๆ ก็ไม่ได้เกิด
ขึ้นจากอาตมัน มันเป็นสิ่งไม่เกิด มีอยู่ตลอดเวลา เป็นนิรันดร์ มีมาแต่โบราณ

อิสระอุปนิษตกถาถถึงการไม่เปลี่ยนแปลงของพรหมันไว้เช่นกัน โดยอธิบายว่า
พรหมันเป็นหนึ่งเดียว อยู่เหนือการปรากฏและการไม่ปรากฏ (สัมภูติ/อสัมภูติ) ดังข้อความที่
กล่าวไว้ว่า

“ อนฺธํ คมะ ปฺรวิศฺนติ เย'สมฺภูติมฺปาตเต, คโต ภูย อิว เต คโม เย
สมฺภูตฺยํ รัตตะ (Īśa 12)

คนที่บูชาสิ่งที่ไม่ปรากฏ ย่อมเข้าไปสู่ความมืดเหมือนตาบอด ส่วนคนที่ชอบ (บูชา)
สิ่งที่ปรากฏ ก็จะเข้าไปสู่ความมืดยิ่งกว่านั้น

“ สมฺภูติ จ วินาศํ จ ยสุ ตฺท เวโทภํ สห, วินาเสน มฤตฺยํ ตีรฺตฺวา
สมฺภูตฺยํ อมฤตมฺศฺนุเต (Īśa 14)

คนที่เข้าใจสิ่งที่ปรากฏ และสิ่งที่ไม่ปรากฏทั้งสองอย่าง ย่อมข้ามพ้น
ความตายโดยอาศัยสิ่งที่ไม่ปรากฏ ย่อมบรรลุถึงสิ่งที่เป็นอมตะโดยอาศัยสิ่งที่ปรากฏ

ความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งที่เป็นต้นเหตุให้เกิดมีและสิ่งที่เกิดจากต้นเหตุ (Kāraṇam –
Kāryam) เหตุและผล (Hetu–Phalam) สิ่งที่เป็นผู้รับรู้และสิ่งที่ถูกรับรู้นั้น ไม่ใช่ตัวพรหมัน
ดังนั้น ธรรมชาติที่แท้จริงของพรหมันยังคงเป็นสิ่งที่ไม่สามารถที่จะรู้ได้ ไม่ว่าพรหมันจะอยู่ใน
ฐานะสิ่งที่มีอยู่ (Sat) ในฐานะผู้ที่อยู่ในตัวเรา (Cit) หรือในฐานะเป็นบรมสุข (Ānanda) ก็
ตาม เมื่อความตรงกันข้ามกันระหว่างผู้รู้และสิ่งที่ถูกรู้หมดไป พรหมันจึงจะถูกรู้ได้ การแสดง
ลักษณะของพรหมันจึงทำได้โดยการปฏิเสธคุณสมบัติในโลกทั้งหมดของพรหมัน และการบรรยาย
ถึงสภาวะของพรหมันจะใช้คำว่า มันไม่ใช่สิ่งนั้น ไม่ใช่สิ่งนั้น (Neti, Neti) เท่านั้น
โดยเฉพาะอย่างยิ่งการแสดงว่า พรหมันเป็นสิ่งที่ไม่ต้องอาศัยสถานที่ กาลเวลาและหลักที่ว่าผลมาจาก
เหตุ ซึ่งครอบคลุมถึงสิ่งที่ปรากฏในรูปวัตถุและโลกที่ปรากฏทั้งหมด

3.2 ลักษณะที่เกี่ยวข้องกับจักรวาลของพรหมัน

แนวคิดหลักของคัมภีร์อุปนิษตได้แก่ พรหมันก็คืออาตมัน ซึ่งมีอยู่ในมนุษย์และในวัตถุ
ทุกอย่างที่มีอยู่ในโลก เมื่อเราแยกส่วนประกอบของสิ่งนั้น ๆ ออกจากกันแล้วก็จะไม่เหลืออะไร
อยู่เลยนอกจากอาตมัน ดังนั้น จักรวาลทั้งหมดนี้ ก็ไม่ใช่อะไรอื่นนอกจากอาตมัน อุปนิษตจึง
เชื่อในความเป็นหนึ่งเดียวของพรหมันหรืออาตมัน ดังข้อความที่ปรากฏในพุทธทาสวิทยะ

อุปนิษัตซึ่งกล่าวถึงความเป็นหนึ่งเดียวของอาตมมันไว้ว่า

“ .... น ตฺ ตท ทุติยมสฺติ, ตโต'นุยทฺ วิภกฺตํ ยทฺ ปศฺยตุ (B.U. 4.3.23-30)

.อาตมมัน (ภาวะหลักสนิท) ไม่เห็นสิ่งอื่นใดที่แยกออกไปเป็นที่สองจากตัวมัน

“ ....ในห นานาสฺติ กิณฺณ จน (B.U. 4.4.19)

ในโลกนี้ไม่มีสิ่งหลากหลายใด ๆ (นอกจากอาตมมันเพียงอย่างเดียว)

ทุกสิ่งจะถูกรู้ได้ก็ต่อเมื่อรู้แจ้งอาตมมัน ดังที่ข้อความที่กล่าวไว้ในพฤทธารณยกะอุปนิษัต
ว่า

“ ไมตรีเย, อาตฺมโน วา อเร ทฺรศเนน สุรวณฺเณน มคฺยา วิชฺฌาเนนทํ สฺรวํ วิทิตฺม
(B.U. 2.4.5)

ไมตรีเย โดยการเห็น การได้ยิน การคิดคำนึงถึงและการเข้าใจอาตมมันเพียงอย่างเดียว
เราก็จะรู้ทุกสิ่งทุกอย่างนี้ (โลกนี้)

ฉานโทคยะอุปนิษัตเองก็กล่าวถึงความเป็นหนึ่งของอาตมมันไว้เช่นกันว่าดังข้อความที่ว่า

“ เยนาสฺรุตํ สฺรุตํ ภวคฺยุมตํ มคฺมวิชฺฌาตํ วิชฺฌาตมิตฺติ ..... (C.U. 6.1.3)

เพราะรู้อาตมมัน สิ่งที่ไม่เคยได้ยิน ก็จะถูกได้ยิน สิ่งที่ไม่เคยคิดถึง ก็จะถูกคิดถึง สิ่งที่ไม่
เคยรู้ ก็จะถูกรู้

“ ขดา, เสามฺย เอยเกน มุถฺตปิณฺณเจน สฺรวํ มุถฺตมฺมํ วิชฺฌาตํ สุยาทฺ วาจารมฺภณํ วิกาโร
นามเรขํ, มุถฺตติเกเคชฺว สคฺยมฺ (C.U. 6.1.4)

ในทำนองเดียวกัน เราจะรู้สิ่งที่ทำจากดินเหนียวทุกอย่าง โดยอาศัยดินเหนียวเพียงก้อน
เดียว การเปลี่ยนแปลงรูปเป็นเพียงชื่อเรียกที่มีคำพูดเป็นพื้นฐาน สิ่งที่แท้จริง ก็คือ ดินนั่นเอง

“ ขดา, เสามฺย เอยเกน โลหฺมณินา สฺรวํ โลหฺมํ วิชฺฌาตํ สุยาทฺ วาจารมฺภณํ วิกาโร
นามเรขํ โลหฺมิเคชฺว สคฺยมฺ (C.U. 6.1.5)

ในทำนองเดียวกัน เราจะรู้สิ่งที่ทำจากทองทุกอย่าง โดยอาศัยทองเพียงก้อนเดียว การ
เปลี่ยนแปลงรูปเป็นเพียงชื่อเรียกที่มีคำพูดเป็นพื้นฐาน สิ่งที่แท้จริง ก็คือ ทองนั่นเอง

“ ขดา, เสามฺย เอยเกน นชนิกฺกณฺตเนน สฺรวํ กามฺหฺรณายสํ วิชฺฌาตํ สุยาทฺ วาจารมฺภณํ
วิกาโร นามเรขํ กุณฺหฺรณายสฺมิเคชฺว สคฺยมฺ .... (C.U. 6.1.6)

ในทำนองเดียวกัน เพราะกรรไกรตัดเล็บเพียงอันเดียว สิ่งที่ทำจากเหล็กจึงเป็นสิ่งที่ถูกรู้
ได้ การเปลี่ยนแปลงรูปเป็นเพียงชื่อเรียกที่มีคำพูดเป็นพื้นฐาน สิ่งที่จริงแท้ ก็คือ เหล็กเท่านั้น
เอง

อย่างไรก็ตาม เนื่องจากข้อจำกัดทางปัญญามนุษย์และความยึดมั่นในแนวคิด
สังนิยม กล่าวคือ ยอมรับความมีอยู่จริงของจักรวาล เราจะพบว่าอุปนิษัตเอง บางคราวก็ยอมรับ

เขาผู้ประกอบไปด้วยใจ มีปฐมาเป็นสรีระ มีแสงเป็นรูป มีความนึกคิดคือความจริง มีอากาศ (อวกาศ) เป็นอาตมัน ซึ่งครอบคลุมการทำงานทุกอย่างเอาไว้ ครอบคลุมความต้องการทุกอย่างเอาไว้ ครอบคลุมกลิ่นทุกอย่างเอาไว้ ครอบคลุมรสทุกอย่างเอาไว้ โอบอุ้มโลกโดยรวมนี้ไว้ ไม่มีคำพูด ไม่มีความกังวล

“...อาตุไมวารสตาทาตโมปริยฎาตมา ปศุจาทาตมา ปุรสตาทาตมา ทกฺขิณต อาตุโมตฺตรต อาตุไมเวทํ สรวมฺ .... (C.U. 7.25.2)

อาตมันอยู่ทั้งข้างล่างข้างบน ทั้งข้างหลังข้างหน้า ทั้งใต้และเหนือ แท้จริงอาตมันก็คือ โลกทั้งหมดนี้ (C.U. 7.25.2)

“ ... ปฺราจี ทิกฺก กฺลา, ปฺรตฺติจี ทิกฺก กฺลา, ทกฺขิณมา ทิกฺก กฺโลทฺติจี ทิกฺก กฺโลษ โว, เสามฺข, จตุฏฺกละ ปาโท พุรฺหมณฺเ ปฺรกาสวานํ นาม (C.U. 4.5.2)

ทิศตะวันออกเป็นหนึ่งส่วน ทิศตะวันตกเป็นหนึ่งส่วน ทิศใต้เป็นหนึ่งส่วน และทิศเหนือเป็นหนึ่งส่วน แท้จริง นี่แหละคือเท้าของพรหมันที่มี 4 ส่วน และมีชื่อว่า ประภาสวาน (มีแสงสว่าง)

“ .... ปุถุถิวิ กฺลาณตฺริกฺขํ กฺลา ทฺุเยาะ กฺลา สมฺพุระ กฺโลษ โว เสามฺข จตุฏฺกละ ปาโท พุรฺหมณฺเ นนฺนฺตวานํ นาม (C.U. 4.6.3)

แผ่นดินเป็นหนึ่งส่วน ท้องฟ้าชั้นบรรยากาศเป็นหนึ่งส่วน ท้องฟ้าเหนือชั้นบรรยากาศเป็นหนึ่งส่วน มหาสมุทรเป็นหนึ่งส่วน แท้จริง นี่แหละคือเท้าของพรหมันที่มี 4 ส่วน และมีชื่อว่า อนันตวาน (ไม่มีที่สิ้นสุด)

“.... อคฺคฺนิะ กฺลา สุรฺยะ กฺลา จนฺพุระ กฺลา วิพุคฺค กฺโลษ โว, เสามฺข จตุฏฺกละ ปาโท พุรฺหมณฺเ ชฺโยติยฺมานํ นาม (C.U. 4.7.3)

ไฟเป็นหนึ่งส่วน พระอาทิตย์เป็นหนึ่งส่วน พระจันทร์เป็นหนึ่งส่วน สายฟ้าเป็นหนึ่งส่วน นี่แหละคือเท้าของพรหมันที่มี 4 ส่วน และมีชื่อว่า ชโยติยฺมาน (มีแสง)

“.... ปฺราณะ กฺลา จกฺษุะ กฺลา โสฺรตฺร กฺลา มนะ กฺโลษ โว เสามฺข จตุฏฺกละ ปาโท พุรฺหมณฺเ อายตฺนวานํ นาม (C.U. 4.8.3)

ลมหายใจเป็นหนึ่งส่วน ตาเป็นหนึ่งส่วน หูเป็นหนึ่งส่วน มนัส (สิ่งที่ทำหน้าที่คิด) เป็นหนึ่งส่วน นี่แหละคือเท้าของพรหมันที่มี 4 ส่วน และมีชื่อว่า อายตฺนวาน (มีที่รองรับ)

“.... ยตฺศฺ โจเทติ สุรฺยะ, อสฺตํ ยตฺร จ คจฺฉติ .... (B.U. 1.5.23, Kāṭha 2.1.9)

พระอาทิตย์ขึ้นจากเขาและตกลงในเขา (อาตมัน)

“ คสฺย .... สรวา ทิสะ สรวเ ปฺราณะ .... (B.U. 4.2.4)

ทิศทั้งหมดเป็นลมหายใจทั้งหมดของเขา (อาตมัน)

“ อคฺนิรุ มุรธา, จกฺขุมี จนฺทฺรสฺสุเร, ทิสฺส โสฺตฺเร, วาสุ วิวฺตฺตาสฺ จ เวทาสฺ, วายุส ปฺราณํ หุตฺทํ วิสุวสฺส ปทฺทฺยาณํ ปุถุถิวิ เทฺยสฺ สรวฺภูตฺตานุตราคฺคา (M.U. 2.1.4)

ไฟเป็นศรัยะของเขา พระอาทิตย์และพระจันทร์เป็นตาของเขา ทิศทั้งหลายเป็นหูของเขา คำพูดของเขาคือพระเวทที่ถูกเปิดเผยให้เห็น ลม (วายุ) เป็นลมหายใจ (ปราณะ) ของเขา โลกเป็นหัวใจของเขา แผ่นดินเกิดจากเท้าของเขา เขาก็คืออาคัมน์ที่อยู่ภายในทุกสิ่งทุกอย่าง

ความสัมพันธ์ระหว่างพรหมันและความหลากหลายของจักรวาลนั้นอุปนิษัตได้อธิบายไว้ว่าพรหมันเป็นสิ่งที่อยู่ก่อนแล้ว จักรวาลเป็นผลผลิตที่เกิดจากพรหมัน จักรวาลเป็นสิ่งที่ขึ้นอยู่กับพรหมัน พรหมันเป็นผู้สร้างจักรวาล ดังนั้น ความเหมือนกันโดยลักษณะที่แท้จริงระหว่างพรหมันและความหลากหลายของจักรวาลจึงอยู่ในลักษณะของจักรวาลที่ถูกสร้างและพรหมันผู้สร้าง โดยเปรียบเทียบการสร้างจักรวาลของพรหมันเหมือนแมงมุมที่ชักใยออกมาเหมือนสะเก็ดไฟที่กระเด็นออกมาจากกองไฟใหญ่ ดังข้อความที่กล่าวไว้ว่า

“ ส ยโถรณนาภิสฺ ตฺนฺตฺโนจฺจเรตฺ, ยถาคฺเนนะ กฺษฺมฺรา วิสฺพลฺลิกฺคา วฺยฺยจฺจรฺนฺติ, เอวเมวาสฺมาทาทฺตฺมนะ สรวฺ เว ปฺราณะ, สรวฺ โลกา, สรวฺ เทว, สรวฺ ภาว, สรวฺ ภูตฺตานิ วฺยฺยจฺจรฺนฺติ .... (B.U. 2.1.20)

แมงมุมชักใยออกมาจากตัวมันเอง สะเก็ดไฟเล็ก ๆ ย่อมกระเด็นออกมาจากกองไฟใหญ่ ฉันทไค ลมหายใจทั้งหลายทั้งปวง โลกทั้งปวง เทพเจ้าทั้งปวง สิ่งมีชีวิตทั้งปวง ย่อมออกมาจากอาคัมน์นี้ ฉันทันนั้นเหมือนกัน

“ ยโถรณนาภิสฺ สฺถฺยเต คฺฤทฺทฺเต จ, ยถา ปุถุถิวยาโมษฺธยฺสฺ สฺมฺภวฺนฺติ, ยถาสตะ ปฺรฺชาตฺ เกศโลมาณิ ตถากฺษฺราตฺ สฺมฺภวฺตีห วิสุวํ (M.U. 1.1.7)

แมงมุมชักใยออกมาและเกาะใยนั้นไว้ ฉันทไค พืชงอกบนแผ่นดิน ฉันทไค ผมงอกบนศรัยะ ขนงอกบนร่างกายของคนที่มีชีวิต ฉันทไค โลกนี้เกิดมาที่นี้จากพรหมันที่ไม่รู้จักสูญสิ้น ฉันทันนั้นเหมือนกัน

“ ตเตตฺทํ สฺตฺยมฺ, ยถา สฺถิตฺปฺตฺตํ ปาวกาทฺ วิสฺพลฺลิกฺคา สหสฺรศะ ปฺรภวฺนฺเต สรวฺปะ, ตถากฺษฺราทฺ วิวิธ, เสวฺมฺย, ภาว, ปฺรชาชนฺเต ตตฺร ใจวาปี ยนฺติ (M.U. 2.1.1)

สิ่งนั้น คือ สิ่งที่เป็นจริง สะเก็ดไฟกระเด็นออกมานับพัน ๆ จากไฟที่ลุกโชติช่วง ฉันทไค สรรพสิ่งทั้งหลายหลากหลายชนิด ย่อมออกมาจากสิ่งที่ไม่รู้จักสูญสิ้นนั้น และจะกลับไปเป็นสิ่งนั้นอีก

ศเวตาสวตฺระอุปนิษัตกล่าวถึงพรหมันในฐานะเทพเจ้าซึ่งมีหนึ่งเดียวซึ่งปกปิดสภาวะ

ที่แท้จริงของคนไว้โดยวัตถุที่มันสร้างมา เปรียบเหมือนแมงมุมปกปิดตัวมันเองโดยใยที่ชักออกมาจากตัวมันเอง เป็นการอธิบายให้เห็นว่า สิ่งทั้งหลายที่ปรากฏในโลกทั้งหมดเกิดจากพรหมนั้นนั่นเอง ดังข้อความที่กล่าวไว้ว่า

“ ยสุ ตนฺตุนาก อิว ตนฺตฺกิเษ ปฺรชานไชเ สุวาวตะ เทว เอกะ สุวาวฤโณตุ ... (S.U. 6.10)

เทพเจ้าซึ่งมีหนึ่งเดียวได้ปกปิดตัวเองไว้ ด้วยธรรมชาติของตัวเอง เหมือนแมงมุมปกปิดตัวเองด้วยใยที่สร้างมาจากประฐานะ (สิ่งที่ไม่ปรากฏ)

พรหมนั้นจึงไม่ใช่เพียงสร้างสิ่งทั้งหลายออกมาจากตัวเองเท่านั้น แต่ยังเข้าไปในสิ่งทั้งหลายเหล่านั้นอีกด้วย พุทธทาสภิกขุจะอุปนิษัทยกกล่าวลักษณะเช่นนี้ของพรหมไว้เช่นกันว่า

“ ส เอษ อิท ปฺรวิญฺฐะ, อา นขากรุภะ, ยถา กฺษุระ กฺษุรธานะวหิตะ สุยาตุ, วิสุมฺภโร วา วิสุมฺภรกุลาเย, ตํ น ปศฺยนฺติ, อกฺกตฺสโน หิ สะ, ปฺราณนฺเนว ปฺราโณ นาม ภวติ, วทฺธ วากุ, ปศฺยํสุ จกฺษุสะ, สฺถณฺณว โสฺรตม, มนฺวาโน มนะ .... (B.U. 1.4.7)

เขา (อาตมัน) เข้ามาในโลกนี้ แม้จนกระทั่งถึงปลายเล็บ เหมือนมิดโกนที่ซ่อนอยู่ในฝัก เหมือนไฟในกองไฟ ไม่มีใครเห็นเขา เพราะ (ถ้ามีใครเห็น) ก็ไม่ใช่ผู้ที่ครบถ้วนบริบูรณ์ทุกอย่าง เมื่อเขาหายใจ เขาก็จะมีชื่อว่า ปฺราณะ (พลังที่ทำให้มีชีวิต) เมื่อเขาพูด เขาก็จะมีชื่อว่า วากุ (เสียงที่พูดออกมา) เมื่อเขาดู เขาก็จะมีชื่อว่า จกฺษุส (ตา) เมื่อเขาได้ยิน เขาก็จะมีชื่อว่า โสฺรต (หู) เมื่อคิด เขาก็จะมีชื่อว่า มนส (ใจ)

“ .... ตเตตทมฺฤตํ สฺตฺยเณ ฉนฺนํ .... (B.U. 1.6.3)

สิ่งนั้นนั่นแหละ เป็นอมตะที่ถูกปกปิดโดยสิ่งที่มีอยู่จริง (โลก)

“ ส ยถา ไสนฺธวชิสุย อุตฺเท ปฺราสฺต อุตฺทเมวานวิลิยต, น หาสฺโยทฺทฺรหฺมาเยว สุยาตุ, ยโต ยตฺส ตฺวาทิต ลวณเมว, เอวํ วา อร อิทํ มหฺต ภูตมนนฺตมปารํ วิชฺญาณชน เอว ... (B.U. 2.4.12)

ก่อนเกลือกที่ทิ้งลงไปในน้ำ ข้อมละลายไปในน้ำนั่นเอง จะจับมันขึ้นมาก็ไม่ได้ แต่ถ้าบุคคลจะถือเอามันจากที่ใด ๆ มันก็คือเกลือนั่นเอง ฉะนั้น สิ่งที่ยิ่งใหญ่สิ่งนี้ (อาตมัน) จริง ๆ แล้วก็คือสิ่งที่หาที่สิ้นสุดไม่ได้ ไม่มีฝั่ง ไม่มีสิ่งอันใดนอกจากมวลแห่งความรู้ ฉะนั้นเหมือนกัน

ฉานโทคยะอุปนิษั 6.13.1-3 ก็ใช้แนวคิดเกี่ยวกับเกลือกที่ละลายในน้ำนี้เช่นกันในการอธิบายถึงการที่พรหมสร้างสิ่งทั้งหลายออกมาแล้วเข้าไปในสิ่งเหล่านั้น เป็นเหมือนเกลือกที่ละลายในน้ำ เราไม่สามารถเห็นตัวเกลือก แต่เมื่อเราจิบน้ำแล้ว เราก็จะรู้สึกเค็ม

พุทธทาสภิกขุจะอุปนิษัทยกกล่าวเพิ่มเติมการเปรียบเทียบกับก่อนเกลือกไว้ว่า

“ ปรุณมทะ, ปรุณมิท, ปรุณาคู ปรุณมฺทจฺยเต, ปรุณสุย ปรุณมาทาย ปรุณเมวาวคิษฺยเต (B.U. 5.1)

สิ่งนั้น (พรหมัน) เป็นสิ่งที่สมบูรณ์ สิ่งนี้ (โลก) ก็เป็นสิ่งที่สมบูรณ์ สิ่งที่สมบูรณ์ ย่อมออกมาจากสิ่งที่สมบูรณ์ แม้เราจะนำสิ่งที่สมบูรณ์ออกมาจากสิ่งที่สมบูรณ์ก็ตาม สิ่งที่สมบูรณ์ ก็ยังคงสมบูรณ์อยู่เสมอ

แนวคิดเดียวกันนี้ ในกระฎุพนัสมิการอธิบายเพิ่มเติมมากขึ้นอีกว่า พรหมันเป็นสิ่งที่มียู่ทั่วไปและอยู่เหนือสิ่งเหล่านั้น แม้มันจะปรากฏอยู่ในสิ่งหลากหลาย แต่สภาวะที่สมบูรณ์ของมันก็ยังคงมีอยู่ ไม่เปลี่ยนแปลงตามสิ่งที่หลากหลายนั้น ดังข้อความที่กล่าวว่า

“ อคฺนิรุ ชโลโก ภูวนมฺ ปรฺวิสุโณ รูปํ รูปมฺ ปรฺติรุโป พฺหฺว, เอกสุ ตถา สรวฺภูตานุตราตฺมา รูปํ รูปมฺ ปรฺติรุโป พหิสฺ จ (Kaṭha 2.2.9)

เหมือนกับไฟที่มีอยู่หนึ่งเดียว เมื่อเข้ามาในโลกนี้ ก็กลายเป็นหลายดวง ในทำนองเดียวกันนั้น อาตมันซึ่งมีอยู่หนึ่งเดียว ภายในสิ่งมีชีวิตทั้งปวง ย่อมปรากฏรูปเป็นต่าง ๆ นานา ตามแต่สิ่งที่มีมันเข้าไปอยู่นั้นจะมีรูปร่างอย่างไร แต่มันก็อยู่ภายนอกสิ่งเหล่านั้น (ไม่เป็นเนื้อเดียวกับสิ่งเหล่านั้น)

“ สุโรโย ชธา สรวโลกลฺลย จกฺขุรํ น ลิปฺยเต จกฺขุโชนฺร พหฺยโทโชนฺส, เอกสุ ตถา สรวฺภูตานุตราตฺมา น ลิปฺยเต โลกลฺลเยเนน พหฺยะ (Kaṭha 2.2.11)

ดวงอาทิตย์ซึ่งเป็นดวงตาของโลกทั้งหมด ไม่แปดเปื้อนด้วยสิ่งที่ไม่ดีภายนอกต่าง ๆ ซึ่งเราเห็นด้วยตา ข้อนี้อันใด อาตมันที่เป็นหนึ่งเดียว ที่อยู่ในสิ่งมีชีวิตทุกชนิด ไม่ตกอยู่ใต้อิทธิพลของความโสกเศร้าที่มีอยู่ในโลก เพราะว่าอาตมันนั้นอยู่นอกโลก (อยู่เหนือโลก)

ที่กล่าวมาข้างต้นทั้งหมดนั้นเป็นการอธิบายพรหมันในลักษณะที่เกี่ยวข้องกับจักรวาล กล่าวคือ พรหมันเป็นปฐมเหตุแห่งจักรวาล ทุกสิ่งทุกอย่างออกมาจากพรหมัน พรหมันปรากฏในสิ่งที่อยู่ในจักรวาลแต่ในขณะเดียวกันพรหมันก็อยู่เหนือสิ่งเหล่านั้นอีกด้วย แม้ว่าจักรวาลจะปรากฏเป็นหลายสิ่งหลายอย่าง แต่สิ่งที่เที่ยงแท้และเป็นจริงอยู่ตลอดเวลานั้น ก็ได้แก่ พรหมันหรืออาตมันเท่านั้น

3.2.2 พรหมันในฐานะตัวหลักที่เป็นจิต (Psychical Principle)

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นนั้นว่า แนวคิดที่ว่าพรหมันคืออาตมัน จัดว่าเป็นแนวคิดหลักครอบคลุมแนวคิดทั้งหมดของอุปนิษัท ความหมายของแนวคิดนี้ก็คือ พรหมันเป็นหลักปฐมเหตุของทุกสิ่งทุกอย่างซึ่งเป็นแนวคิดจิตนิยม ปฏิเสธความหลากหลายของจักรวาลที่อยู่รอบตัวเรา ต่อมาแนวความคิดนี้ได้รับการอธิบายในแนวทางสังขนิยมมากยิ่งขึ้น เพราะมนุษย์พยายามที่

จะเข้าใจแนวคิดที่ว่าพรหมันคืออาตมันเป็นทุกสิ่งทุกอย่าง ภายใต้อำนาจของความเข้าใจของมนุษย์ แนวคิดที่ยึดมั่นในเอกภาพของพรหมันหรืออาตมันนี้ พุทธทาสภิกขุจะอุปนิษทได้ชี้ให้เห็นถึงเอกภาพของพรหมันหรืออาตมันจากคำสอนที่ชาลยวัถกะได้สอนนางไมเตรยี้ ดังต่อไปนี้

“ น วา อเร ปตฺยะ กามาย ปติะ ปรีโย ภวติ, อาตฺมนสฺ ตฺ กามาย ปติะ ปรีโย ภวติ, น วา อเร ชายาโย กามาย ชายา ปรียา ภวติ, อาตฺมนสฺ ตฺ กามาย ชายา ปรียา ภวติ, น วา อเร ปุตฺราณํ กามาย ปุตฺราละ ปรียา ภวติ, อาตฺมนสฺ ตฺ กามาย ปุตฺราละ ปรียา ภวติ, น วา อเร วิตฺตสฺย กามาย วิตฺตํ ปรียํ ภวติ, อาตฺมนสฺ ตฺ กามาย วิตฺตํ ปรียํ ภวติ .... อาตฺมา วา อเร ทฺรุษญฺหะ โสฺรตฺวโย มนฺตฺวโย นิทฺธิยาสิตฺวหะ, ไมเตรยี้, อาตฺมโน วา อเร ทฺรศเนน สฺรวเณน มตฺยา วิชฺฌาเนเนทํ สฺรวํ วิทิตฺม (B.U. 2.4.5)

แท้จริงแล้ว สามิไม่ได้เป็นที่รักเพื่อประโยชน์แก่สามิ แต่สามิเป็นที่รักก็เพื่อประโยชน์แก่ตัวตน (อาตมัน) ในลักษณะเดียวกัน ภรรยาที่ดี.... บุตรทั้งหลายที่ดี .... ทรัพย์สมบัติเป็นต้นที่ดี ..... ย่อมเป็นที่รักไม่ใช่เพื่อตัวของสิ่งเหล่านั้นเอง แต่สิ่งเหล่านั้นทั้งหมดย่อมเป็นที่รักเพื่ออาตมันคู่ก่อนไมเตรยี้ แท้จริงแล้ว อาตมันควรจะถูกเห็น ควรจะถูกได้ยิน ควรจะถูกเข้าใจ และควรจะถูกคิดคำนึงถึง เพราะการเห็น การได้ยิน การคิดคำนึงถึง และการเข้าใจ อาตมันนั้น ทุกสิ่งทุกอย่างเหล่านี้ก็จะถูกรู้ไปด้วย

“ .... อทฺถมุญฺหุ ทฺรุษญฺหา, อสฺสุตตะ โสฺรตฺตา, อมโต มนฺตา, อวิชฺฌาโต วิชฺฌาตา, นานโยโตสฺสติ ทฺรุษญฺหา, นานโยโตสฺสติ โสฺรตฺตา, นานโยโตสฺสติ มนฺตา, นานโยโตสฺสติ วิชฺฌาตา, เอห ต อาตฺมานุคฺรียามฺมมตฺตะ, อโตนฺยทารคฺม .... (B.U. 3.7.23)

ไม่มีใครเคยเห็นเขา แต่เขาเป็นผู้เห็น ไม่มีใครเคยได้ยินเขา แต่เขาเป็นผู้ได้ยิน ไม่มีใครเคยคิดถึงเขา แต่เขาเป็นผู้คิด ไม่มีใครเคยรู้เขา แต่เขาเป็นผู้รู้ ไม่มีผู้เห็นคนอื่นนอกจากเขา ไม่มีผู้ได้ยินคนอื่นนอกจากเขา ไม่มีผู้คิดคนอื่นนอกจากเขา ไม่มีผู้รู้คนอื่นนอกจากเขา เขาคืออาตมันของท่าน เป็นผู้ควบคุมภายใน เป็นอมตะ สิ่งอื่นนอกจากเขานั้นย่อมจะต้องสูญสิ้น

ข้อความนี้แสดงให้เห็นว่า ทุกสิ่งทุกอย่างมีแก่นแท้คืออาตมันของตัวเราเอง เราารู้สึก และรู้สึกว่าเป็นเจ้าของทุกสิ่งในโลกเพียงเพราะสิ่งเหล่านั้นอยู่ภายในจิตที่เป็นแก่นแท้ (Consciousness) ของเรา เพราะว่าสิ่งเหล่านั้นถูกเข้าใจและรับรองว่ามีอยู่โดยอาตมันที่เป็นตัวรู้ (Knowing Self) ของเรา ดังนั้น จึงไม่มีโลกนอกตัวอาตมัน นอกจิตที่เป็นแก่นแท้ของเรา

ที่กล่าวมาข้างต้นนี้แสดงถึงแนวคิดที่เป็นจิตนิยมอย่างสมบูรณ์ ซึ่งปฏิเสธความมีอยู่จริงของสิ่งต่าง ๆ ในโลก แนวคิดดังกล่าวนี้มีการแสดงต่อไปอีก ดังข้อความต่อไปนี้ว่า

“ ... ขลาคฺคเนะ กุญฺทรา วิสฺสุลฺลิกา วุญฺจจรนฺติ, เอวเมวาสฺมาทาตฺมนะ สฺรวเ ปฺราณะ, สฺรวเ โลกา, สฺรวเ เทวา, สฺรวานิ ภูตานิ วุญฺจจรนฺติ (B.U. 2.1.20)

ปราณะ (พลังที่ทำให้มีชีวิต) ทั้งหมด โลกทั้งหมด เทพเจ้าทั้งหมด สัตว์ทั้งหลาย
เกิดจากอาดมันเหมือนสะเก็ดไฟเล็ก ๆ ที่ออกมาจากกองไฟ

“ ... เอษ ต อาคฺมา สรวานฺตฺระ.... น ทฺรุษเญฺร ทฺรุษญฺอาร์ ปศฺเยษ, น สฺรฺเตชะ
โศฺรตฺอาร์ ศุณฺณยาคฺ, น มฺเตฺร มนฺตฺอาร์ มนฺวิถา, น วิชฺญาเตฺร วิชฺญาตฺอาร์ วิชานีเยษ, เอษ ต
อาคฺมา สรวานฺตฺระ, อโตนฺยทฺรตฺม ... (B.U. 3.4.2)

อาดมันของท่านนี้ ก็คือ อาดมันที่อยู่ในทุกสิ่งทุกอย่าง..... ท่านไม่อาจที่จะเห็นผู้เห็น
การเห็น ท่านไม่อาจที่จะได้ยินผู้ได้ยินการได้ยิน ท่านไม่อาจที่จะคิดถึงผู้คิดความคิด ท่านไม่อาจที่
จะรู้ผู้รู้ความรู้ (อาดมัน) เขาคนนั้น คือ อาดมันของท่านเองซึ่งอยู่ในทุกสิ่งทุกอย่าง สิ่งอื่นนอก
จากอาดมันนั้น เป็นสิ่งที่จะต้องสูญสิ้น

“ ... เอตํ ไว ตมาคฺมานํ วิทิตฺวา พฺรหฺมณฺจะ ปฺตุโรภฺยณฺยาสฺ จ วิตุโธภฺยณฺยาสฺ
จ โลโกภฺยณฺยาสฺ จ วฺยฺตฺตฺยาชถ ภิกฺษฺยจฺรฺยํ จรฺนติ .... (B.U. 3.5.1)

เมื่อใครรู้จักอาดมันนั้น เมื่อได้ชนะความอยากได้ลูก ความอยากได้ทรัพย์ และความ
อยากได้โลก (อยากอยู่ในโลก) ข้อมประพัตติตัวเหมือนกับนักบวช ที่มีชีวิตอยู่ด้วยการศึกษาจาร

การอธิบายดังกล่าวของอุปนิษัทเป็นการยอมรับว่า สิ่งต่าง ๆ ที่ปรากฏอยู่ในโลกทั้ง
หมดมีอยู่ แต่ไม่คงทนถาวร จึงถือว่าเป็นสิ่งที่มีอยู่อย่างแท้จริงไม่ได้ สิ่งที่มีอยู่อย่างแท้จริงมีเพียง
อาดมันเท่านั้น ซึ่งอยู่เหนือการรู้โดยอาศัยประสาทสัมผัสและความนึกคิด ฉานโทคยะอุปนิษัท
กล่าวแสดงว่า อาดมันเป็นแก่นแท้ของโลกนี้โดยรวม ดังต่อไปนี้

“ ส ย เอโษณฺไมตทาตฺมยมิทํ สรวํ, ตตฺ สตฺยํ, ส อาคฺมา, ตตฺ ตฺวมสิ ...
(C.U. 6.8.7-6.9-16)

สิ่งใดเป็นแก่นแท้ที่ละเอียดอ่อน โลกโดยส่วนรวมนีมีสิ่งนั้นเป็นอาดมัน (แก่นแท้)
สิ่งนั้นเป็นสิ่งที่อยู่อย่างแท้จริง สิ่งนั้นคือตัวอาดมัน สิ่งนั้นคือตัวเธอ ....

แนวคิดที่เกี่ยวกับความเป็นจริงหนึ่งเดียวของอาดมันหรือตัวตน (Soul) ภายในตัว
เรานั้นตรงกันข้ามกับความเชื่อที่ยึดมั่นเกี่ยวกับความมีอยู่จริงของสิ่งภายนอกที่ปรากฏในโลกที่อยู่
รอบข้างตัวเรา ดังนั้น จึงมีการเปรียบเทียบอาดมันภายในตัวเราในฐานะสิ่งที่เล็กจนรู้ไม่ได้และ
สิ่งที่ใหญ่จนรู้ไม่ได้เมื่อเทียบกับธรรมชาติภายนอกตัวเรา ฉานโทคยะอุปนิษัทได้กล่าวถึงอาดมัน
ในแต่ละบุคคลไว้ดังต่อไปนี้

“ มโนมเย ปฺราณศรีโร ภารุปะ สตฺยสฺกฺลุป อากาสาตฺมา สรวกรฺมา สรวกามะ
สรวคฺนฺระ สรวรสะ สรวมิทฺมภฺยาคฺโถวากฺย อนาทฺระ (C.U. 3.14.2)

เขาผู้ประกอบไปด้วยใจ มีปราณะเป็นสรีระ มีแสงเป็นรูป มีความนึกคิดคือความจริง
มีอากาศ (อวกาศ) เป็นอาดมัน ซึ่งครอบคลุมการกระทำทุกอย่างเอาไว้ ครอบคลุมความต้องการ

ทุกอย่างเอาไว้ ครอบคลุมกลืนทุกอย่างเอาไว้ ครอบคลุมรสทุกอย่างเอาไว้ โอบอุ้มโลกโดยรวมนี้ไว้ ไม่มีคำพูด ไม่มีความกังวล

“ เอษ ม อาคฺมานุสฺร หุตฺถเย ฌียานุ วรีเหฺร วา, ขวาทุ วา, สฺรชฺปาทุ วา, ศุยามากาทุ วา, ศุยามากุตฺตญฺจุลาทุ ไวย ม อาคฺมานุสฺร หุตฺถเย ชฺชยาชาน ปุถุติวฺยา, ชฺชยาชานนุตฺตริภาชฺช ชฺชยาชาน ทิว ชฺชยาชานนฺภโย โลเกภฺยะ (C.U. 3.14.3)

นี่คืออาตมมันที่อยู่ภายในหัวใจของฉัน เล็กกว่าเมล็ดข้าวเปลือก เล็กกว่าเมล็ดข้าวบาเลย์ เล็กกว่าเมล็ดพันธุ์ฝักกาด และเล็กกว่าเมล็ดข้าวฟ่าง หรือเล็กยิ่งกว่าเมล็ดข้าวฟ่างที่เอาเปลือกออกแล้ว นี่คืออาตมมันที่อยู่ภายในหัวใจของฉัน ที่ใหญ่กว่าพื้นดิน ใหญ่กว่าท้องฟ้าชั้นบรรยากาศ และใหญ่กว่าสวรรค์ (ท้องฟ้าเหนือชั้นบรรยากาศ) ใหญ่ยิ่งกว่าโลกเหล่านี้ทั้งหมด

“ ยาวานุ วา อยฺமாகาสฺส, ตวานนฺโชนฺตฺรหุตฺถย อากาสฺส, อุภ อสฺมิมิ ทฺยววาปุถุติว อนุตฺตเรว สฺมาหิตะ, อุภาวคฺคินิสฺส จ วายุสฺส จ สฺตฺรยาจฺจนฺตฺรมสฺสาวะ, วิทฺยุนฺน กฺขชฺชฺตราณิ ยจฺ จาสฺสยหาสุตฺติ ยจฺ จ นาสุตฺติ สฺรวํ ตทสฺมิมิ สฺมาหิตมิตฺติ (C.U. 8.1.3)

อวกาศในโลกนี้มีความกว้างขวางขนาดไหน อวกาศภายในหัวใจ (ของพรหมันหรืออาตมมัน) ก็มีความกว้างขวางขนาดนั้น ภายในอวกาศนั้นมีสวรรค์และแผ่นดินถูกบรรจุเอาไว้พร้อมกับไฟและลม พร้อมกับพระอาทิตย์และพระจันทร์ สายฟ้าและดวงดาวทั้งหลาย ทุกสิ่งทุกอย่างที่มีอยู่และไม่อยู่ในโลกนี้ทั้งหมดมีอยู่ในอวกาศ (ในที่นี้คืออาตมมัน)

“ อถ ยทตะ ปิโร ทิว ชฺชโยติรฺ ทิปฺยเต วิสฺวตะ ปุณฺณเรฐุ, สฺรวตะ ปุณฺณเรฐวนุตฺตเมฐุคฺตเมฐุ โลเกเยวทํ วาว ตท ยทิตฺมสฺมินฺนตตะ ปุรฺเช ชฺชโยติสฺส .... (C.U. 3.13.7)

แท้จริง แสง (ในที่นี้คืออาตมมัน) ที่ส่องแสงอยู่เหนือสวรรค์นี้ อยู่เหนือทุกสิ่งทุกอย่าง (โดยรวม) อยู่เหนือทุกสิ่งทุกอย่าง (แต่ละชนิด) ในโลกอันสูงสุด ซึ่งเลยนั้นไปไม่มีสิ่งใดจะสูงกว่า แสงนั้นแหละก็คือแสงอันเดียวกันกับแสงที่อยู่ในบุรุษผู้นั้น

จากข้อความดังกล่าวนี้ อาตมมันจึงเป็นสิ่งที่โอบอุ้มจักรวาลไว้ เป็นสิ่งที่แผ่ไปในทุกสิ่ง เป็นผู้ควบคุมภายในของทุกสิ่ง ดังข้อความต่อไปนี้

“ ยะ ปุถุติวฺยา คฺคิยฺญนุ ปุถุติวฺยา อนุตฺตเร, ยํ ปุถุติวํ น เวท, ยสฺสย ปุถุติวํ ศิริรฺม, ยะ ปุถุติวํนุคโร ยมยติ, เอษ ต อาคฺมานุสฺรยามยมนุตตะ (B.U. 3.7.3)

เขาอาศัยอยู่ในดิน แม้กระนั้นก็อยู่ในดิน ดินก็เฝ้าระวังเขา ร่างกายของเขาก็คือดิน เขาควบคุมดินจากข้างใน เขาก็คืออาตมมันของเธอ ซึ่งเป็นผู้ควบคุมอยู่ใน เป็นสิ่งที่ไม่ตาย

คำว่า ผู้ควบคุมภายใน (อนุตฺตรยามินุ) ได้แก่ พลังที่มีอยู่และควบคุมทุกสิ่ง ในที่นี้ก็คือจิต (Consciousness) ที่เป็นแก่นแท้ของทุกสิ่ง ดังข้อความที่กล่าวไว้ในไอตระยะอุปนิษัตวว่า

“... เอเต สรว เทวา, อิมานิ จ ปญจ มหาภูตานิ .... สรวํ ตตฺ
 ปฺรชฺฌาเนตรมฺ ปฺรชฺฌาเน ปฺรคิณฺฐิตมฺ, ปฺรชฺฌาเนโศโร โลกะ, ปฺรชฺฌา ปฺรคิณฺฐา, ปฺรชฺฌาณม
 พุรหฺม (A.U. 3.1.3)

เทพเจ้าทั้งหมด สิ่งที่มีรูปทั้งหมด อินทรีย์ทั้งหมด มีปัญญาเป็นผู้นำทาง ตั้งอยู่ใน
 ปัญญา โลกมีปัญญาเป็นผู้นำทาง มีปัญญาเป็นที่รองรับ พรหมันคือตัวปัญญา

เมื่อกล่าวตามแนวคิดข้างต้นนั้นแล้ว ปฐมเหตุของจักรวาลก็อาศัยอยู่ในตัวเรานี่เอง
 ในฐานะจิต (ปัญญา/ปรัชญา) หรือผู้รู้ (Knowing Subject) ซึ่งมีที่ตั้งอยู่ที่หัวใจ ดังข้อความที่
 กล่าวว่า

“ ส วา เอษ มหानช อาคฺมา โยยํ วิชฺฌณณมชะ ปฺราณณฺช ย เอโชนฺตร
 หฤทย อากาสสุ ตตฺสฺมิณฺญเจเต, สรวสฺส วสี, สรวสฺสเยสสานะ สรวสฺสาธิปติะ, ส น สาธฺนา
 กรมฺมา ภูยาน, โน เอวาสาธฺนา กณฺิยาน, เอษ สรวะสฺวระ, เอษ ภูตฺาธิปติะ,เอษ ภูตฺาปละ
 เอษ เสตฺรุ วิธรณ เอษํ โลกานามสฺมกฺเกทาย ....(B.U. 4.4.22)

แท้จริง อาตมอันผู้ยิ่งใหญ่ ผู้ไม่เกิด ก็คือ ประมุขประกอบด้วยปรัชญาอยู่ในระหว่าง
 อินทรีย์ทั้งหลาย ผู้เป็นนายแห่งจักรวาล ผู้อาศัยอยู่ในช่องว่างในหัวใจ เป็นผู้ควบคุมภายใน
 เป็นเจ้าแห่งทุกสิ่ง เป็นผู้ปกครองจักรวาล เขาไม่ได้ใหญ่กว่าเดิมเพราะกรรมดี หรือเล็กลง
 กว่าเดิมเพราะกรรมชั่ว เขาเป็นสะพานที่มีหน้าที่เป็นเขตแดนเพื่อแบ่งโลกที่เหมือนกันออกจาก
 กัน

เกาณีตก็อุปนิษตกกล่าวไว้เช่นกันว่า

“ .... เอษ โลกปาล เอษ โลกาธิปติะ, เอษ โลเกสะ, ส ม อาตฺเมติ วิทฺยาตุ, ส ม
 อาตฺเมติ วิทฺยาตุ (K.U. 3.8)

เขาเป็นผู้คุ้มครองโลก เขาเป็นใหญ่เหนือโลก เขาเป็นเจ้าของจักรวาล บุคคลควรรู้ว่า
 สิ่งนี้คืออาตมอันของฉัน บุคคลควรรู้ว่า สิ่งนี้คืออาตมอันของฉัน

หลาย ๆ อุปนิษตกกล่าวถึงพรหมันในฐานะที่เป็นจิต ซึ่งมีที่ตั้งอยู่ที่หัวใจ ดังที่กล่าว
 ไว้ว่า

“ ... เอคํ นิหิตํ กุทายาม (Kaṭha 1.1.14)

... ในฐานะสิ่งที่ตั้งอยู่ในที่ลึกลับ (ของหัวใจ)

“ .... อาตฺมาสุข ชนฺโศโร นิหิตํ กุทายาม .... (Kaṭha 1.2.20)

อาตมอันตั้งอยู่ในหัวใจของสิ่งมีชีวิตทุกอย่าง

“ ฤตมฺ ปิพนฺเตา สุฤตฺสุย โลเก कुहा प्रविष्णु .... (Kaṭha 1.3.1)

มีอาตม 2 อย่างซึ่งค้ำผลแห่งกรรมในโลกของผู้ทำดี ทั้งสองนั้นพักอยู่ในที่ลึกลับ

(ของหัวใจ)

“ ตพ .... นิหิต์ คุหายามุ (M.U 3.1.7)

สิ่งนั้นซึ่งตั้งอยู่ในที่ลึกกลับของหัวใจ

อุปนิษทกล่าวว่า อาตมมันที่อยู่ในตัวเรากับอาตมมันของจักรวาลนั้นเป็นสิ่งเดียวกัน ดังที่ฉานโทคะอุปนิษทแสดงไว้โดยใช้คำว่า ท่านคือสิ่งนั้น (ตคฺ ความสํ C.U. 6.8.7) ส่วน พฤทธารณียกะอุปนิษทแสดงไว้โดยใช้คำว่า แท้จริง สิ่งนี้ก็คือสิ่งนั้น (ตพฺ ไว ตคฺ B.U. 5.4) กฐะอุปนิษทก็แสดงว่า อาตมมันในตัวเราเป็นอันเดียวกันกับอาตมมันของจักรวาลไว้เช่นกัน ดังข้อความที่กล่าวว่า

“ องคุษฐมาตฺระ ปฺรุโษ มรฺย อาตฺมนิ คิษฺฐติ, อีศานโน ภูตภาวฺยสฺย น ตโต วิจิคุปฺสเต เอตพฺ ไว ตคฺ (Kaṭha 2.1.12)

ปุรุषผู้มีขนาดเท่าหัวแม่มือ อาศัยอยู่ในท่ามกลางร่างกายนี้ เพราะรู้จักเขาผู้เป็นนาย แห่งอดีตและอนาคต บุคคลย่อมไม่หลบหายไปจากเขา แท้จริง สิ่งนี้ ก็คือ สิ่งนั้น

“ องคุษฐมาตฺระ ปฺรุโษ ชโยติรวาธุมกะ, อีศานโน ภูต-ภาวฺยสฺย ส เอวาทฺย ส อุ สุวะ, เอตพฺ ไว ตคฺ (Kaṭha 2.1.13)

ปุรุषผู้มีขนาดเท่าหัวแม่มือ อาศัยอยู่ในท่ามกลางร่างกายนี้ เหมือนไฟที่ไม่มีควัน เขาเป็นนายของอดีตและอนาคต วันนี้และพรุ่งนี้เขาก็เป็นเช่นนั้นนั่นเอง แท้จริงแล้ว สิ่งนี้ ก็คือสิ่งนั้น

ตามที่กล่าวมาข้างต้นทั้งหมดแสดงให้เห็นแนวคิดที่กล่าวถึงพรหมันในฐานะที่เป็น แก่นแท้ของจักรวาล ซึ่งดัดแปลงให้เหมาะสมกับแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับจักรวาล ในฐานะที่ จักรวาลถูกสร้างโดยพรหมันเพราะพรหมันเป็นปฐมเหตุของจักรวาล และแนวคิดอันเดิมนั้นเองก็ ถูกอธิบายดัดแปลงให้สอดคล้องกับลักษณะของพรหมันในฐานะจิตที่เป็นแก่นแท้ กล่าวคือ แนว คิดที่ว่า เมื่อพรหมันสร้างจักรวาลแล้วย่อมเข้าไปในจักรวาลในฐานะอาตมมันของแต่ละคน ดังที่ พฤทธารณียกะอุปนิษทแสดงไว้ว่า

“ ตพฺเรทํ ตฺรหฺยวฺยาภฺตมาสีติ, ตนฺ นามรฺูปาภฺยาเมว วฺยาภฺริยติ .... ส เอช อีห ปฺรวิษฺญะ อา นขาเครภฺยะ, ยถา ภูษฺระ ภูษฺรธาเนวํหิตะ สฺยาต, วิศฺวามฺภโร วา วิศฺวามฺภรฺกลาเย ... ตเตตคฺ ปทนิยฺมสฺย สรวฺสย ยทฺยมาตฺมา, อนนฺ เพฺยตคฺ สรวํ เวท ..... (B.U. 1.4.7)

ในเวลานั้น จักรวาลยังไม่ถูกแบ่งแยก ต่อมามันก็ถูกแบ่งแยกออกเป็นนามและรูป ....เขา (อาตมมัน) เข้ามาในโลกนี้แม้จนกระทั่งถึงปลายเล็บ เหมือนมิดโกนที่ซ่อนอยู่ในฝัก เหมือนไฟที่อยู่ในกองไฟ ..... ดังนั้น สิ่งที่มีอยู่ในที่นี้ (ในตัวเรา) ก็คืออาตมมันอันเป็นปฐมเหตุ

ของจักรวาล บุคคลย่อมรู้ทุกสิ่งเพราะอาตมมันนี่

ข้อความข้างต้นนี้แสดงให้เห็นถึงการเข้าไปในจักรวาลที่ถูกสร้างขึ้นของอาตมมัน ซึ่งเป็นเพียงการอุปมาให้พอเข้าใจถึงลักษณะของอาตมมันในฐานะเป็นปฐมเหตุของจักรวาลเท่านั้น ในอุปนิษัตตอ ๆ มาได้แสดงในลักษณะที่เป็นสัจนิยมมากขึ้น ดังข้อความต่อไปนี้

“ ปุรสุ จกร ทวิปทะ, ปุรสุ จกร จตุษปทะ, ปุระ ส ปกษี ภูตวา ปุระ ปุรุษ อวิศตุ อิติ, ส วา อัม ปุระ สะรวาส ปุรสุ ปริศยะ, ไนเนน กิณ จ นานาวฤตม, ไนเนน กิณ จ นาสุวฤตม (B.U. 2.5.18)

เขาสร้างเมือง (ร่างกาย) ให้มีสองเท้า เขาสร้างเมือง (ร่างกาย) ให้มีสี่เท้า และบุรุษผู้นั้นซึ่งเป็นนก ได้เข้าไปในร่างนั้น แท้จริง สิ่งนี้ ก็คือปุระที่อยู่ในทุก ๆ ร่างกาย ไม่มีสิ่งไหนที่จะไม่ถูกห่อหุ้มไว้โดยเขา

“ ... เสย์ เทวเตมาส ติโสรว เทวตา อนเนโน ชีเวนาคมนานปุรวิสฺย นามรูปเป วุยาโกรตุ (C.U. 6.3.3)

เทพเจ้าองค์นั้น (พรหมัน) เข้าไปในเทพเจ้าทั้งสามองค์ (ธาตุสามคือ สัตตวะ รส ตมัต) โดยรูปของชีวาตมมัน แล้วแบ่งแยกออกเป็นนามและรูป

“ โส ตปสฺ ตปตฺวา, อิทํ สรวมสฺสชต, ยทิทม กิจ, ตตฺ สฤชฺฐา ตเทวานุปราวิศตุ (T.U. 2.6.1)

เขา (อาตมมัน/พรหมัน) หลังจากบำเพ็ญตบะแล้วก็สร้างทุกสิ่งทุกอย่างไม่ว่าจะเป็นอะไรก็ตามที่มีอยู่ในโลกนี้ เมื่อสร้างแล้วก็เข้าไปในสิ่งเหล่านั้น

ไมตรีอุปนิษัตแสดงถึงการที่พรหมันสร้างสิ่งต่าง ๆ ขึ้นมาแล้วเข้าไปในสิ่งเหล่านั้น ในลักษณะที่เป็นสัจนิยมมากขึ้น โดยใช้คำว่า ประชาบดี แทนพรหมัน ดังข้อความที่ว่า

“ โสตุมานมภิชฺยาตฺวา พหุวิะ ปุรชา อสฺสชต, ตา อสุเมวาปรพุทฺธา อปฺราณะ สฺถาณฺวิ ดิชฺฐมานา อปฺสยตุ, ส นารมต, โสมนุยโตดาสามุ ปฺรติโพธนาชานฺนุตรม วิวิสามิ, ส วายุริวาคฺมานํ ฤตฺวาชานฺนุตรํ ปฺราวิศตุ (Maitrī 2.6)

เมื่อได้นึกถึงตนเองแล้วจึงได้สร้างลูกมากมาย เขา (ประชาบดี) เห็นลูกเหล่านั้นเหมือนกับก้อนหิน ไม่มีความรับรู้ ไม่มีชีวิต ตั้งอยู่เหมือนกับเสา ดังนั้น เขาไม่พอใจ จึงคิดว่าฉันจะเข้าไปในสิ่งเหล่านั้นเพื่อทำให้พวกเขาารู้สิ่งต่าง ๆ เขาจึงได้ทำตัวให้เหมือนลมเข้าไปในภายใน (ลูกเหล่านั้น)

ที่กล่าวมาทั้งหมดแสดงให้เห็นถึงวิวัฒนาการของแนวคิดที่เป็นจิตนิยม กล่าวคือแนวคิดที่เชื่อว่าพรหมันคืออาตมมัน เป็นสิ่งเดียวที่แท้จริง และปฏิเสธความหลากหลายของจักรวาล แต่เมื่อมนุษย์พยายามที่จะเข้าใจแนวคิดดังกล่าว จึงต้องมีการดัดแปลงแนวคิดดังกล่าว

ให้เกี่ยวข้องกับแนวคิดที่เป็นสัจนิยมมากขึ้น ทั้งนี้เพราะศักยภาพทางปัญญาของมนุษย์นั้นฝังแน่นในความมีอยู่จริงของจักรวาล ดังนั้น แนวคิดที่ว่าพรหมันคืออาดมัน จึงถูกอธิบายในลักษณะที่ว่า พรหมันในฐานะแก่นแท้ของจักรวาล จักรวาลเป็นสิ่งที่ถูกสร้าง พรหมันเป็นผู้สร้างในฐานะเป็นปฐมเหตุของจักรวาล และผสมผสานคิดแปลงให้เหมาะสมกับแนวคิดที่ว่า พรหมันในฐานะจิตที่เป็นแก่นแท้ กล่าวคือ หลังจากสร้างจักรวาลแล้ว พรหมันยอมเข้าไปในจักรวาลนั้นในรูปของอาดมันของแต่ละบุคคล

3.2.3 พรหมันในฐานะพระเจ้าสูงสุด (Īśvara/อิศวระ)

พอล คอยส์เสน กล่าวว่าแนวคิดแบบเทวนิยมซึ่งที่มีปรากฏอยู่ในคัมภีร์อุปนิษัททางคัมภีร์นั้น ไม่ได้มีวิวัฒนาการมาจากแนวคิดแบบพหุเทวนิยมในพระเวทโบราณ แต่ความคิดเกี่ยวกับอาดมันเข้าไปแทนที่แนวคิดเกี่ยวกับเทวนิยม กล่าวคือ ออาดมันไม่ใช่เทพเจ้า (Deva) ในความหมายของพระเวทดั้งเดิม แต่อาดมันเป็นพระเจ้าผู้ยิ่งใหญ่ (อิศวระ) (Paul Duessen 1972 : 173)

อุปนิษัทแสดงไว้ว่าเทพเจ้าในคัมภีร์พระเวทถูกสร้างโดยอาดมันและขึ้นตรงต่ออาดมัน ดังข้อความนี้ว่า

“ .... อสูมาทุ ออาดมนะ สรวะ ปราณะ, สรวะ โลกาสะ, สรวะ เทวาสะ, สรวานิ ภูตานิ วยจุจรณติ (B.U. 2.1.20)

ปราณะทั้งหมด โลกทั้งหมด เทพเจ้าทั้งหมด สิ่งมีชีวิตทั้งหมด ย่อมออกมาจากอาดมันนี้

“ คัม เทวาสุ สรวะเรปิตาสู ตทุ นาคูเขติ กสุ จน (Katha 2.1.9)
เทพเจ้าทั้งหมดถูกพาไปถึงอาดมันนั้น แต่ไม่มีใครเลยอาดมันนั้นไป
ดังนั้น เทพเจ้าในคัมภีร์พระเวทดั้งเดิมแม้จะได้รับการยอมรับในอุปนิษัท แต่เทพเจ้าเหล่านั้นก็ถูกกล่าวว่า มีฐานะเป็นรองอาดมัน เป็นเทพเจ้าที่เกิดจากอาดมัน ดังข้อความที่ว่า

“ ส อิกษต .... โลกปาตาน นู สฤชา อิติ (A.U. 1.1.3)

เขา (อาดมัน) คิดแล้วว่า เราจะสร้างบุคคลผู้คุ้มครองโลก (เทพเจ้าทั้งหลาย)

“ ตทุ ยทิมาหุระ, อมฺ ขชามฺ ยเซติ, เอไกกัม เทวาม, เอตสฺไวว ตา วิสฤชภูมิ, เอษอุ หะยว, สรวะ เทวาสะ ... ไสยา พุรหมโณติสฤชภูมิ, ยจุ เญรยโส เทวานสฤชต, อถ ยนมรตยะ สนนมฤตานสฤชต, ตสฺมาตติสฤชภูมิ ..... (B.U. 1.4.8)

เมื่อห่มมนุษย์กล่าวว่า จงบูชาเขา (เทพเจ้า) องค์นี้ จงบูชาเทพเจ้าอีกองค์หนึ่ง แท้จริงแล้ว จักรวาลทั้งหมดนี้เป็นการสร้างของเขาและเขาเองก็คือเทพเจ้าทั้งหมด ..... การสร้างนี้

เป็นการสร้างสูงสุดของพรหม (รูปหนึ่งของพรหมัน) กล่าวคือ เขาสร้างเทพเจ้าผู้สูงส่งกว่าตัวเขาเอง เขาเองแม้จะเป็นสิ่งที่ต้องตายแต่ก็สร้างสิ่งที่เป็นอมตะ ดังนั้น นี่จึงเป็นการสร้างที่สูงส่งของเขา

“ .... คจฺ เณโรโย รูปมตฺยสฺสชตฺ กุชฺตรํ, ยานฺเนยฺตานิ เทวคฺรา กุชฺตรานิ, อินฺโทร วรฺณะ โสโม รุทฺระ ปรชฺนโย ยโม มฤตฺยูรีศาน อิติ ..... (B.U. 1.4.11)

“ ส วิศมสฺสชตฺ, ยานฺเนยฺตานิ เทวชาตานิ คณศ อาชฺยาชฺนเต, วสโว รุทฺรา อาทิตฺยา วิศฺเวเทวา มรฺต อิติ (B.U. 1.4.12)

“ ส เสาทฺรํ วรฺณมสฺสชตฺ ปุยาณมฺ (B.U. 1.4.13)

ข้อความข้างต้นในพฤตหารัณยกะอุปนิษัทนั้น ได้อธิบายถึงวิธีการที่อาดมันสร้าง กษัตริย์ที่เป็นเทพ กล่าวคือ พระอินทร์ พระวรุณะ พระโสณะ พระรุทระ พระปรชันยะ พระยม พระมฤตยู และพระอิศานะ (B.U. 1.4.11) ได้สร้างพวกวรรณะไวศยะที่เป็นเทพ กล่าวคือ พระวสุ พระรุทระ พระอาทิตย์ะ พระวิศเวเทวะ และพระมรุต (B.U. 1.4.12) และได้สร้างวรรณะศูทรที่เป็นเทพ กล่าวคือ เทพเจ้าปุณฺ (B.U. 1.4.13)

ข้อความที่แสดงว่า พรหมันเป็นพระเจ้าสูงสุด ได้แก่ พฤตหารัณยกะอุปนิษัท 3.9.1-8 ที่แสดงไว้ว่า ขาษฎรได้ถวายให้ วิทกระ ศกัลยะ ทราบถึงจำนวนของเทพเจ้าทั้งหลายที่กล่าวไว้ในคัมภีร์พระเวทว่า มีจำนวนถึง 3,306 องค์ เมื่อวิทกระถามถึงจำนวนเทพเจ้าอีก ขาษฎรก็ลดจำนวนลงเรื่อย ๆ จาก 3,306 องค์ เป็น 33 องค์ เป็น 6 องค์ เป็น 3 องค์ เป็น 2 องค์ เป็น 1 องค์ครั้ง และในที่สุดก็สรุปว่า มีเทพเจ้าที่สูงส่งเพียงองค์เดียว ดังนั้น เทพเจ้าในคัมภีร์พระเวทจึงเป็นเพียงส่วนหนึ่งของพรหมันในฐานะที่เป็นพระเจ้าสูงสุด (อิศวระ) ดังข้อความที่ว่า

“ กตมฺ เอโก เทว อิติ, ปฺราณ อิติ, ส พฺรหฺม ตฺยทิตฺยาจกฺษเต (B.U. 3.9.9)

เทพเจ้าองค์หนึ่งนั้นคืออะไร ? เขาจึงตอบว่า ปฺราณะ ปฺราณะนั้น ก็คือ พรหมัน บุคคลย่อมเรียกพรหมันว่า ตยตฺ (สิ่งที่เลียบทุกสิ่งทุกอย่างไป)

พรหมันนั้นตั้งอยู่ในฐานะพระเจ้าที่สูงส่งเพียงองค์เดียว แต่มีชื่อเรียกหลายอย่าง มีรูปแบบ การกระทำ คุณสมบัติและพลังที่ต่างกันตามหน้าที่ที่ต่างกัน เกณะอุปนิษัทกล่าวถึงการที่เทพเจ้าประจำธรรมชาติต่าง ๆ ขึ้นตรงต่อพรหมันไว้อย่างชัดเจน โดยกล่าวไว้เป็นนิทานเปรียบเทียบถึงการที่เทพเจ้าที่มีในคัมภีร์พระเวทไม่สามารถจะทำหน้าที่ของตนได้ ถ้าไม่ใช้ความประสงค์ของพรหมัน ดังที่กล่าวว่า เทพอื่นนี้ไม่สามารถจะเผาหญ้าได้ เทพวายุไม่สามารถจะพัดใบหญ้าได้ นอกจากความประสงค์ของพรหมัน ดังข้อความที่กล่าวว่า

“ .... ตฤ อุปเปรยาย สรวชเวน, ตณฺ น ศศาก ทคฺฐม, ส ตต เอว นิวฏฺเต
.... (Kena 3.6)

เขา (เทพอัคนิ) เข้าไปหาไภยฐานันด้วยความเร็วเต็มที่ แต่ไม่สามารถจะเผามันได้
จึงกลับมา

“... ตฤ อุปเปรยาย สรวชเวน, ตณฺ น ศศากาทคฺฐม .... (Kena 3.10)

เขา (เทพวายุ) เข้าไปหาไภยฐานันด้วยความเร็วเต็มที่ แต่ไม่สามารถจะพัดมันได้
ไตรศรียะอุปนิษัฏกล่าวว่า เทพเจ้าทั้งหลายทำหน้าที่ของตนเพราะกลัวต่อ
พรหมัน ดังข้อความที่กล่าวว่า

“ ภิษาสุมาท วาตะ ปวเต, ภีโยเทติ สุรยะ, ภิษาสุมาทคฺนิศฺ เจนุทฺรศฺ จ, มฤคฺยฺร
ธาวติ ปญฺจม อิติ ..... (T.U. 2.8.1)

เพราะกลัวเขา (พรหมัน) ลมจึงพัด พระอาทิตย์จึงขึ้น พระอัคนิ พระอินทร์และ
พระยมจึงวิ่ง

กฐะอุปนิษัฏกล่าวไว้เช่นกันว่า

“ ภยาทสุยาคฺนิศฺ คปติ, ภยาต คปติ สุรยะ, ภยาทินุทฺรศฺ จ วายุศฺ จ, มฤคฺยฺร ธาวติ
ปญฺจมะ ..... (Kātha 2.3.3)

เพราะกลัวต่อเขา (พรหมัน) ไฟจึงเผาไหม้ พระอาทิตย์จึงแผ่ความร้อน เพราะ
กลัวต่อเขา พระอินทร์ พระวายุ และพระยมจึงวิ่ง

เกษียติก็อุปนิษัฏกล่าวไว้ว่า แม้แต่พระอินทร์และพระประชาบดีซึ่งเป็นผู้เผ่าประค
สวรรค์ก็ไม่สามารถจะห้ามการเข้าไปของชีวาคมนัน คือ พรหมันได้ ดังข้อความที่กล่าวว่า

“ ส อากฺจฺฉติ อินฺทฺรปฺรชาปโต ทวารโคเปา ดาวสุมาทปทฺรเวค (K.U. 1.5)

เขา (ชีวาคมนัน คือ พรหมัน) เข้ามาหาผู้เผ่าประคทั้งสองคือ อินทร์และประชาบดี
เทพเจ้าทั้งสองนั้นได้วิ่งหนีเขาแล้ว

ดังนั้น พรหมันจึงสูงส่งกว่าเทพเจ้าทั้งหลาย เทพเจ้าทั้งหลายขึ้นตรงต่อพรหมัน การ
ที่บุคคลบูชาเทพเจ้าทั้งหลายโดยคิดว่า เทพเจ้าเหล่านั้นเป็นหนึ่งจึงเป็นความคิดที่ไม่ถูกต้อง
เพราะความรู้ที่ถูกต้องและเป็นความรู้ที่สมบูรณ์ ก็คือ ความรู้แจ้งพรหมัน ดังข้อความที่กล่าวไว้
ว่า

“ พฺรหฺม วา อิทมฺคร อาสีตฺ, ตทาตฺมานเมวาวเต, อหํ พฺรหฺมาสมิตี, ตสฺมาตฺ ตต
สรวมภวตฺ, ตฤ โย โย เทวานํ ปฺรคฺยพฺยุต, ส เอว ตทภวตฺ, ... ตสฺย ห น เทวาศฺ จ นาฏฺย
อิตฺเต, อาตฺมา หฺมุขํ ส ภวติ, อถ โย'นฺยํ เทวตานุปาสเต, อนฺโย'สวานฺโย'หฺมสมิตี, น ส
เวท (B.U. 1.4.10)

แท้จริง ในตอนเริ่มแรก พรหมันก็คืออาดมันนี่ เมื่ออาดมันรู้แจ้งตัวมันเองว่า เราคือพรหมัน มันย่อมกลายเป็นทุกสิ่ง ในบรรดาเทพเจ้าทั้งหลาย เทพเจ้าองค์ใดก็ตามรู้แจ้งอย่างนี้ เทพเจ้าองค์นั้นก็ย่อมกลายเป็นอาดมันนั้น .... แม้เทพเจ้าทั้งหลายก็ไม่สามารถห้ามการเป็นอย่างนั้นของอาดมันนั้นได้ เพราะเขาย่อมกลายเป็นอาดมันของเทพเจ้าเหล่านั้น ใครก็ตามบูชาเทพเจ้าองค์อื่น (นอกเหนือจากอาดมันของตน) โดยคิดว่า เทพเจ้านั้นคือองค์อื่น ฉะนั้นคือเทพเจ้าองค์อื่น บุคคลนั้นย่อมไม่รู้จักความจริง

“ ครุชยะ ปราชูปคยะ ปราชูปเต ปิตริ พุรหมจรมุษะ, เทวา มนุษยา อสุรชะ, อุยิตฺวา พุรหมจรมุ เทวา อุจชะ, พรวีตุ โน ภวานิติ (B.U. 5.2.1)

ลูกของประชากร 3 พวก คือ เทพเจ้า มนุษย์ อสูร ได้อาศัยอยู่กับประชากรดีผู้เป็นบิดาของพวกเขาในฐานะศิษย์ผู้เรียนความรู้อันศักดิ์สิทธิ์ (พุรหมจรมุ) เมื่อได้ยู่จนเรียนจบแล้ว เทพเจ้าทั้งหลายกล่าวว่า ขอท่านจงบอกสอนพวกเราเถิด

“ .... สรวะฆ่า จ เทวานาม, สรวะฆ่า จ ภูตานาม ไศรมุชฺช สวาราชฺชม, อธิปคฺชมฺ ปฺรโยตุ..... (K.U. 4.20)

เขา (อาดมัน) บรรลุถึงความสูงส่งเหนือเทพเจ้าทั้งหลายและสิ่งมีชีวิตทั้งหลาย เป็นอธิบดีและเป็นนายของทุกสิ่ง

“ เต เย ศคฺ เทวานามานนฺทชะ, ส เอก อินฺทฺรสุยานนฺทชะ ... เต เย ศคฺ อินฺทฺรสุยานนฺทชะ ส เอก ฤทฺทสุปฺเตรานนฺทชะ .... เต เย ศคฺ ฤทฺทสุปฺเตรานนฺทชะ, ส เอกะ ปฺรชาปฺเตรานนฺทชะ .... เต เย ศคฺ ปฺรชาปฺเตรานนฺทชะ, ส เอก พุรหมณฺ อานนฺทชะ ไศฺรคฺตฺริยสฺส จาการมฺหตฺสฺส .... (T.U. 2.8.1)

ความสุขตั้งร้อยเท่าของเทพเจ้าทั้งหลาย ของพระอินทร์ ของพระพฤหัสบดี ของพระประชากรดีเป็นเพียงหนึ่งเท่าแห่งความสุขของพรหมผู้ถูกกล่าวไว้แล้วในพระเวท ผู้ไม่แปรคเป็นด้วยความต้องการ

“ เทโวรรุราปิ วิจิกิตฺติมฺ ปฺรา, น หิ สุวิษฺณฺเยม, อณฺุเรช ฐรมะ ... (Kāṭha 1.1.21)

(พระยมกล่าวว่า) แม้แต่เทพเจ้าทั้งหลายในกาลก่อนก็ยังสงสัยในสิ่งนั้น (พรหมัน) เพราะสิ่งนั้นไม่ใช่สิ่งที่จะรู้ได้ง่าย ๆ สิ่งทีละเหยียดนั้นก็คือความจริงนี้

ฉานโทคยะอุปนิษัต 8.7.2 เล่าว่า เทพเจ้าทั้งหลายมอบหมายให้พระอินทร์ไปเรียนเอาความรู้เกี่ยวกับอาดมันจากพระประชากรดี ส่วนพวกอสูรได้มอบหมายให้พระวิโรจนะไปเรียนเอาความรู้จากพระประชากรดี หลังจากที่ทั้งสองได้เรียนแล้วก็กลับมาบอกพวกของตน เทพเจ้าทั้งหลายก็บูชาอาดมันในพรหมโลก พวกเขาจึงได้ (ครอบครอง) โลก และได้สิ่งที่ต้องการทั้งหมด

ดังข้อความที่กล่าวไว้ว่า

“ ย เอเต พุรหมโลก, ตัม วา เอตัม เทวา อาคฺมานมฺปาสเด, ตสฺมาตฺ เตยฺ้า
สฺรวเ จ โลกา อาตฺตาเส สฺรวเ จ กามา, ส สฺรวํสฺ จ โลกานาปฺโนติ สฺรวํสฺ จ กามา, ยสฺ
ตมาคฺมานมนฺวิตฺย วิชานาติ ..... (C.U. 8.12.6)

แท้จริง เทพเจ้าทั้งหลายเหล่านี้ได้บูชาอาตมฉันนั้นในพรหมโลก ดังนั้น พวกเขาจึงได้
ครอบครองโลกและได้สิ่งที่ต้องการทั้งหมด บุคคลผู้พบอาตมฉันและเข้าใจอาตมฉัน ย่อมได้ครอบ
ครองโลกทั้งหมดและได้สิ่งที่ต้องการทั้งหมด

แต่บางอุปนิษัตเทพเจ้าบางองค์ก็ใช้เป็นตัวแทนของอาตมฉัน เช่น ในพฤทธาธินยกะ
อุปนิษัตให้พระอินทร์ในฐานะเป็นพระเจ้าสูงสุด ดังข้อความที่กล่าวไว้ว่า

“ ... เตา มิณฺณํ สํไมตมา, ตตะ ปฺราโณ'ชายต, ส อินฺทฺระ, ส เอโฆ'ส ปตฺนะ
(B.U.1.5.12)

ทั้งสองนี้ (ไฟและพระอาทิตย์) เข้าไปรวมกันและเกิดเป็นปรางค์ เขาก็คืออินทร์
(พระเจ้าสูงสุด) เขาเป็นผู้ไม่มีสิ่งใดเปรียบเทียบได้

“ ตสฺมาทิตฺนทฺโร นามะทฺนทฺโร ห วั นาม ตมิทฺนทฺร์ สนฺตมิทฺนทฺร์
อิตฺยาจกฺษเต ปโรกฺษณ .... (A.U. 1.3.14)

ดังนั้น ชื่อของเขา (อาตมฉัน) ก็คือ อิทันทระ อิทันทระเป็นชื่อ พวกเขาพูดถึงคน ๆ
นั้นคืออิตันทระ โดยอ้อมว่า อินทร์

“ ส เอยํ ตฺรยฺโย วิทฺยาเย อคฺไมย อุ เอไวตฺทินฺทฺรสุยาคฺมา ภวติ, ย เอวํ
เวท (K.U. 2.6)

นี่คืออาตมฉันของความรู้ทั้งสามอย่าง บุคคลผู้รู้สิ่งนี้ย่อมกลายเป็นอาตมฉันของพระ
อินทร์

“ อโถ ขลฺวินฺทฺระ สตุยาเทว เนยาย สตุยํ หินฺทฺระ, ตัม เหนฺทฺร อุวาจ, มาเมว
วิชานี'เหยตเทวาทํ มนฺมุยาย หิตตมํ มนฺมุเย (K.U. 3.1)

อย่างไรก็ตาม พระอินทร์นั้นก็ไม่ใช่หลักเล็งจากความจริง เพราะพระอินทร์นั้น ก็คือ
ความจริง พระอินทร์กล่าวกะเขา (ประตฺรทนะ) ว่า ท่านจงรู้จักเราเท่านั้น ว่าเป็นความจริงนั่นเอง
เราถือว่ามีประโยชน์แก่มนุษย์มากที่สุด

โคตติริยะอุปนิษัต 3.1.1 ให้พระวรุณะเป็นสัญลักษณ์แทนอาตมฉัน ส่วนฉานโทคยะ
อุปนิษัต 8.7 ให้พระปราชาศีแทนอาตมฉัน

พอล คอยส์เสน กล่าวว่าแนวคิดแบบเอกเทวนิยม (Monotheism) ซึ่งพบใน
อุปนิษัตบางอุปนิษัต ไม่ได้มีวิวัฒนาการมาจากแนวคิดแบบพหุเทวนิยมในพระเวท แต่มี

วิวัฒนาการมาจากหลักฐานที่ปรากฏแตกต่างกันในอุปนิษัตต่าง ๆ ดังนั้น อุปนิษัตจะไม่เรียกพระเจ้าสูงสุดว่า เทวะหรือเทพเจ้า แต่จะเรียกว่า อีศุ,อีสะ,อีศานะ,อีศวะระ ซึ่งหมายถึงพระเจ้าผู้สูงสุด ผู้ยิ่งใหญ่ ต่อมาภายหลังพระเจ้าผู้ยิ่งใหญ่โดยทั่วไปจะใช้คำว่า ปรเมศวะระ (Paul Deussen 1972 : 175)

3.2.4 พรหมันในฐานะพระเจ้าผู้สร้างจักรวาล

คำจำกัดความพื้นฐานของพรหมันในส่วนที่เกี่ยวข้องกับจักรวาลอีกประการหนึ่ง คือ พรหมันเป็นสิ่งที่ เป็นบ่อเกิดของโลก เป็นสิ่งที่ทำให้โลกดำรงอยู่ต่อไป และเป็นสิ่งที่ทำลายโลก กล่าวคือพรหมันมีฐานะเป็นอีศวะระ เป็นพระเจ้าผู้สูงสุด ซึ่งมีลักษณะหน้าที่เป็น 3 อย่างคือ พระเจ้าผู้สร้างโลก ดำรงรักษาโลกและทำลายโลก ดังข้อความที่กล่าวไว้ในโคตติริยะอุปนิษัตว่

“ ... ยโต วา อิมานิ ภูตานิ ชานนเด, เชน ชาตานิ ชีวนติ, ยทฺ ปรยณคฺยภสฺสวสนฺติ, ตทฺ วิชิษฺณาสฺสว, ตทฺ พุรุหเมติ (T.U. 3.1.1)

จากสิ่งนั้น สิ่งทั้งหลายจึงเกิดขึ้นมา เมื่อเกิดแล้ว เพราะสิ่งนั้น สิ่งทั้งหลายจึงดำรงอยู่ได้ และเมื่อสิ้นสุด (ตาย) สิ่งทั้งหลายย่อมกลับคืนสู่สิ่งนั้น จึงเฝ้าหาความเข้าใจในสิ่งนั้น สิ่งนั้นคือพรหมัน

คำจำกัดความนี้ตรงกันกับสูตรของพาทรายณะ (Bādarāyana) ซึ่งนิยามพรหมันโดยสูตรว่า ชนมาทฺยาสฺย ยติติ มีความหมายว่า สิ่งซึ่งเป็นบ่อเกิด ดำรงอยู่ต่อไปและสิ้นสุดของจักรวาลนี้ (Paul Deussen 1972 : 180)

ฉานโทคยะอุปนิษัตเองก็อธิบายว่า พรหมันเป็นปฐมเหตุของทุกสิ่งทุกอย่างและสร้างทุกสิ่ง ดำรงรักษาทุกสิ่งทุกอย่างไว้ และทำลายทุกสิ่งทุกอย่าง โดยใช้คำว่า ตชฺชลาณู แทนพรหมัน ดังข้อความที่กล่าวไว้ดังต่อไปนี้ว่า

“ สรวํ ขลฺวิทํ พุรุหํ, ตชฺชลาณินฺติ (C.U. 3.14.1)

ความจริง ทุกสิ่งทุกอย่าง (โลก) นี้ก็คือพรหมัน เขา (มนุษย์) ย่อมเกิดมาจากสิ่งนั้น เมื่อปราศจากสิ่งนั้น เขา (มนุษย์) ก็จะสูญสลายไป และเขาหายใจอยู่ในสิ่งนั้น

คำว่า ตชฺชลาณู นี้ ศังกราจารย์ได้อธิบายไว้ว่า แท้จริง จักรวาลนี้ก็คือพรหมัน พรหมันควรได้รับการบูชาในความหมายว่า ตชฺชลาณู ดังนั้น คำว่า ตชฺชลาณู ฉานโทคยะอุปนิษัตเมื่ออธิบายตามศังกราจารย์แล้วก็จะได้ความหมายว่า

“ จากพรหมันนั้น (ตทฺ) จักรวาลนี้จึงเกิดขึ้น (ชน) ดังนั้น จึงเรียกว่า ตชฺช โดยแนวทางที่ตรงกันข้ามจักรวาลเมื่อเกิดจากพรหมันนั้นแล้วก็หายเข้าไป (ติ) ในพรหมันอันเดิม นั้น ดังนั้น จึงเรียกว่า ตลฺล แต่ที่นั้น จักรวาลย่อมหายใจ (อน) เป็นอยู่และเคลื่อนไหวในพรหมันอัน

นั่น ดังนั้นจึงเรียกว่า ตพนม (Paul Deussen 1972 : 181)

เมื่อพิจารณาตามความเห็นของสังกัจจายณ์แล้ว ในคำว่า ศุขสถาน เราก็สามารถกำหนดคุณสมบัติของพรหมณ์ในส่วนที่อธิบายเกี่ยวข้องกับจักรวาลได้ 3 อย่าง คือ พรหมณ์ในฐานะผู้สร้าง ผู้รักษาและผู้ทำลายจักรวาล แต่อย่างไรก็ตาม แนวคิดเกี่ยวกับพรหมณ์ในลักษณะที่เกี่ยวข้องกับจักรวาลดังกล่าว ก็ยังคงต้องยึดในหลักการที่ว่าโดยเนื้อแท้แล้วจักรวาลก็เป็นสิ่งเดียวกันกับพรหมณ์ และพรหมณ์เท่านั้นที่เป็นความจริงหนึ่งเดียว

แนวคิดของการสร้างจักรวาลในมันตระและพราหมณะทั้งหลาย คือ สิ่งที่เป็นปฐมเหตุซึ่งมีอยู่ก่อนการสร้างจักรวาล ได้สร้างจักรวาลและเข้าไปในจักรวาลนั้น ซึ่งแนวคิดดังกล่าวนี้มีปรากฏอยู่ในหลาย ๆ อุปนิษิต แท้จริงแล้วแนวคิดหลักของอุปนิษิตก็คือ อาตมันเท่านั้นเป็นความจริงที่มีอยู่เพียงหนึ่งเดียว ปฏิเสธความเป็นจริงของจักรวาล แต่เพราะจิตจำกัดของความเข้าใจของมนุษย์และมนุษย์เชื่อมั่นในความมีอยู่จริงของจักรวาล อุปนิษิตจึงดัดแปลงคำสอนให้เหมาะสมกับข้อจำกัดของมนุษย์ดังกล่าว โดยสอนว่า อาตมันเป็นผู้สร้างจักรวาลและเข้าไปในจักรวาล ดังข้อความที่ปรากฏในอุปนิษิตต่อไปนี้

“ ตพเรทํ ตรหุขยาฤตมาสีต, ตนุ นามรูปาภยาเมว วุยากริชต .... ส เอช อิห ปรวิชฏ อา นขาเกรภยะ, ขดา ญมฺระ ญมฺรธานะวหิตะ สฺยาต ..... (B.U. 1.4.7)

แต่เดิมนั้น จักรวาลเป็นสิ่งที่ไม่ปรากฏตัวออกมา ต่อมามันถูกทำให้ปรากฏตัวออกมาเป็นนามและรูป .... อาตมันได้เข้าไปในจักรวาลนั้นไปจนถึงปลายเล็บ เหมือนมีดโกนที่ซ่อนอยู่ในฝักมีด เหมือนไฟในไม้ที่มีเชื้อไฟอยู่ข้างใน

“ สเทว, เสามุเขทมศฺร อาสีเทกเมวาทิติมฺ .... (C.U. 6.2.1)

ในตอนเริ่มแรก มีเพียงสิ่งที่มีอยู่ (สคฺ) อย่างเดียวไม่มีสอง .....

ตไทกษต, พหุ สฺยํ ปฺรชาเยเขต, ตคฺ เตโส'สฺฤชต, ตทโป'สฺฤชต .....(C.U. 6.2.3)

สิ่งนั้น (อาตมัน) ประสงค์ว่า เราจะกลายเป็นหลาย ๆ สิ่ง เราจะแตกตัวออกไปมันจึงปล่อยไฟออกมา ไฟนั้นปล่อยน้ำออกมา .....

“ เสยํ เทวไตกษต, หนฺดาหิมาสฺ ดิสฺโสฺร เทวตา อนเนน ชีเวนาคฺมณานุปรวิชฺย นามรูปเ วฺยากรวณิตี (C.U. 6.3.2)

เทพเจ้าองค์นั้นคิดว่า เราจะเข้าไปในเทพเจ้าทั้งสามนี้ (ความร้อน, น้ำ, อาหาร) โดยรูปของอาตมันคือชีวิตในตัวบุคคลนี้ (ชีวาตมัน) และเราจะทำให้นามและรูปเกิดขึ้นทีละน้อย ๆ

“ อาตฺมา วา อิหเมเกวาศฺร อาสีต, นานฺยตฺ กิณฺย จน มิษตฺ, ส ไอกษต โลกาณ นฺ สฺฤชา อิตี (A.U. 1.1.1)

ในตอนเริ่มแรก ตัวอาตมันก็คือทุกสิ่งทุกอย่างนี้ มีเพียงหนึ่งเท่านั้น ไม่มีสิ่งใดเลย

กระพริบตา เขา (อาดมัน) จึงคิดว่า เราจะสร้างโลก

“ ส อิมาลุ โลกานสุตฺต, อมโภ มรีจิริ มรมโปโทมฺภะ ปเรณ ทิวมุ, ทูเยะ ปฺรติษฐา, อนฺตริกฺขำ มรีจยะ, ปุถุถิวิ มโร ย อธสุตฺตาคฺคา อาปะ (A.U. 1.1.2)

เขาจึงสร้างโลกเหล่านี้ สร้างน้ำ สร้างแสงสว่าง (ที่ไม่รุนแรง) สร้างความตายและ ธาตุน้ำ น้ำที่อยู่เหนือสวรรค์ สวรรค์เป็นสิ่งรองรับของมัน แสงสว่าง (ที่ไม่รุนแรง) คือ ท้องฟ้า ชั้นบรรยากาศ ความตายก็คือแผ่นดิน สิ่งที่อยู่เบื้องล่าง ก็คือ ธาตุน้ำ

“ ส อิกฺษต, กถํ นู ไวทํ มทุเต สุยาทิตฺติ, ส อิกฺษเต กตฺเรณ ปฺรปฺทยา อิติ (A.U. 1.3.11)

ส เอตเมว สีมานํ วิทารุโยคฺยา ทวารา ปฺรปฺทยต ..... (A.U. 1.3.12)

เขาคิดว่า อาหาร (รูปร่างของมนุษย์) จะมีจากเราได้อย่างไร ? และเขาคิดว่า เราจะเข้าไปในสิ่งนั้น (ร่างของมนุษย์) ทางไหน เมื่อเปิดปลายสุดคานนั้น (ของศรียะ) แล้ว เขาก็เข้าไปโดยทางนั้น

“ โสํกามยต, พหุ สุขาม, ปฺรชาเยยติ, ส ตโป-ตปฺยต, โส ตปฺสฺ ตปฺตฺวา, อิทํ สรวฺมสุตฺต, ยทิตฺม กิ จ, ตตฺ สุณฺณฺวา ตทฺวานุปรวํสฺต ..... (T.U. 2.6.1)

เขา (อาดมัน) ประณามว่า เราจะกลายเป็นสิ่งหลากหลาย เราจะแตกตัวออกไป ดังนี้แล้ว เขาจึงบำเพ็ญตบะ หลังจากบำเพ็ญตบะแล้ว เขาจึงได้สร้างทุกสิ่งที่มีอยู่ในโลกนี้ หลังจากที่เขาได้สร้างโลกนั้นแล้ว ก็ได้เข้าไปในโลกนั้น

3.2.4.1 การสร้างธาตุของพรหมัน

ความแตกต่างระหว่างธรรมชาติของสิ่งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิตนั้น เป็นแนวคิดที่มีอิทธิพลต่อทรรศนะเกี่ยวกับธรรมชาติของชาวฮินเดียนเป็นอย่างมาก จนกระทั่งมีแนวคิดที่ว่า ธรรมชาติทั้งสองเกิดจากอาดมัน ถึงกระนั้นธรรมชาติทั้งสองก็ยังคงมีความแตกต่างกันอยู่ สิ่งที่มีชีวิต คือ พืชพันธุ์ สัตว์ มนุษย์และเทพเจ้า ก็คือ ชีวิตันที่ท่องเที่ยวไปได้ โดยที่เนื้อแท้ของมันก็คือ ออาดมันนั่นเอง เพราะอาดมันเข้าไปในจักรวาลที่หลากหลายในฐานะชีวิตันที่ท่องเที่ยวไปของแต่ละสิ่ง ส่วนจำพวกที่ไม่มีชีวิต กล่าวคือ ธาตุทั้ง 5 (ปัญจ มหาภูตานิ, A.U. 3.3, Maitri 3.2) ได้แก่ อากาศ (Ether) ลม (Wind) ไฟ (Fire) น้ำ (Water) ดิน (Earth) อุปนิษัต ได้แสดงไว้ว่าเป็นสิ่งที่ถูกควบคุมโดยพรหมันและอยู่ภายใต้การคุ้มครองของเทพเจ้าแต่ละองค์ ดังข้อความที่กล่าวไว้ในพฤทธารัณยกะอุปนิษัตว่

“ ยะ ปุถุถิยฺหํ ติษฺฐนุ ปุถุถิยา อนฺตฺระ, ยํ ปุถุถิวิ น เวท, ยสฺย ปุถุถิวิ ศรีรม, ยะ ปุถุถิวิมนฺตโร ยมยติ, เอษ ต อาคฺมานตฺรฺยามฺยมฺฤตฺตะ (B.U. 3.7.3)

บุคคลผู้อยู่ในดิน อยู่ในภายในดิน แต่ดินไม่รู้จักเขา ดินเป็นร่างกายของเขา เขาเป็นผู้ควบคุมดินจากภายใน เขาก็คืออาดัมน์ของท่าน เป็นผู้ควบคุมจากภายใน เป็นอมตะ

“ โย’ปสุ คิษฐนทุโย’นุตระ ...โย’โป’นุคโร ยมยติ, เอษ ต อาตุมานุตรยามยมฤตะ (B.U. 3.7.4)

บุคคลผู้อยู่ในน้ำ .... เขาเป็นผู้ควบคุมน้ำจากภายใน เขาก็คืออาดัมน์ของท่าน เป็นผู้ควบคุมภายใน เป็นอมตะ

“ โย’คุเนา คิษฐนคฺเรนุตระ .... โย’คุนิมนุคโร ยมยติ, เอษ ต อาตุมานุตรยามยมฤตะ (B.U. 3.7.5)

บุคคลผู้อยู่ในไฟ .... เขาเป็นผู้ควบคุมลมจากภายใน เขาก็คืออาดัมน์ของท่าน เป็นอมตะ

“โย วาเยา คิษฐน วาโยเรนุตระ ... โย วายุมนุคโร ยมยติ,เอษ ต อาตุมานุตรยามยมฤตะ (B.U. 3.7.7)

บุคคลผู้อยู่ในลม .... เขาเป็นผู้ควบคุมลมจากภายใน เขาคืออาดัมน์ของท่าน เป็นผู้ควบคุมภายใน เป็นอมตะ

“ ย อากาเส คิษฐนาทาสาทนุตระ .... ย อากาสนุคโร ยมยติ, เอษ ต อาตุมานุตรยามยมฤตะ (B.U. 3.7.12)

บุคคลผู้อยู่ในอากาศ .... เขาเป็นผู้ควบคุมอากาศจากภายใน เขาคืออาดัมน์ของท่าน เป็นผู้ควบคุมภายใน เป็นอมตะ

“ อิชํ ปฤถิวี สรวะฐํ ภูตานํ มฐ, อสุโย ปฤถิวโย สรวาณิ ภูตาณิ มฐ, ยสุ จายมสุยํ ปฤถิวยํ เตโชมโย’มฤตมยะ ปฺรุษะ, ยสุ จายมฐยาคุมํ ศาริรสฺ เตโชมโย’มฤตมยะ ปฺรุษะ, อยเมว ส โย’ยมาตฺมา, อิทมมฤตมฺ, อิทํ พุรหฺม, อิทํ สรวมฺ (B.U. 2.5.1)

ดินนี้เป็น (เหมือน) น้ำผึ้งสำหรับสิ่งมีชีวิตทั้งหลาย สิ่งมีชีวิตทั้งหมดนี้ก็เป็น(เหมือน) น้ำผึ้งสำหรับดิน ปฺรุษะผู้รุ่งโรจน์ ผู้เป็นอมตะ ผู้อยู่ในดินนี้ ปฺรุษะผู้รุ่งโรจน์ เป็นอมตะ ผู้อยู่ในร่างกายนี้ เมื่อพูดถึงคน ๆ ใดคนหนึ่ง ก็คืออาดัมน์อันนี้นั่นเอง นี่คือน้ำผึ้งไม่ตาย นี่คือนพรหมัน นี่เป็นทุกอย่าง

“ อิมา อาปะ สรวะฐํ ภูตานํ มฐ, อาสามปา สรวาณิ ภูตาณิ มฐ, ยสุ จายมาสวปฺสุ เตโชมโย’มฤตมยะ ปฺรุษะ, ยสุ จายมฐยาคุมํ ไรตสฺ เตโชมโย’มฤตมยะ ปฺรุษะ, อยเมว ส โย’ยมาตฺมา, อิทมมฤตมฺ, อิทํ พุรหฺม, อิทํ สรวมฺ (B.U. 2.5.2)

น้ำนี้เป็น(เหมือน)น้ำผึ้งของสัตว์ทั้งหลายและสัตว์ทั้งหลายก็เป็น (เหมือน) น้ำ

ฝั่งของน้ำนี้ ปุรุषะผู้รุ่งโรจน์ ผู้เป็นอมตะ ผู้อยู่ในน้ำนี้ เมื่อเกี่ยวข้องกับอาดมัน ปุรุषะผู้รุ่งโรจน์ เป็นอมตะในฐานะเป็นเมสึดพีช (ในร่างกาย) ก็คืออาดมันนี้ อาดมันนี้ก็คือพรหมัน พรหมันนี้ก็คือทุกสิ่งทุกอย่าง

“.... ยศุ จายมสุมินินคุเนา เคโซมโยมฤตมยะ ปุรุษะ, ยศุ จายมธยาตุม วานมยสุ เคโซมโยมฤตมยะ ปุรุษะ, ยชเมว ส โยขมาตุม, อิทมมฤตม, อิหํ พุรหุม อิหํ สรวม (B.U. 2.5.3)

ปุรุषะผู้รุ่งโรจน์ เป็นอมตะ ผู้อยู่ในไฟนี้ เมื่อว่าเกี่ยวข้องกับอาดมันแล้ว ปุรุषะผู้รุ่งโรจน์ เป็นอมตะ ผู้สำเร็จจากคำพูดก็คืออาดมัน อาดมันนี้ก็คือพรหมัน พรหมันนี้ก็คือทุกสิ่ง

“.... ยศุ จายมสุมิน วาเยา เคโซมโยมฤตมยะ ปุรุษะ, ยศุ จายมธยาตุม ปราณสุ เคโซมโยมฤตมยะ ปุรุษะ, ยชเมว ส โยขมาตุม, อิทมมฤตม, อิหํ พุรหุม, อิหํ สรวม (B.U. 2.5.4)

ปุรุषะผู้รุ่งโรจน์ เป็นอมตะ ผู้อยู่ในลมนี้ เมื่อว่าเกี่ยวข้องกับอาดมันแล้ว ปุรุषะผู้รุ่งโรจน์ เป็นอมตะ ผู้เป็นลมหายใจ (ปราณะ) (ในร่างกายนี้) ก็คืออาดมัน อาดมันนี้ก็คือพรหมัน พรหมันนี้ก็คือทุกสิ่ง

“.... ยศุ จายมสุมินนาเกเศ เคโซมโยมฤตมยะ ปุรุษะ, ยศุ จายมธยาตุม หฤทยากาส เคโซมโยมฤตมยะ ปุรุษะ, ยชเมว ส โยขมาตุม, อิทมมฤตม, อิหํ พุรหุม, อิหํ สรวม (B.U. 2.5.10)

ปุรุषะผู้รุ่งโรจน์ เป็นอมตะ ผู้อยู่ในอากาศนี้ เมื่อว่าเกี่ยวข้องกับอาดมัน ปุรุषะผู้รุ่งโรจน์ เป็นอมตะ ผู้อยู่ในช่องว่างในหัวใจนี้ก็คืออาดมัน อาดมันนี้ก็คือพรหมัน พรหมันนี้ก็คือทุกสิ่ง

“ ส โหวาง การุชยะ, ย เอวายมาเกเศ ปุรุช, เอตเมวาทิ พุรหุโมปาส อิติ (B.U. 2.1.5)

การคชะกล่าวว่า เราขอมนึกถึงปุรุษะผู้อยู่ในอากาศ (ช่องว่างในอากาศ) ว่าเป็นพรหมัน

“.... ย เอวาย วาเยา ปุรุช, เอตเมวาทิ พุรหุโมปาส อิติ (B.U. 2.1.6)

บุรุษนี้อยู่ในลม เราขอมนึกถึงปุรุษะผู้อยู่ในลมนี้ว่าเป็นพรหมัน

ย เอวายมคุเนา ปุรุช, เอตเมวาทิ พุรหุโมปาส อิติ (B.U. 2.1.7)

บุรุษนี้อยู่ในไฟ เราขอมนึกถึงปุรุษะผู้อยู่ในไฟนี้ว่าเป็นพรหมัน

“.... ย เอวายมปสุ ปุรุช, เอตเมวาทิ พุรหุโมปาส อิติ (B.U. 2.1.8)

บุรุษนี้อยู่ในน้ำ เราขอมนึกถึงปุรุษะผู้อยู่ในน้ำนี้ว่าเป็นพรหมัน

ถึงกระนั้นก็ตาม ธาตุทั้ง 5 นั้น ก็ไม่ใช่ตัวชีวะคัมมันท์ที่ท่องเที่ยวไปมาได้ (Wandering Souls) เหมือนพวกผีซันท์ สัตว์มีชีวิต มนุษย์และเทพเจ้าทั้งหลาย มันเป็นเพียงสิ่งที่พรหมันสร้างขึ้นมา เป็นสิ่งที่ชีวะคัมมันท์ทั้งหลายต้องมีบทบาทเกี่ยวข้อง เพราะว่าพรหมันสร้างธาตุทั้ง 5 นั้นแล้วก็เข้าไปในธาตุเหล่านั้นในฐานะของชีวะคัมมันท์ ดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น นั้นว่า แม้อุปนิษัตถ์จะมีคำสอนเป็นแนวคิดจิตนิยม กล่าวคือยึดมั่นในความเป็นหนึ่งเดียวของอาตมันและปฏิเสธความมีอยู่ของจักรวาลภายนอกอาตมัน แต่ต่อมาก็มีการดัดแปลงแนวคิดดังกล่าวให้เหมาะสมกับแนวคิดที่ยอมรับความมีอยู่จริงของปรากฏการณ์ธรรมชาติ (The Empirical View) ซึ่งเป็นแนวคิดที่มนุษย์ทั้งหลายยึดมั่น จะเห็นได้จากการที่อุปนิษัตถ์ต่าง ๆ ยอมรับตำนานเกี่ยวกับการสร้างที่เชื่อกันมา ดังข้อความที่ปรากฏอยู่ในฉานโทกยะอุปนิษัตถ์ว่า

“ ปราชปติรุ โลกานภยคปตุ, เศษำ คปฺขมานานามุ รสถาน ปฺราวฤหตุ, อคุนี ปฤถิวยา วายุนนฺตริภยาทาหิตฺยํ ทิวะ (C.U. 4.17.1)

ประชาบดีได้ร่ำฟุ้งถึงโลกทั้งหลาย เมื่อได้ร่ำฟุ้งถึงโลกทั้งหลายอย่างนั้นแล้ว เขาก็ดึงเอาแก่นแท้งของโลกทั้งหลายออกมา ไฟออกจากดิน ลมออกจากอากาศ พระอาทิตย์ออกจากท้องฟ้า

“ ส เอตาสุ ติสฺสเร เทวตา อภยคปตุ, ตาลำ คปฺขมานานามุ รสถาน ปฺราวฤหตุเนรุ ฤโจ, วาโยรุ ชฺชุนฺนิ สามานยาหิตฺยาตุ (C.U. 4.17.2)

เขาร่ำฟุ้งถึงเทพเจ้าทั้งสามเหล่านี้ เมื่อเขาร่ำฟุ้งถึงเทพเจ้าทั้งสามแล้ว เขาก็ดึงเอาแก่นแท้งของเทพเจ้าทั้งสามนั้นออกมา ฤคเวทออกจากไฟ ชุรวาทออกจากลม สามัน (สามเวท) ออกจากพระอาทิตย์

“ ส เอตā คุรียี วิฑฺขามภยคปตุ, คสุยาสุ คปฺขมานายา, รสถาน ปฺราวฤหตุ, ภูริคฺชยฤคฺชโย, ภูริคฺช ชฺชรุภฺชะ, สุวริคฺช สามภฺชะ (C.U. 4.17.3)

เขาได้ร่ำฟุ้งถึงความรู้สามชนิดนี้ เมื่อร่ำฟุ้งถึงความรู้สามชนิดแล้ว เขาก็ดึงเอาแก่นแท้งของรู้นั้นออก ภูรุ (ดิน) ออกจากฤคเวท ภูวสุ (อากาศ) ออกจากชุรวาท สุวะ (ท้องฟ้า) ออกจาก สามัน (สามเวท)

“ ปฺรชาปติรุ โลกานภยคปตุ, เคภูโย’ภิตฺปเตภฺยสุ คุรียี วิฑฺขยา สมฺปฺราสุรวตุ, คามภยคปตุ, คสุยา อภิตฺปคฺยา เอตานุภฺษราณิ สมฺปฺราสุรวนตุ ภูรุ ภูวะ สุวริคฺช (C.U. 2.23.2)

ประชาบดีร่ำฟุ้งถึงโลกทั้งหลาย เมื่อร่ำฟุ้งอย่างนั้นแล้ว เขาจึงสร้างความรู้ทั้งสามออกจากโลกนั้น เขาก็ได้ร่ำฟุ้งถึงความรู้ทั้งสามนี้ เมื่อร่ำฟุ้งถึงอย่างนี้ เขาจึงสร้างพยางค์สาม คือ ภูะ ภูวะ สุวะ (ดิน,อากาศ,ท้องฟ้า) จากความรู้ทั้งสามนั้น

พอล คอยส์เสน กล่าวว่า คำานานเกี่ยวกับการสร้างโลกมีความเกี่ยวข้องกับแนวคิดเรื่องไข่ของจักรวาล (Egg of the universe) ซึ่งกล่าวไว้ในถุคเวท X.129.3 ว่า บ่อเกิดแรกสุดของจักรวาลนั้นอยู่ในปราณะ (Vital force) ที่ถูกห่อหุ้มอยู่ในไข่ทองหรือหิรัณยครรภ (ถุคเวท X.121.1; Paul Deussen 1972 : 187) แนวคิดเรื่องไข่ของจักรวาลในถุคเวทดังกล่าวก็มีปรากฏในฉานโทคยะอุปนิษัทเช่นกัน ดังข้อความที่ว่า

“ .... อสเทเวทมคุร อาสีตุ, ตตุ สทาสีตุ, ตตุ สมภวตุ, ตตณุจํ นิรวรุตต, ตตุ สัตฺสรัสซ มาตุรามศษต, ตनु นิรภิทษต, เต อณฺจกปาเล รษตํ ต สุวรุณํ จาภาวตาม (C.U. 3.19.1)

ในตอนแรกเริ่ม จักรวาลนี้เป็นสิ่งที่ไม่มียู่ (อสตุ) มันกลายเป็นสิ่งที่มี (สตุ) มันเจริญขึ้นแล้วก็กลายเป็นไข่ มันนอนอยู่ในนั้นปีหนึ่ง จากนั้นไข่ก็แตก เปลือกไข่แยกเป็น 2 ส่วน ส่วนหนึ่งเป็นเงิน ส่วนหนึ่งเป็นทอง

“ ตท ยท รษตํ เสยํ ปฤถิวิ, ยตุ สุวรุณํ सा तुषाये, यषु श्रायुं ते प्रवता, यतुषํ समेधे निहारो, या रमनयसु दा न तुโย, यतु वासुदेयमुत्तํ स समुत्तरे (C.U. 3.19.2)

ส่วนที่เป็นเงินคือแผ่นดินนี้ ส่วนที่เป็นทองคือท้องฟ้า สิ่งที่เป็นเนื้อเยื่อด้านนอกเป็นภูเขา เนื้อเยื่อด้านในกลายเป็นหมอกและเมฆ เส้นเลือดเป็นแม่น้ำ ของเหลวภายในกลายเป็นมหาสมุทร

แนวคิดเรื่องไข่จักรวาลนี้ ในโถดะระะอุปนิษัทซึ่งเป็นอุปนิษัทในส่วนของถุคเวทได้อธิบายไว้ในลักษณะที่พิเศษออกไป โดยใช้คำว่า ปุรุชะอันเป็นปฐมเหตุของจักรวาล (Premundane Purusha) ในนิยายเกี่ยวกับการสร้างโลกที่มีอยู่ในตอนเริ่มต้นของโถดะระะอุปนิษัทว่า

“ อาตุมา वा इतिमेक एवाकुर आसीत्, नान्यत् किञ्च ज्ञ मिषत्, स ओगुषत् लोकान् नु सृष्ट्वा इति (A.U. 1.1.1)

ในตอนแรกเริ่ม จักรวาลนี้คืออาดมันหนึ่งเดียวเท่านั้น ไม่มีสิ่งอื่นใดที่จะกระพริบ (ตา) อยู่เลย เขา (อาดมัน) คิดว่า เราจะสร้างโลกในบัดนี้

“ ส อิมาดฺ लोकान्सृष्टत्, อมฺโก मरिचिर्, मरम्पोऽतो मरुः प्रेधे तिवम्, तुषाये प्रदिशुवा अनुदริगुम् मरिचये, ปฤถิวิ मरो य อरुสฺตาตุ दा आपः (A.U. 1.1.2)

เขาจึงสร้างโลกทั้งหลายเหล่านี้ สร้างน้ำ สร้างแสงสว่างที่ไม่รุนแรง สร้างความตาย และน้ำทั้งหลาย น้ำนั้นอยู่เหนือท้องฟ้า ท้องฟ้าเป็นสิ่งที่ค้ำจุนน้ำนั้น แสงสว่างที่ไม่รุนแรงคือท้องฟ้าชั้นบรรยากาศ ความตายก็คือดิน สิ่งที่อยู่ในภายใต้ก็คือน้ำทั้งหลาย

“ ส อิกษต อิมะ นุ โลกา,โลกपालา นุ สฤชา อิติ, โส’ทภย เอว ปุรุษ
สมุทตฤตยามูรณต (A.U. 1.1.3)

เขาคิดว่า สิ่งเหล่านี้เป็นโลกแล้ว เราจะสร้างผู้คุ้มครองโลกในบัดนี้ เขาจึงสร้าง
ปุรุษะโดยดึงออกมาจากน้ำทั้งหลายนั่นเอง

“ ตมภยตปตฺ, ตสฺยาภิตปตฺสฺ มุจํ นิรภิตฺยต ยถาณฺชม, มุขาท วาคุ,
วาโจ’คุนิรุ นาสิเก นิรภิตฺยเตตาม, นาสิกาภฺยามุ ปฺราณะ, ปฺราณาท วายุ, อภฺยนิ
นิรภิตฺยเตตามภฺยิภฺยา จภฺมุ, จภฺมุช อาทิตฺย, กรฺเณ นิรภิตฺยเตตาม, กรฺณาภฺยามุ โศรฺตฺรุม,
โศรฺตฺราท ทิศ, ตฺวาน นิรภิตฺยต, ตฺวโจ โลมานิ, โลมภฺย โอบธฺวณสฺปตฺย, หฤทฺธํ นิรภิตฺยต
หฤทฺธาน มน, มนสฺส จนฺทฺรมา, นาภิรุ นิรภิตฺยต, นาภฺยา อปาน, อปานาน มฤตฺย, ศฺคินิ
นิรภิตฺยต, ศฺคินาท เรต, เรตสฺ อาปะ (A.U. 1.1.4)

เขาได้รำพึงถึงปุรุษะนั้น เมื่อประชาชนได้รำพึงถึงปุรุษะอย่างนั้นแล้ว ปากของ
บุรุษก็แยกตัวออกมาอย่างเดียวกับไข่ คำพูดออกมาจากปาก ไฟออกมาจากคำพูด รูจมูกก็แยก
ตัวออกมา ลมหายใจออกมาจากจมูก ลมก็ออกมาจากลมหายใจ ตาแยกตัวออกมา การมองเห็น
ก็ออกมาจากตา พระอาทิตย์ออกมาจากการมองเห็น หูแยกตัวออกมา การได้ยินออกมาจากหู ทิศ
ต่าง ๆ ปรากฏออกมาจากการได้ยิน ผิวหนังแยกตัวออกมา ขนทั้งหลายออกมาจากผิวหนัง จาก
ขนทั้งหลายพืชพันธุ์ทั้งหลายและต้นไม้ทั้งหลายก็ปรากฏออกมา หัวใจแยกตัวออกมา จากหัวใจ
สิ่งที่ทำหน้าที่คิด (มนัส) ก็ปรากฏออกมา จากมนัสพระจันทร์ก็ปรากฏออกมา สะดือแยกตัว
ออกมา จากสะดือลมหายใจออกก็ปรากฏออกมา จากลมหายใจออกความตายก็ปรากฏ อวัยวะ
สืบพันธุ์แยกตัวออกมา จากอวัยวะสืบพันธุ์น้ำอสุจิจึงปรากฏออกมา จากน้ำอสุจิน้ำก็ปรากฏออก
มา

คำว่า อย่างเดียวกับไข่ หมายความว่า สิ่งต่าง ๆ ปรากฏออกมาจากปุรุษะอย่าง
เดียวกับไข่ที่ถูกฟักแล้วลูกไก่ก็ออกมาจากไข่ ปุรุษะในความหมายของโศคเรยะอุปนิษัทนี้ หมายถึง
ถึง พลังที่ขึ้นอยู่กับอาดมัน แต่ในฤคเวท ปุรุษะ หมายถึง ปฐมเหตุของจักรวาล อย่างไรก็ตาม
แม้จะมีการอธิบายเกี่ยวกับทฤษฎีเรื่องการสร้างโลกในอุปนิษัท แต่ก็ถือว่าเป็นเพียงรูปแบบภาย
นอก การแสดงเรื่องการสร้างโลกเช่นนั้นก็เพียงเพื่อแสดงความเป็นจริงหนึ่งเดียวของอาดมันภาย
ได้ปรากฏการณ์ที่หลากหลายของจักรวาล

อนึ่ง นักคิดชาวอินเดียได้แบ่งธาตุเป็น 5 ชนิด คือ อากาศ (Ether) ลม
(Wind) ไฟ (Fire) น้ำ (Water) และดิน (Earth) ธาตุที่เก่าแก่ที่สุดตามความคิดของชาว
อินเดีย คือ ธาตุน้ำ ดังที่ปรากฏในฤคเวท (X.121.9) ว่า ประชาบดีสร้างธาตุน้ำที่มีประกายยิ่ง
ใหญ่ เป็นต้น แนวคิดที่ว่าธาตุน้ำเป็นธาตุที่เก่าแก่ที่สุดก็ยังคงมีปรากฏอยู่ในอุปนิษัทต่าง ๆ

ดังข้อความที่กล่าวไว้ในพหูพจน์กษะอุปนิษัทว่า

“ อโถดสฺย ปฺราณสฺยาปสฺ ศรีรมฺ (B.U. 1.5.13)

ธาตุน้ำเป็นร่างกายของปฺราณะนี้

ฉานโทกษะอุปนิษัทก็ได้กล่าวไว้เช่นกัน ดังข้อความที่ว่า

“ .... อาป เอะมา มุรฺตาเซ เขมฺ ปุถุถิวี, ยทฺหฺตริภุํ , ยทฺ ทฺเขาร, ยตฺ
ปฺรวตา, ยทฺ เทวมฺนุชยา ยตฺ ปสฺวสฺ จ วาขํสฺ จ ตฺถณ-วนสฺปตฺย, สุวาปทานยาภิฏ-
ปตฺงคฺปิปลิกมาป เอะมา มุรฺตา (C.U. 7.10.1)

พื้นดิน อากาศ ท้องฟ้า ภูเขาทั้งหลาย เทพเจ้าทั้งหลาย มนุษย์ทั้งหลาย สัตว์ทั้ง
หลาย สัตว์ปีกทั้งหลาย หน้าทั้งหลาย ต้นไม้ทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายพร้อมทั้งกับตัวหนอน
ด้กแดนและมด นั้นไม่ใช่อย่างอื่นแต่เป็นน้ำที่อยู่ในรูปต่าง ๆ ธาตุน้ำก็คือสิ่งที่อยู่ในรูปต่าง ๆ
เหล่านี้ทั้งหมด

เกษัตถิอุปนิษัทแสดงไว้ว่า พรหมได้กล่าวกับอาตมณัผู้รู้ตัวมันเองว่าเหมือนกับ
พรหมว่า

“ .... ตมาห อาโป ไว ขลฺ เม โลโกขฺมฺ เต’สวํ อิติ (K.U. 1.7)

แท้จริงแล้ว ธาตุน้ำ (Waters) ก็คือโลกของฉันและมันก็คือเจ้าด้วย

พหูพจน์กษะอุปนิษัทได้อธิบายขยายความออกไปอีกว่า ธาตุน้ำดั้งเดิมอันเดียว
นั้นเปลี่ยนแปลงออกไปเป็นธาตุอีก 3 อย่าง ดังข้อความที่กล่าวไว้ว่า

“ อาโป วา อรุกะ, ตทฺ ยทฺปํ สรฺ อาสีตฺ, ตตฺ สมฺนุชต, สทฺ ปุถุถิวภวตฺ,
ตสฺยามสฺรณฺมชฺต, ตสฺย สฺรณฺมตสฺย ตปฺตสฺย เตโชโรโส นิรวรตฺตาคฺคฺนิ (B.U. 1.2.2)

แท้จริง น้ำก็คืออรกะ (Arka) สิ่งที่เป็นฟองของน้ำได้เปลี่ยนเป็นสิ่งที่มีความ
แข็งตัวเป็นก้อน และสิ่งนั้นก็เปลี่ยนเป็นดิน ประชาบดีก็สงบนิ่งอยู่ในสิ่งนั้น หลังจากเขาสงบนิ่ง
และบำเพ็ญตบะแล้ว แก่นแท้ของตบะก็กลายเป็นไฟ

ฉานโทกษะอุปนิษัทก็กล่าวจำนวนของธาตุ 3 อย่างเหมือนกัน แต่ธาตุน้ำไม่ได้
เป็นธาตุเริ่มต้นแต่ตั้งอยู่ระหว่างธาตุไฟที่สูงกว่าและธาตุดินที่ต่ำกว่า โดยอธิบายว่าธาตุทั้งสามนี้มี
วิวัฒนาการมาจากกันและกัน กล่าวคือ ธาตุน้ำเกิดจากธาตุไฟ ธาตุดินเกิดจากธาตุน้ำ ใน
ฉานโทกษะอุปนิษัทนี้ธาตุไฟใช้คำว่า เตชสฺ (ความร้อน) ธาตุน้ำใช้คำว่า อนฺนํ (อาหาร)
แต่โดยที่สุดแล้วธาตุทั้งสามนั้นก็มีความวิวัฒนาการมาจากอาตมณั กล่าวคือ พรหมัน ดังข้อความที่
กล่าวไว้ตามลำดับดังต่อไปนี้ว่า

“ ตํโทกษต, พหุํ สฺยาม, ปฺรชาเขเขตฺติ, ตตฺ เตโช’สฺถชต, ตตฺ เตโช’โอกษต,
พหุํ สฺยาม, ปฺรชาเขเขตฺติ, ตทฺโป’สฺถชต, ตสฺมาทฺ ยตฺร กฺว จ โสจติ สฺวเทเต วา ปฺรช, ”

เดชส เอว ตทฐยาโป ชาชนเด (C.U. 6.2.3)

มัน (อาตมัน/พรหมัน) คิดว่า ขอให้ฉันเป็นสิ่งหลากหลาย ขอให้ฉันขยายตัวออกไป มันจึงสร้างไฟขึ้น ไฟนั้นก็คิดว่า ขอให้ฉันเป็นสิ่งหลากหลาย ขอให้ฉันขยายตัวออกไป มันจึงสร้างน้ำ ดังนั้น เมื่อใดก็ตามที่บุคคลโสภะเคราะห์หรือเหงื่อออก น้ำก็ถูกสร้างมาจากไฟ (ความร้อน)

“ ตา อาป ไอกุษนต, พหุยะ สุขาม ปุระชาเขมหิติ, ตา อนนมสฺสชนต, ตสฺมาท ยศฺร กฺว จ วรฺษติ ตเทว ภูยิษฺมณฺณํ ภวคฺยทฺภฺย เอว ตทฺธฺยนาทฺยํ ชาเข (C.U.6.2.4)

น้ำนั้นคิดว่า ขอให้ฉันเป็นสิ่งหลากหลาย ขอให้ฉันขยายตัวออกไป มันจึงสร้างอาหาร ดังนั้น เมื่อใดก็ตามที่ฝนตก เมื่อนั้นก็มีอาหารสมบูรณ์ ดังนั้นอาหารสำหรับกินจึงถูกสร้างมาจากน้ำอย่างเดียวนั่น

หลังจากที่อาตมันสร้างธาตุทั้งสามแล้วก็เข้าไปในธาตุเหล่านั้นในฐานะของชีวิตมัน ดังข้อความที่กล่าวไว้ว่า

“เสย์ เทวไตกุษต, หนตาหิมาสฺ ติสฺส เทวตา อนเน ชีเวนาคฺมณานฺปุรวิสฺย นามรูปเ วฺยากรวณฺนิตติ (C.U. 6.3.2)

เทพเจ้าองค์นั้นคิดแล้วว่า ขอให้ฉันเข้าไปในเทพเจ้าทั้งสามนี้โดยรูปของชีวิตมัน ต่อจากนั้น ขอให้ฉันทำให้นามและรูปปรากฏ

คำว่า เทพเจ้า (Devatā) ในข้อความนี้ หมายถึง อาตมัน เทพเจ้าทั้งสามหมายถึงธาตุทั้งสาม โดยการรวมกันของอาตมันและธาตุทั้งสาม คือ ไฟ น้ำและดิน สิ่งหลากหลายจึงปรากฏขึ้นในโลก อาตมันจะถูกเรียกว่า ปฺรเทวตา หมายถึง เทพเจ้าสูงสุด เมื่อว่าเกี่ยวข้องกับธาตุทั้งสามที่เรียกว่า เทพเจ้าทั้งหลาย อาตมันนั้นเป็นปฐมเหตุ ไฟ เป็นสิ่งที่ถูกสร้างขึ้นเป็นครั้งแรก จากไฟน้ำก็ถูกสร้างขึ้น จากนั้นอาหาร (ดิน) จึงถูกสร้างขึ้น อาตมันเข้าไปในธาตุตามอย่างเหล่านี้ในรูปของชีวิตมันของแต่ละอย่าง หลังจากอาตมันสร้างธาตุทั้งสามแล้วก็ทำให้ธาตุแต่ละอย่างมีสามอย่างด้วยกัน และผสมแต่ละธาตุด้วยส่วนประกอบอีก 3 อย่าง ตัวอย่างเช่น ธาตุไฟ แบ่งเป็น 3 อย่าง คือ พระอาทิตย์ พระจันทร์และสายฟ้า ในที่สุดก็กล่าวว่า สีแดงของไฟเป็นสีของความร้อน สีขาวเป็นสีของน้ำ สีดำเป็นสีของอาหาร (ดิน) ดังข้อความที่กล่าวไว้ตามลำดับนี้ว่า

“ ตาสํ ตฺริวฤตํ ตฺริวฤตเมโกกํ กรวณฺนิตติ เสย์ เทวเตมาสฺ ติสฺส เทวตา อนเนโนว ชีเวนาคฺมณานฺปุรวิสฺย นามรูปเ วฺยากรโรตุ (C.U. 6.3.3)

เทพเจ้าองค์นั้น คิดแล้วว่า ขอให้ฉันทำธาตุทั้งสามนั้นให้แต่ละธาตุมี 3 อย่าง

ดังนี้แล้ว เทพเจ้าองค์นั้นก็เข้าไปในเทพเจ้าทั้งสามนั้นโดยรูปของชีวาคมนั้น และทำให้นามและรูปปรากฏ

“ ยทกเน โรหิตํ รูปํ เศษสสุ ตทํ รูปํ, ยจํ นกุลํ ตทปํ, ยตํ กุณฺณํ ตทนฺนสฺยาปาคาทคฺเนรฺกฺนิคฺวํ, วาจารมฺภณํ วิกาโร นามเชยฺ, ศฺรีณิ รูปาณิเศว สคฺยํ (C.U. 6.4.1)

รูปมีสีแดงของไฟ รูปนั้นเป็นรูปของความร้อน รูปสีขาวเป็นรูปของน้ำ รูปสีดำเป็นรูปของดิน ด้วยเหตุนั้น ความเป็นไฟย่อมหมดไปจากไฟ ความเปลี่ยนแปลงเป็นเพียงชื่อที่มีคำพูดเป็นพื้นฐาน รูปทั้งสามนี้เท่านั้นเป็นความจริง

“ ยทาติคฺยสฺย โรหิตํ รูปํ เศษสสุ ตทํ รูปํ, ยจํ นกุลํ ตทปํ, ยตํ กุณฺณํ ตทนฺนสฺยาปาคาทาทิคฺยทาติคฺยคฺวํ, วาจารมฺภณํ วิกาโร นามเชยฺ, ศฺรีณิ รูปาณิเศว สคฺยํ (C.U. 6.4.2)

รูปสีแดงของพระอาทิตย์ รูปนั้นเป็นรูปของความร้อน (ธาตุไฟ) รูปสีขาวเป็นรูปของน้ำ รูปสีดำเป็นรูปของดิน ด้วยเหตุนั้นความเป็นพระอาทิตย์ย่อมหมดไปจากพระอาทิตย์ ความเปลี่ยนแปลงเป็นเพียงชื่อที่มีคำพูดเป็นพื้นฐาน รูปทั้งสามนี้เท่านั้นเป็นความจริง

“ ยจํ จนฺทรมฺโส โรหิตํ รูปํ เศษสสุ ตทํ รูปํ, ยจํ นกุลํ ตทปํ, ยตํ กุณฺณํ ตทนฺนสฺยาปาคาจํ จนฺทราจํ จนฺทรคฺวํ, วาจารมฺภณํ วิกาโร นามเชยฺ, ศฺรีณิ รูปาณิเศว สคฺยํ (C.U. 6.4.3)

รูปสีแดงของพระจันทร์ รูปนั้นเป็นรูปของความร้อน (ธาตุไฟ) รูปสีขาวเป็นรูปของธาตุน้ำ รูปสีดำเป็นรูปของธาตุดิน ด้วยเหตุนั้นความเป็นพระจันทร์ย่อมหมดไปจากพระจันทร์ ความเปลี่ยนแปลงเป็นเพียงชื่อที่มีคำพูดเป็นพื้นฐาน รูปทั้งสามนี้เท่านั้นเป็นความจริง

“ ยทํ วิกฺยฺโต โรหิตํ รูปํ เศษสสุ ตทํ รูปํ, ยจํ นกุลํ ตทปํ, ยตํ กุณฺณํ ตทนฺนสฺยาปาคาทํ วิกฺยฺโต วิกฺยฺคฺวํ, วาจารมฺภณํ วิกาโร นามเชยฺ, ศฺรีณิ รูปาณิเศว สคฺยํ (C.U. 6.4.4)

รูปสีแดงของสายฟ้า รูปนั้นเป็นรูปของความร้อน (ธาตุไฟ) รูปสีขาวเป็นรูปของธาตุน้ำ รูปสีดำเป็นรูปของดิน ด้วยเหตุนั้นความเป็นสายฟ้าย่อมหมดไปจากสายฟ้า ความเปลี่ยนแปลงเป็นเพียงชื่อที่มีคำพูดเป็นพื้นฐาน รูปทั้งสามนี้เท่านั้นเป็นความจริง

ดังนั้นเมื่อถือเอาความตามที่อธิบายไว้ในฉานโทคยะอุปนิษัทนี้แล้ว วัตถุที่ปรากฏในธรรมชาติจึงไม่ใช่วัตถุที่มีธาตุบริสุทธิ์แต่เป็นวัตถุที่มีธาตุผสมกัน จากแนวคิดเกี่ยวกับการแบ่งแยกออกเป็นสามอย่างของธาตุดั้งเดิมนั้น จึงทำให้เกิดแนวคิดเกี่ยวกับการแบ่งแยกระหว่างธาตุละเอียด (Tanmātra) และธาตุหยาบ (Sthūlabhūta) ดังข้อความที่ปรากฏในปรัศนะอุปนิษัท

และไมตรีอุปนิษัต

“ ปุถุณี จ ปุถุณีวามตรา จาปศุ จาโป'มาตรา จ, เตชศุ จ เตโชมาตรา จ, วายศุ จ วายุมตรา จากาศศุ จากาศมาตรา จ .... (Prašna 4.8)

ดินและธาตุที่เป็นส่วนประกอบของดิน น้ำและธาตุที่เป็นส่วนประกอบของน้ำ ไฟและธาตุที่เป็นส่วนประกอบของไฟ ลมและธาตุที่เป็นส่วนประกอบของลม อากาศและธาตุที่เป็นส่วนประกอบของอากาศ ....

“ ..... ปญจ คนฺมาตรา ภูตศพุเทโนจฺยนเต, อถ ปญจ มหาภูตานิ ภูตศพุเทโนจฺยนเต เตมฺหา ยตุ สมุทฺยมนุ, ตตุ ศรีรมิตฺยูกตฺม ..... (Maitrī 3.2)

ธาตุละเอียดห้าอย่าง (Tanmātra) ถูกเรียกโดยชื่อว่าธาตุ และธาตุหยาบอีกห้าอย่างก็ถูกเรียกโดยชื่อว่าธาตุเช่นกัน การรวมกันของธาตุเหล่านี้ถูกเรียกว่าร่างกาย

เนื้อหาในตอนต้นแสดงธาตุไว้เพียงสามอย่างคือ ไฟ น้ำและดิน ว่าเป็นธาตุที่เกิดจากพรหมัน แต่ต่อมาได้เพิ่มอากาศและลมเข้าไปอีก ธาตุสามอย่างในตอนต้นจึงเพิ่มจำนวนเป็นห้าอย่าง ธาตุทั้งห้าอย่างนี้ได้รับการยอมรับมากขึ้นแทนที่ธาตุสามอย่างโดยนักปรัชญาอินเดียในยุคต่อ ๆ มา

ไตรคติริยะอุปนิษัตได้แสดงต่อไปอีกว่า ในธาตุทั้งห้าอย่างนั้น ธาตุแรกนั้นออกมาจากพรหมัน ธาตุต่อมาที่ออกมาจากธาตุที่เกิดก่อนมันโดยตรง ดังข้อความที่กล่าวไว้ว่า

“ ..... ตสฺมาท วา เอตสฺมาทาตฺมนะ อากาสะ สมภูตส, อากาสาท วายุส, วาโยรฺคฺนิส, อคฺเนราปะ, อทุภฺยส ปุถุณี ... (T.U. 2.1)

อากาศธาตุย่อมเกิดจากอากาสมันนั่นเอง ลมย่อมเกิดจากอากาศธาตุ ไฟย่อมเกิดจากลม น้ำย่อมเกิดจากไฟ ดินย่อมเกิดจากน้ำ

ธาตุทั้ง 5 แต่ละอย่างนั้นมีคุณสมบัติ ดังต่อไปนี้ คือ ธาตุลม มีคุณสมบัติคือ สัมผัสได้ แตะต้องได้ อากาศธาตุ มีคุณสมบัติคือเสียง เรียกว่าศัพท์ ธาตุไฟ มีคุณสมบัติคือสี เรียกว่า รูป ธาตุน้ำ มีคุณสมบัติคือรส ธาตุดิน มีคุณสมบัติคือกลิ่น (M. Hiriyanna : 1976 : 24)

ข้อความในอุปนิษัตต่าง ๆ ที่แสดงจำนวนธาตุไว้ 5 อย่างนั้น มีดังต่อไปนี้

“ .... เอเต สรุเว เทวา อิมานิ จ ปญจ มหาภูตานิ ปุถุณี วายุร อากาสา อาโป ชฺโชติมนิตฺย (A.U. 3.3)

เขาก็คือเทพเจ้าทั้งหมดเหล่านี้ และเป็นธาตุใหญ่ทั้งห้าเหล่านี้คือ ดิน ลม อากาศ น้ำและไฟ

“ ส ปราณมสุฤชต, ปราณาจ ฤรทุธำ ขัม วายรุ ชโยติราปะ ปฤถิวิ
(Prašna 6.4)

เขา (อาตมัน) สร้างปรณะ (หิรัณยครรภ/วิญญานของโลก) จากปรณะก็คือ
ศรัทธา อากาศ ลม ไฟ น้ำและดิน

“ ปฤถุวขปฺยเตโห-นิลเช สมฺตฺติเต ปญฺจาคุมเก โยคฺคฺเช ปรวฤตเต ...
(S.U. 2.12)

เมื่อคุณสมบัติห้าอย่างของโยคะเกิดเป็น ธาตุดิน น้ำ ไฟ ลมและอากาศแล้ว

“ .... เตเนศิตฺม กรุม วิวรุตเต ห, ปฤถุยาปเตโชนิลชานิ จินฺตยฺม (S.U. 6.2)
การสร้างโลกถูกควบคุมโดยเขา (อาตมัน) ข้อมเปิดตัวมันเองออกมาเป็นสิ่งที่คน
คิดว่าเป็นดิน น้ำ ไฟ ลมและอากาศ

“ ... ปญฺจ ตณฺมาศฺรา ฤตศฺพเทโนจฺยฺนเต, อถ ปญฺจ มหาภูตานิ
ฤตศฺพเทโนจฺยฺนเต ... (Maitrī 3.2)

ธาตุที่ละเอียดห้าอย่างถูกเรียกด้วยชื่อว่าธาตุ (ฤต) และในทำนองเดียวกันธาตุ
หยาบห้าอย่างถูกเรียกด้วยชื่อว่าธาตุ (ฤต)

“ .... เอวํ หฺยาโหโรหฺรธฺมฺลํ ศฺริปาทุ พฺรหฺม ศาชา อากาสวายุคฺนฺยฺก-
ภฺมฺยาทุย .... (Maitrī 6.4)

พรหมันที่มีสามเท่ามีรากของมันอยู่เบื้องบน กิ่งก้านของพรหมันนั้นก็คืออากาศ
(อวกาศ) ลม ไฟ น้ำและดินเป็นต้น

3.2.4.2 การสร้างธรรมชาติที่มีรูปร่างของพรหมัน

ดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้นนั้นว่า ทรรศนะที่เหมาะสมแก่ศักยภาพทางปัญญาของ
มนุษย์ ก็คือ ทรรศนะที่ว่าความเหมือนกันโดยเนื้อแท้ของจักรวาลและพรหมันนั้นจะต้องแสดงใน
ลักษณะที่ว่าพรหมันเป็นผู้สร้างจักรวาล จักรวาลเป็นสิ่งที่ปรากฏตัวออกมาจากพรหมัน แม้ว่า
ทรรศนะนี้จะขัดแย้งกับแนวคิดดั้งเดิมเกี่ยวกับความเป็นจริงหนึ่งเดียวของพรหมันก็ตาม ดังนั้น
เพื่อป้องกันไม่ให้ทรรศนะเกี่ยวกับการสร้างจักรวาลเป็นสิ่งที่แตกต่างจากพรหมันจึงมีการอธิบาย
เกี่ยวกับการสร้างจักรวาลว่า พรหมันสร้างจักรวาลแล้วก็เข้าไปในจักรวาลในรูปของชีวาตมัน
ดังข้อความที่กล่าวไว้ว่า

“ ส เอษ อิท ปฺรวิญฺญะ อา นขาเครภฺยะ ... (B.U. 1.4.7)

เขา (พรหมัน) ได้เข้าไปในโลกนี้ไปจนถึงปลายเล็บมือ

“ .... เสข ° เทวเตมาสฺ ติโสฺร เทวตา อนเนโน ชีเวนาคฺมฺนานนฺปฺริศฺย

นามรูป เวชยศาสตร์ (C.U. 6.3.3)

เทพเจ้าองค์นั้น (พรหมณ์) เข้าไปในเทพเจ้าทั้งสามเหล่านี้ (ธาตุ) โดยรูปของ
ชีวะคัมมันต์และแยกออกเป็นนามและรูป

“ ... ศคฺช สุตถฺวาทา ตทฺทวนุปรวาศคฺช ... (T.U. 2.6.1)

หลังจากที่เขาสร้างมันแล้ว เขาก็เข้าไปในมัน (จักรวาล)

“ ส เอตเมว สีมานํ วิหารุโยคยา ทวารา ปุราปทฺยต .... (A.U. 1.3.12)

หลังจากที่เขาเปิดปลายสุดค่านั้นแล้ว (สีมัน) เขาก็เข้าไปโดยทางนั้น

พรหมณ์สร้างสิ่งมีชีวิตทั้งหลายให้เป็นเหมือนเมืองและเข้าไปในเมืองนั้นในฐานะ
เหมือนประชาชน (ปุรุชะ / ชีวะคัมมันต์) ดังข้อความที่กล่าวไว้ว่า

“ .... ปุรุส จกร ทวิปะทะ, ปุรุส จกร จตฺยปะทะ, ปุรุส ส ปกฺษี ภูตฺวา ปุรุ
ปุรุช อวาศคฺช .... (B.U. 2.5.18)

เขาสร้างเมือง (ร่างกาย) ให้มีสองเท้า เขาสร้างเมือง (ร่างกาย) ให้มีสี่เท้า และ
บุรุษนั้นซึ่งเป็นนกได้เข้าไปในร่างนั้น

มฺหะชกะอุปนิษัฑมิข้อความที่กล่าวไว้ว่า

“ คตฺมาจ จ เทวา พหฺธา สมฺปรสฺสุตฺตา สาธฺยา มนุชฺยา ปศฺวี วยฺสํ,
ปุราณาปาเนา ววิหฺยเวจา .... (M.U. 2.1.7)

เทพเจ้าทั้งหลายเกิดจากเขาเท่านั้นหลายวิธี พวกเทพ มนุษย์ สัตว์ สัตว์ปีก ลม
หายใจเข้า ลมหายใจออก ขาวจ้าวและขาวบารเลื่อย่อมเกิดจากเขาเท่านั้น

เมื่อถือเอาความตามที่กล่าวไว้ในมฺหะชกะอุปนิษัฑข้างต้นนั้นแล้ว สิ่งมีชีวิตทั้ง
หมดก็คือพรหมณ์นั่นเอง ดังข้อความที่กล่าวไว้ว่า

“ เอช พุรุโฆม อินฺทฺร, เอช ปฺรชา-ปติรุ เอเต สฺรว เทวา อิมานิ จ ปญฺจ
มหาภูตานิ, ปุถุติว วายูรากส อโป ชฺยอิตฺถิเศยฺตานิมานิ จ กุชฺท-มิศฺราณิว, พิชานิตฺรานิ
เจตฺราณิ จาณฺชฺชานิ จ ชารุชานิ จ เสฺวทชานิ โจทฺทชฺชานิ จาคฺวา, กาวะ ปุรุชา หสฺติโน
ยคฺ กิณฺญ เจทฺม ปฺราณิ ชงฺคมฺ จ ปตฺตริ จ ยจฺ จ สฺถาวรมฺ .... (A.U. 3.3)

เขา (พรหมณ์) ก็คือพรหม เขาคืออินทระ เขาคือประสาทดี เขาคือเทพเจ้าทั้ง
หลายเหล่านี้ เขาคือธาตุทั้ง 5 เหล่านี้ คือ ดิน ลม อากาศ น้ำและไฟ เขาคือสิ่งเหล่านี้และสิ่ง
เหล่านี้ซึ่งถูกผสมกับธาตุไฟ เขาคือเมล็ดพืชชนิดหนึ่งและชนิดอื่น เขาคือสิ่งที่เกิดจากไข่ และ
สิ่งที่เกิดจากครรภ์และสิ่งที่เกิดจากเหงื่อไคล และสิ่งที่เกิดจากหน่อ เขาคือมาทั้งหลาย โคทั้งหลาย
คนทั้งหลาย และช้างทั้งหลาย เขาคือสิ่งอะไรก็ตามที่ลมหายใจ สิ่งอะไรก็ตามที่เคลื่อนไหวได้หรือ
สิ่งอะไรก็ตามที่บินได้และสิ่งอะไรก็ตามที่อยู่กับที่

พฤททารัณยกะเรียกพรหมันว่า สามัน (Sāman) เพราะพรหมันนั้นอยู่ในทุกสิ่งทุกอย่างที่มีรูปร่างปรากฏ ดังข้อความที่กล่าวไว้ว่า

“ .... ยทุ เวว สมะ พุณฺณิมา, สโม มคเคน, สโม นาเคน, สม เอภิสฺ ตฺริภิรฺ โลไกสฺ, สโมเนน สรวณฺ (B.U. 1.3.22)

ก็เพราะเขาเท่ากับคัวปลวก เท่ากับยุง เท่ากับช้าง เท่ากับโลกทั้งสาม เท่ากับทุกสิ่งทุกอย่างในโลกนี้

ฉานโทคยะอุปนิษัตก็กล่าวไว้ว่า สิ่งต่าง ๆ ย่อมดำรงชีวิตอยู่ได้ เพราะพรหมันแทรกอยู่ในภายในโดยรูปของชีวาตมัน ดังข้อความที่กล่าวไว้ว่า

“ อสฺย, เสามฺย, มหโต วุณฺณสฺย โย มุเลภฺยาหนฺยาชฺ, ชีวนฺ สรวเท, โย มรฺยเอภฺยาหนฺยาชฺ, ชีวนฺ สรวเท, โย'เครภฺยาหนฺยาชฺ, ชีวนฺ สรวเต ส เอชชีเวนาคฺมณานฺปรภูตะ เปปิยมาโน โมทมานสฺ คิษฺรุดิ (C.U. 6.11.1)

ถ้าบุคคลทาบที่รากของต้นไม้ใหญ่นั้น เมื่อมันยังเป็นอยู่ อาจจะมีน้ำซึมออกมา ถ้าบุคคลทาบตรงกลางของต้นไม้ใหญ่นั้น เมื่อมันยังเป็นอยู่อาจจะมีน้ำซึมออกมา ถ้าบุคคลหักยอดของต้นไม้ใหญ่นั้น เมื่อมันยังเป็นอยู่อาจจะมีน้ำซึมออกมา เพราะว่า มันซึ่งถูกแทรกไปทั่วโดยชีวาตมัน มันจึงยังคงตั้งอยู่ โดยคุณค่าความชุ่มชื้นและสดชื่นอยู่ต่อไป

แม้อุปนิษัตจะยืนยันการเป็นความจริงที่ไม่ขึ้นอยู่กับสิ่งใดของพรหมันหรืออาตมันสูงสุด แต่กระนั้นก็ยังคงยอมรับรองความเป็นจริงของชีวาตมัน ดังที่กฎะอุปนิษัตได้แสดงถึงการเคลื่อนย้ายเข้าไปในสิ่งต่าง ๆ ของชีวาตมัน ดังข้อความที่กล่าวไว้ว่า

“ โยนิมนฺเย ปรปฺพยุหนฺเต ศรีรฺคฺวาย เทหิเน, สฺถานุมฺนเย'นฺสฺมยฺนฺติ, ยถา กรฺม, ยถา ศฺรุตฺม (Kāṭha 2.2.7)

ชีวาตมันบางเหล่าย่อมเข้าไปในครรภ์เพื่อการมีร่างกาย ชีวาตมันบางเหล่าก็เข้าไปในสิ่งที่ไม่เคลื่อนที่ ตามกรรมและความคิดของชีวาตมันเหล่านั้น

พฤททารัณยกะอุปนิษัตก็ได้แสดงการเคลื่อนย้ายเข้าไปในเทพเจ้าทั้งหลายของอาตมันในรูปของชีวาตมันไว้เช่นกัน ดังข้อความที่กล่าวเป็นอุปมาว่า

“ ตฺยฺ ยถา เปศฺสกาโร เปศฺโส มาตุรามาปาทยนฺนฺ นวตฺรํ กลฺยาณตฺรํ รูปฺตฺนฺเต, เอเวเมวายมาตุเมทํ ศรีรํ นิหตฺย, อวิทุยํ คมยิตฺวา, อนฺนฺนฺ นวตฺรํ กลฺยาณตฺรํ รูปฺกฺรฺเต ปิตฺรฺยํ วา คานฺธฺรฺวํ วา ไทวํ วา ปฺราชาปตฺยํ วา พฺราหฺมํ วา อนฺนฺยํ วา ภูตानํ (B.U. 4.4.4)

ช่างทองเมื่อนำทองชิ้นหนึ่งมาแล้ว ก็เปลี่ยนชิ้นทองนั้นไปเป็นรูปอย่างอื่นที่ใหม่กว่าและสวยกว่า ฉันทิ อาตมันนี้ หลังจากทิ้งสรีระนี้แล้ว และเมื่อทำลายการไม่รู้ความจริง

(อวิชา) แล้ว ข้อมกระทำตัวมันเองให้มีรูปร่างอย่างอื่นที่ใหม่กว่าสวยกว่า เหมือนรูปของปิตุฤ เหมือนรูปของคณธรรพ หรือเหมือนรูปของเทพ เหมือนรูปของประธานาธิบดีหรือรูปของพรหมา และรูปของสิ่งที่มีชีวิตอื่น ๆ

สิ่งทั้งหลายที่พรหมันสร้างแล้วข้อมกลับเข้าไปในพรหมันอีกซึ่งเป็นการกลับเข้าไปโดยไม่รู้อัตว์ เหมือนกับน้ำผึ้งที่มีในดอกไม้และเหมือนแม่น้ำทั้งหลายที่ไหลลงไปสู่มหาสมุทร ดังข้อความที่กล่าวไว้ดังต่อไปนี้ว่า

“ เต ขถา ตตุร น วิเวกั ลภนเต มุขยาหํ วฤกษสฺย รโสสุมฺขมุขยาหํ วฤกษสฺย รโสมิเดว, เอวเมว ขลฺ, เสามุเขมาะ สรวาะ ปฺรชาะ สติ สมฺปทฺย น วิทุะ, สติ สมฺปทฺยามห อิติ (C.U. 6.9.2)

น้ำหวานเหล่านี้ ข้อมไม่มีการแยกแยะให้เห็นความแตกต่างว่า ฉันเป็นรสของต้นไม้ฉันนี้ ฉันเป็นรสของต้นไม้ฉันนั้น ฉันใด สัตว์โลกทั้งหมดเหล่านี้ ก็ฉันนั้นเหมือนกัน แม้พวกมันจะไปถึงสิ่งที่มีอยู่นั้น (อาตมัน) แต่พวกมันก็ไม่รู้ว่ามันได้ไปถึงสิ่งที่มีอยู่นั้น

“ ต อิท วฺยาฆุโร วา สิทฺโห วา วฤโก วา วราโห วา กิโฏ วา ปตฺงโค วา ทิสฺส วา มสโก วา ยทุ ภวนฺติ, ตทาภวนฺติ (C.U. 6.9.3)

ไม่ว่าพวกมันจะเป็นอะไรในโลกนี้ กล่าวคือ เสือ สิงห์ หมาป่า หมูป่า หนอน ตั๊กแตน ตัวเลื้อยหรือยุง พวกมันก็คือสิ่งนั้น (อาตมัน)

“ อิมะ, เสามุข, นทุชะ ปฺรสุตฺตํ ปฺรจฺจุชะ สฺยุนฺทนฺเต, ปฺรจฺจาตุ ปฺรติจฺจุสฺส ตา สมฺพุทฺธาตุ สมฺพุทฺธเววาปียฺนฺติ, ส สมฺพุทฺธ เอว ภวฺติ, ตา ขถา ตตุร น วิทุริยฺมหมตฺมิมฺหมสฺมิมฺติ (C.U. 6.10.1)

แม่น้ำเหล่านี้ ข้อมไหลจากทิศตะวันออกไปสู่ทิศตะวันออก ไหลจากทิศตะวันตกไปสู่ทิศตะวันตก พวกมันข้อมไหลมาจากทะเลไปสู่ทะเล แม่น้ำเหล่านี้ก็กลายเป็นทะเล แม่น้ำเหล่านี้ข้อมไม่รู้ว่า ฉันก็คือแม่น้ำนี้ ฉันก็คือแม่น้ำนี้ ฉันใด

“ เอวเมว ขลฺ, เสามุเขมาะ สรวาะ ปฺรชาะ สต อาคฺมฺย น วิทุะ, สต อาคฺจุฉามห อิติ, ต อิท วฺยาฆุโร วา สิทฺโห วา วฤโก วา วราโห วา กิโฏ วา ปตฺงโค วา ทิสฺส วา มสโก วา ยทุ ภวนฺติ, ตทาภวนฺติ (C.U. 6.10.2)

สัตว์โลกเหล่านี้ทั้งหมด ก็ฉันนั้นเหมือนกัน แม้พวกมันจะเกิดมาจากสิ่งที่มีอยู่นั้น (สตฺ/อาตมัน) แต่ก็ไม่รู้ว่ ฉันเกิดมาจากสิ่งนั้น ไม่ว่าพวกมันจะเป็นอะไรในโลกนี้กล่าวคือ เสือ สิงห์ หมาป่า หมูป่า หนอน ตั๊กแตน รื่นและยุง พวกมันก็คือสิ่งนั้น

เกษียติอุปนิษฺยทกัถาลาไวเชนกัน ดังข้อความที่ว่า

“ .... ส อิท กิโฏ วา ปฏฺงโค วา มตฺสโย วา ศฺกฺนิรุ วา สิทฺโห วา วราโห

วา ปรศฺวาน วา ศารทฺโธ วา ปุโรโซ วา อนโธ วา เชนฺ เชนฺ สุถาเนนฺ ปรคฺยาชาเย, ยถากรรม
ยถาวิทฺธมฺ (K.U. 1.2)

ไม่ว่าเขาจะเป็นอะไรในโลกนี้กล่าวคือ เป็นหนอน เป็นคึกคัก ปลา นก สิ่ง
หมูป่า งู เสือ เป็นคนหรือเป็นอย่างอื่น เขาย่อมเกิดขึ้นอีกในสถานะเหล่านั้น ๆ อีกตามกรรม
และตามความคิดของเขา

อย่างไรก็ตาม แม้อาตมมันจะรวมเข้าไปในภายในของสิ่งต่าง ๆ แต่ก็ยังคงเป็นสิ่งที่
มีความสมบูรณ์อยู่ภายในตัวของมันเอง เป็นสิ่งที่อยู่เหนือโลกและสิ่งต่าง ๆ เหล่านั้น ดังข้อความ
ที่กล่าวว่า

“ .... ไสยา พุรหฺมโณ’ติสฺสฤษฺฏิ, ยจฺ เจรยโส เทวานสฺสฤษฺฏ, ธอ ยนฺ มรตฺยะ
สนนฺมฤตฺตานสฺสฤษฺฏ, ตสฺมาทตฺติสฺสฤษฺฏิ (B.U. 1.4.6)

นี่คือ การสร้างที่สูงส่งของพรหมา กล่าวคือ เขาสร้างเทพเจ้าทั้งหลายให้เป็นสิ่งที่
สูงส่งกว่าเขา (ที่ตัวเขาเป็นอยู่) และเขาแม้เป็นผู้ที่ต้องตายแต่สร้างสิ่งที่เป็นอมตะ ดังนั้น เขาจึง
เป็นการสร้างที่สูงที่สุด

3.2.4.3 ญาณของจักรวาล (หิรัณยครรภ / พรหมา)

ญาณของจักรวาลนั้นใช้คำว่า พรหมา ซึ่งเป็นปูลลึงค์ เพศชาย) แตก
ต่างจากคำว่า พรหมัน ซึ่งเป็นนปุงสกลึงค์ หมายถึง แก่นแท้อันเป็นปฐมเหตุของทุกสิ่งทุกอย่าง
บางทีญาณของจักรวาลก็ใช้คำว่า หิรัณยครรภ ซึ่งเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นทีแรกในการสร้างจักรวาล
จากธาตุน้ำดั้งเดิมที่ถูกสร้างโดยพรหมัน แต่เพราะพรหมันนั้นตัวมันเองก็เป็นแก่นแท้ที่เป็นปฐม
เหตุในการสร้างจักรวาลของพรหมันเองในฐานะสิ่งที่เกิดขึ้นก่อนทุกสิ่ง ดังนั้น ในความหมายเป็น
ญาณของจักรวาล พรหมันจึงใช้คำว่า พรหมา (พรหมาน) แทน ซึ่งเป็นเหมือนกับว่าพรหมัน
ถูกอธิบายไปในลักษณะที่เป็นตัวบุคคล ดังที่พหูพการัญยกะอุปนิษัทแสดงไว้ว่า พรหมา
ปรากฏขึ้นพร้อมกับประสาทติและเทพเจ้าองค์อื่นในฐานะของชีวิตามันที่มีการเคลื่อนย้าย ดังข้อ
ความที่กล่าวไว้ว่า

“ .... เอวเมวายมาคฺเมทํ ศรีรํ นิหตฺย, อวิทฺยา คมยิตฺวา, อนฺยณฺ นวตฺรํ
กลฺยาณตฺรํ รูปํ กุรุเต ปิตฺรยํ วา, คานฺธรฺวํ วา, ไทวํ วา, ปฺราชาปตฺยํ วา, พฺราหฺมํ
วา, อนฺยเษํ วา ภูตानามฺ (B.U. 4.4.4)

อาตมมันนี้ก็ฉัณนนั้นเหมือนกัน หลังจากละร่างกายนี้แล้วและทำลาชอวิตยาแล้ว
ย่อมทำตัวเองให้มีรูปร่างอย่างอื่นที่ใหม่กว่าและสวยกว่า เช่น รูปของบิดาทั้งหลาย รูปของ
คันธระทั้งหลาย หรือรูปของเทพเจ้าทั้งหลาย รูปของประสาทติ รูปของพรหมา หรือรูปของสิ่งที่

มีอยู่ทั้งหลายเหล่านี้

โศตระะอุปนิษัตกล่าวว่า พรหมะ ตั้งอยู่ที่ศรัยะของสิ่งมีชีวิตทั้งหลาย หมายถึงปรัชญา อาตมันก็คือพรหมะที่ปรากฏอยู่ในรูปของปรัชญา ดังข้อความที่กล่าวไว้ว่า

“ เอษ พุรุโหมษ .... ปรัชญานมุ พุรุหม (A.U. 3.3)

เขา (พรหมัน/อาตมัน) คือ พรหมะ ฯลฯ พรหมะ ก็คือ ปรัชญา

ปรัชญาในที่นี้หมายถึง ชีวิตมันที่มีอยู่ในสิ่งมีชีวิตทั้งหลาย เป็นสิ่งที่มีการเคลื่อนย้าย ในแกนิคคิอุปนิษัตแสดงไว้ว่า พรหมะ หมายถึง ชีวิตมันทั้งหลายซึ่งท่องเที่ยวไปในโลกหน้าและมีลักษณะเหมือนกันกับหริณยครรค์ ในแกนิคคินี้หมายถึง ธาตุน้ำ ดังข้อความที่กล่าวไว้ว่า

“ ... อาโป ไว ชตุ เม โลโก'ษมุ เต-สาว .... (K .U. 1.7)

น้ำนั่นแหละ ก็คือโลกของฉันท และมัน (น้ำ) ก็คือโลกของท่าน

ในหลาย ๆ อุปนิษัต พรหมะ หมายถึง บุคคลผู้ทรงความรู้เกี่ยวกับพรหมันไว้ และแสดงพรหมะวิทยานันแก่นมนุษย์ทั้งหลาย ดังข้อความที่กล่าวไว้ในอุปนิษัตเหล่านี้ว่า

“ ตท ไหตท พุรุหมะ ปรัชปาตย อวาช, ปรัชปาติรุ มนเว, มนุะ ปรัชปาฤษ, ตท ไหตท อุตทาลกาธารุณเย ชเยษฐาษ ปุตุราย ปิตา พุรุหม โปรวาช (C.U. 3.11.4,8.15)

พรหมะ ได้บอกพรหมะปณิษัตนันแก่ประชาบดี ประชาบดีบอกแก่พระมนุ พระมนุบอกแก่ลูกหลานของเขา ปิตาได้บอกพรหมะปณิษัตนันแก่อุตทาลกะ อารุณิผู้เป็นบุตรชายคนโต

“ พุรุหมะ เทวานามุ ปุรณมะ สมพทวา วิศุสษ กรตุภา ภูวนสษ โคปุต, ส พุรุหมะวิทุษา สรววิทุษาปรัคิษฐามถรวาษ เชษษฐปุตุราย ปุราห (M.U. 1.1.1)

พรหมะเกิดขึ้นในฐานะบุคคลแรกในระหว่างเทพเจ้าทั้งหลาย เป็นผู้สร้างโลกและรักษาโลก เขาได้สอนพรหมะวิทยาซึ่งเป็นพื้นฐานของความรู้ทั้งปวงแก่ถรวันผู้เป็นบุตรชายคนโตของเขา

พรหมะในที่นี้ก็คือ หริณยครรค์ ซึ่งเป็นวิญญาณของจักรวาลนั่นเอง แนวคิดที่แสดงว่า พรหมะหรือหริณยครรค์เป็นสิ่งที่เกิดก่อนทุกสิ่งในการสร้างจักรวาลของพรหมัน ในฐานะเป็นบ่อเกิดของความรู้ทุกอย่างที่แสดงมาข้างต้นนั้น เสวตาสวตระอุปนิษัตได้อธิบายขยายความออกไปในลักษณะที่เป็นเทพเจ้าผู้มีตัวตนมากยิ่งขึ้น โดยได้ให้คำจำกัดความแก่งแรกที่เกิดขึ้นก่อนทุกสิ่งในการสร้างจักรวาลว่า พรหมะ หรือ หริณยครรค์ เนื้อหาในอุปนิษัตนี้แสดงไว้ว่า พรหมันคอยจ้องดูหริณยครรค์ในขณะที่มันกำลังเกิดขึ้น ดังข้อความที่กล่าวไว้ว่า

“ โย โยนิ โยนิมธิคิษฐเคยโก วิศุวานิ รูปาณิ โยนิสุ จ สรวาษ, ฤษิ ปุรัสตุ

กปิล ยสฺ ตมฺเคร ชญาไนโร พิกฺรติ ชายมานํ จ ปศฺยตฺ (S.U. 5.2)

เขา (พรหมัน) ผู้ซึ่งมีอยู่หนึ่งเดียว ปกครองเหนือแหล่งที่มาแหล่งเดียวทุกแห่ง ปกครองเหนือรูปทั้งมวล เหนือแหล่งที่มาทั้งปวง เขามีฤทธิสีแดงที่เกิดขึ้นในตอนแรกนั้นอยู่ในความคิด และเห็นฤทธิของคั่นที่กำลังเกิด

คำว่า ฤทธิผู้มีสีแดงซึ่งกำลังเกิดอยู่ หมายถึง หิริณยครรภ์ จะเห็นได้จากเนื้อความเช่นเดียวกันนี้ที่กล่าวไว้ว่า

“ โย เทวานํ ปฺรภาสฺ โจทฺทวสฺ จ, วิสฺวาทิปฺ รุทฺโร มหฺริษิ, หิริณยครภฺมฺ ปศฺยตฺ ชายมานมฺ (S.U. 4.12)

รฺทุระ ผู้เป็นแดนเกิดและเป็นบ่อเกิดของเทพเจ้าทั้งหลาย ผู้ปกครองทุกอย่าง ผู้เป็นฤทธิผู้ยิ่งใหญ่ คอยมองดูหิริณยครรภ์ที่กำลังเกิดขึ้น

พรหมาหรือหิริณยครรภ์เป็นสิ่งที่พรหมันสร้างและได้รับพลังทุกอย่างจากพรหมัน ดังนั้น พรหมาหรือหิริณยครรภ์จึงเป็นสื่อกลางระหว่างพระเจ้าสูงสุดและจักรวาลที่ถูกสร้างขึ้นและเป็นวิญญูณของจักรวาล ดังข้อความที่กล่าวไว้ว่า

“ โย พฺรหฺมาณํ วิชฺชาติ ปฺรุม, โย ไวเวทํสฺ จ ปฺรทีโณติ ตสฺไม ตํ ห เทวมาตฺมพฺทุธิปฺรกาศํ มฺมุภฺยร ไว ศฺรณฺมหม ปฺรปฺทฺย (S.U. 6.18)

พระเจ้าองค์ใด ผู้สร้างพรหมาซึ่งเกิดก่อน และพระเจ้าองค์ใดผู้ประกาศพระเวทแก่พรหมานั้น ข้าพเจ้าผู้ประสพความหลุดพ้น ขอถึงพระเจ้าพระองค์นั้นผู้รู้เรื่องโดยความรู้ของตนเอง ว่าเป็นสรณะ

จากที่กล่าวมาข้างต้นจะเห็นได้ว่า เนื้อหาที่อธิบายในเสวตาสวตฺระอุปนิษัตใน ส่วนที่เกี่ยวข้องกับพรหมาหรือหิริณยครรภ์ซึ่งเป็นสิ่งที่เกิดก่อนทุกสิ่งในการสร้างของพรหมันนั้น จะอธิบายไปในแนวทางของเทพเจ้าที่เป็นตัวบุคคล ดังนั้น วิญญูณของจักรวาลจึงใช้คำว่า พรหมา หรือ หิริณยครรภ์ เพราะเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นในการสร้างจักรวาลของพรหมัน วิญญูณของจักรวาลเกี่ยวข้องกับจักรวาลเหมือนวิญญูณของแต่ละบุคคลที่เกี่ยวข้องกับร่างกายของมันเอง

3.2.5 พรหมันในฐานะผู้ดำรงรักษาจักรวาล

พรหมันในฐานะผู้ดำรงรักษาจักรวาลนั้นมีลักษณะ 2 ประการคือ พรหมันในฐานะผู้รักษาจักรวาล ซึ่งหมายถึงพรหมันอยู่ในทุกสิ่งตามสภาวะของสิ่งเหล่านั้น ส่วนอีกลักษณะหนึ่งคือ พรหมันในฐานะผู้ปกครองจักรวาล ซึ่งหมายถึงพรหมันเป็นผู้สั่งหรือผู้ชักนำให้สรรพสิ่งทุกอย่างกระทำกิจกรรมของตน ดังจะกล่าวดังต่อไปนี้

3.2.5.1 พรหมันในฐานะผู้รักษาจักรวาล

ดังที่กล่าวมาแล้วว่าทุกสิ่งทุกอย่างที่มีอยู่ในโลก อาตมันหรือพรหมันเท่านั้นที่เป็นจริง จักรวาลเมื่อว่าโดยลักษณะที่แท้จริงแล้วก็คืออาตมันนั่นเอง ความเกี่ยวข้องระหว่างอาตมันและจักรวาลก็เป็นเหมือนสะเก็ดไฟที่กระเด็นออกจากกองไฟใหญ่ ดังข้อความที่กล่าวไว้ในพฤทธาธมยกะอุปนิษัตว

“ .... ยถาคูเนะ กุญฺหฺรา วิสฺสุลฺลิกา วุญฺจฺรณฺติ, เอวเมวาสฺมาทาคฺมณะ สฺรวปฺราณาสะ, สฺรว โลกาสะ, สฺรว เทวาสะ, สฺรวานิ ภูตานิ วุญฺจฺรณฺติ ..... (B.U. 2.1.20)

สะเก็ดไฟเล็ก ๆ ย่อมกระเด็นออกมาจากกองไฟ ฉนฺได ปฺราณะทั้งหลาย โลกทั้งหมด เทพเจ้าทั้งหมด สิ่งมีชีวิตทั้งหมด ย่อมออกมาจากอาตมันนี้ ฉนฺนํเหมือนกัน

มุนเฑกะอุปนิษทก็ได้แสดงไว้เช่นเดียวกัน ดังข้อความที่กล่าวว่า

“ ..... ยถา สฺวตีปฺตาตุ ปาวกาท วิสฺสุลฺลิกาสะ สหสฺรสะ ปฺรภวนฺเต สฺรฺปาสะ, ตถากุญฺหฺราท วิวิทฺธา, เสณฺมุข, ภาวาสะ ปฺรชาชนฺเต ตตฺร ใจฺวาปี ชนฺติ (M.U. 2.1.1)

สะเก็ดไฟที่มีรูปร่างเหมือนกัน ย่อมกระเด็นออกมาพ่นครั้งจากกองไฟที่โชติช่วง ฉนฺได สิ่งมีชีวิตชนิดต่าง ๆ ย่อมออกมาและกลับเข้าไปในสิ่งที่ไม่เปลี่ยนแปลงนั้น ฉนฺนํเหมือนกัน

เมื่อกล่าวตามข้อความข้างต้นนี้แล้ว ทุกสิ่งที่มีอยู่ในจักรวาลนี้ทั้งหมด แท้ที่จริงก็คืออาตมันที่ปรากฏต่อสายตาของเราในรูปของจักรวาลนั่นเอง ดังข้อความที่กล่าวไว้ในมุนเฑกะอุปนิษัตว

“ อคุนิรฺ มูรฺธา, จกฺมุขี จนฺหฺร-สุรฺเยา, ทิสสะ โสฺรตฺร, วาคุ วิวฺฤตฺตาสุ จ เวทาสะ, วายุสะ ปฺราโณ หฤทฺธํ วิศฺวมสฺย ปทฺภฺยาบ ปฏฺติวี เหฺษฺย สฺรวภูตานุตราคฺมา (M.U. 2.1.4)

ไฟเป็นหัวของเขา พระอาทิตย์และพระจันทร์เป็นตาของเขา ทิศต่าง ๆ เป็นหูของเขา พระเวทที่ถูกเปิดเผยเป็นคำพูดของเขา ลมเป็นลมหายใจของเขา โลกเป็นหัวใจของเขา พื้นดินเกิดจากเท้าของเขา แท้จริงเขาก็คืออาตมันที่อยู่ภายในของสิ่งที่มีชีวิตทั้งหมด

ฉานโทคยะอุปนิษทได้อธิบาย ความเป็นอาตมันเป็นแก่นแท้ที่อยู่ภายในของจักรวาลและเป็นสิ่งที่ดำรงจักรวาลไว้ โดยเปรียบเทียบอาตมันกับแก่นแท้ข้างในของผลต้นนยโครธะ (ต้นไทร) ดังที่แสดงไว้ว่า อาจารย์สั่งให้นักเรียนไปนำผลของต้นนยโครธะมาแล้วทุบเพื่อดูภายใน ก็พบเพียงแก่นเล็ก ๆ ข้างในเท่านั้น อาจารย์จึงกล่าวสอนนักเรียน ดังข้อความที่ว่า

“ ... ยํ วั, เสณฺโฆตฺมณฺนิมานุ น นิภาลยเส, เอตฺสย วั,เสณฺโฆโยโย’ณฺนิมน เอว

มหานุโยโครธสฺ ดิษฐติ, ศุรุทธศสฺว, เสามฺย (C.U. 6.12.2)

แก่นแท้ที่ละเอียดนั้น พวกเรมองไม่เห็น ดังนั้นโยคะระย่อมเกิดมีจากแก่นแท้
นั่นเอง เชื่อเราเถอะ

“ ส ย เอโห’ณิไมตทาคุมฺยมิทํ สรวํ คตฺตํ สคฺยํ ส อาคฺมา, คตฺตํ ความสิ,
ศุเวตฺเตตฺตํ .... (C.U. 6.12.3)

โลกนี้ทั้งหมด มีสิ่งนั้นซึ่งเป็นแก่นแท้ที่ละเอียดเป็นอาคัมมัน สิ่งนั้นมีจริง สิ่ง
นั้นคืออาคัมมัน สิ่งนั้นคือท่านเองนั่นแหละ เสวตเตตฺตํ

การอธิบายถึงความเป็นหนึ่งเดียวของอาคัมมันในจักรวาลที่หลากหลาย กระ
อุปนิษัต แสดงไว้ว่า อาคัมมันเป็นรากของจักรวาล โดยการเปรียบเทียบกับรากต้นไม้ กิ่งก้านที่แผ่
ขยายออกไปของต้นไม้ก็เปรียบเหมือนสิ่งต่าง ๆ ที่ปรากฏในจักรวาล จักรวาลจะดำรงอยู่ได้ก็
เพราะอาคัมมันที่เป็นเหมือนรากของมัน ดังข้อความที่กล่าวไว้ว่า

“ อูรฺวฺมูลํโล’วากฺสาชฺ เอโห-ศฺวคฺคตฺสฺ สนาตนะ, คเตว ศุกรํ ตทฺ พฺรหฺม,
คเตวามฺฤตฺมฺยเต, คตฺตฺมินฺ โลกาเส ศฺริตฺตเส สเรว คทฺ นาเคยติ กศฺ จน, เอตทฺ วั คตฺ
(Kāṭha 2.3.1)

ต้นอัสวตตะที่มีมาแต่ดั้งเดิมนั้น ย่อมตั้งอยู่โดยมีรากอยู่ข้างบนและกิ่งอยู่ล่าง นั้น
คือสิ่งที่บริสุทธิ์ นั่นคือพรหมัน แท้จริง สิ่งนั้นแหละถูกเรียกว่าสิ่งที่เปี่ยมอมตะ โลกทั้งหมดพึ่ง
พาสิ่งนั้น ไม่มีสิ่งใดที่อยู่เหนือสิ่งนั้น แท้จริงสิ่งนี้ก็คือสิ่งนั้น

อาคัมมันหรือพรหมันจึงเป็นสิ่งที่แผ่อยู่ทั่วไปในรูปของปรากฏการณ์ธรรมชาติใน
จักรวาล ดังข้อความที่กล่าวไว้ในกระอุปนิษัตวว่า

“ หสฺสํ ศุจิชฺสํ, วสุรฺนศฺริกฺษสฺสํ โหตา เวทิสฺสํ, อติธิรฺ ทุโรณสฺสํ, นณฺยสฺ,
วรฺสสํ, ฤตฺสสํ, วโยมสฺสํ, อพฺุชา, โคชา, ฤตฺชา, อทฺริชา, ฤตฺมฺ พุฤตฺ (Kāṭha 2.2.2)

เขา (พรหมัน) เป็นหงส์ (พระอาทิตย์) ในท้องฟ้า (เหนือชั้นบรรยากาศ) เป็นผู้
แผ่อยู่ทั่วท้องฟ้าชั้นบรรยากาศ เป็นพราหมณ์ผู้ทำพิธีที่เวทิ (แท่นพิธี) เป็นแขกที่อ้างพิธี เขา
ดำรงอยู่ในมนุษย์ทั้งหลาย ในเทพเจ้าทั้งหลาย ในธรรม (สิ่งที่ถูกต้อง) ในท้องฟ้า เขาคือทุกสิ่ง
ที่เกิดจากน้ำ จากดิน จากกรรม (ความถูกต้อง) จากภูเข เขา ก็คือความจริงและเป็นผู้ยิ่งใหญ่

เสวตาสวตฺระอุปนิษัต แสดงความเป็นสิ่งที่มีอยู่ในทุกสิ่งของอาคัมมันไว้เช่นกัน ดัง
ข้อความที่กล่าววว่า

“ เอชฺ ห เทวเส ปฺรติโส’นุ สรวาเส ปฺรุโว หิ ชาตเส ส อุ ครฺเก อนฺตเส,
ส เอว ชาตเส ชนินฺยฺมาณะเส ปฺรคฺยณฺ ชนํสฺ ดิษฺฐติ สรวโต’มฺชะ (S.U. 2.18)

แท้จริง เขาคือ เทพเจ้าผู้แผ่ชานไปทั่วทุกทิศ เขาเป็นสิ่งที่เกิดก่อน และเขาอยู่

ในครรภ์ เขาได้เกิดแล้ว (ในอดีต) และจะเกิด (ในอนาคต) เขาอยู่ต่อหน้ามนุษย์ทั้งหลาย เขาหันหน้าไปทั่วทุกทิศ

“ โย เทโวคุเณา โย’ปสุ โย วิศวम् ภวนมาวิเวศ, ย โยหริสุ โย วนสฺยปติมุคฺสโม เทวาย นโม นมะ (S.U. 2.17)

ท่านจงนอบน้อมต่อเทพเจ้าผู้อยู่ในไฟ ในน้ำ ผู้เข้าไปแล้วในโลกทั้งหมด ผู้อยู่ในพืชพันธุ์ทั้งหลาย ผู้อยู่ในต้นไม้ทั้งหลายของคณีน

เกษมัตถ์อุปนิษัทแสดงไว้ว่า ทุกอย่างที่เกิดขึ้นในจักรวาลนั้นถูกกำหนดโดยพรหมัน ดังข้อความที่กล่าวว่า

“ เอษ เหฺยว สาธุ กรมฺ การยติ คํ ยเมภฺโย โลเกภฺย อนุณินียต เอษ อุ เอวาสาธุ กรมฺ การยติ คํ ยมโร นิณียเต (K.U. 3.8)

ปราณะนี้แหละ เป็นผู้ที่ทำให้บุคคลผู้ที่เขาปรารถนาจะพาสูงขึ้นไปจากโลกนี้ให้ทำกรรมดี และปราณะนี้แหละเป็นผู้ทำให้บุคคลผู้ที่เขาปรารถนาจะนำไปเบื้องต่ำให้ทำกรรมชั่ว

เกษมอุปนิษัท 3.6, 3.10 แสดงเนื้อความไว้ว่า เทพเจ้าทั้งหลายเช่น เทพอัคนี เทพวายุ ย่อมทำหน้าที่ของตนก็เพราะพรหมันได้ให้พลังแก่เทพเจ้าเหล่านั้น เทพเจ้าอัคนีไม่สามารถจะเผาไหม้หญ้าได้ และเทพเจ้าวายุไม่สามารถจะพัดใบหญ้าได้หากปราศจากความประสงค์ของพรหมัน ซึ่งเป็นการแสดงให้เห็นถึงความเป็นสิ่งที่มีอำนาจอยู่เหนือทุกสิ่งทุกอย่างในจักรวาลที่พรหมันเองเป็นผู้สร้างขึ้น

พฤทธารัณยเกษมอุปนิษัทได้แสดงความจริงที่พรหมันเป็นสิ่งที่มีอำนาจอยู่เหนือทุกสิ่งทุกอย่างในจักรวาลอย่างชัดเจนเช่นกัน โดยแสดงไว้ในรูปแบบการสนทนาระหว่างยาชฌวัลลกะและคารุติ ดังข้อความที่กล่าวว่า

“ เอตสฺย วา อภฺยรตฺย ปฺรศาสเน, คารุติ, สฺตฺรยจฺนทฺรมเสา วิธฺเตเต ดิษฺฐตฺเต, เอตสฺย วา อภฺยรตฺย ปฺรศาสเน, คารุติ, ทฺยววาปฺฤติเวฺยา วิธฺเตเต ดิษฺฐตฺเต, เอตสฺย วา อภฺยรตฺย ปฺรศาสเน, คารุติ, นิเมฺยา, มุหฺรฺตา, โอโหราตฺรณฺยธฺรมาสา, มาสา, ฤตฺวะ, สํวตฺสรา อิติ, วิธฺเตตาสฺย ดิษฺฐนฺติ, เอตสฺย วา อภฺยรตฺย ปฺรศาสเน, คารุติ, ปฺราจโย’นฺยา นทฺยะ สฺยนทฺนเต สฺวเตภฺยะ ปฺรวเตภฺยะ, ปฺรติจฺโย’นฺยา ยํ ยํ จ ทิสฺมนุ, เอตสฺย วา อภฺยรตฺย ปฺรศาสเน, คารุติ, ททโต มนฺุยาเย ปฺรศฺสนฺติ, ยชฺมานํ เทวเะ, ทฺรวิมฺ ปิตโร’นฺวายตฺตะเต (B.U. 3.8.9)

การะติ เพราะคำสั่งของสิ่งที่ไม่สูญสิ้นนั้น พระอาทิตย์และพระจันทร์จึงตั้งอยู่ในที่ของมัน การะติ เพราะคำสั่งของสิ่งที่ไม่สูญสิ้นนั้น ท้องฟ้า และแผ่นดินจึงตั้งอยู่ในที่ของมัน การะติ เพราะคำสั่งของสิ่งที่ไม่สูญสิ้นนั้น สิ่งที่เราเรียกว่า ฆณะ ชั่วโมง วันและคืน ครึ่งเดือน เดือนทั้งหลาย ฤดูทั้งหลาย ปีทั้งหลาย จึงตั้งอยู่ในที่ของมัน การะติ เพราะคำสั่งของสิ่งที่ไม่สูญ

ลึนนั้น แม่น้ำทั้งหลายจึงไหลจากภูเขาที่มีหิมะลงสู่ทิศตะวันออก แม่น้ำสายอื่น ๆ จึงไหลไปสู่ทิศตะวันตก ในทิศที่แม่น้ำแต่ละสายไหลไป การะคิ เพราะคำสั่งของสิ่งที่ไม่สูญสิ้นนั้น มนุษย์ทั้งหลายจึงสรรณูเสริญบุคคลผู้ให้ เทพเจ้าทั้งหลายจึงปรารธนาบุคคลผู้บูชา (ด้วยเครื่องสังเว) บิดาทั้งหลายจึงปรารธนาการบวงสรวงที่มีชื่อว่า ทรุวิ (Darvi)

เนื้อความข้างต้นนั้นแสดงให้เห็นว่าทุกสิ่งทุกอย่างไม่ว่าจะเป็นการกำหนดวัน เวลาสถานที่ ปรากฏการณ์ธรรมชาติและความปรารถนาของมนุษย์และเทพเจ้าทั้งหลายนั้นขึ้นอยู่กับพรหมัน ทุกอย่างจะเกิดขึ้นได้และเป็นไปได้นั้นเพราะพรหมัน พรหมันเป็นสิ่งที่กำหนดทุกสิ่งทุกอย่างในจักรวาล

การอธิบายถึงลักษณะความเป็นผู้ดำรงรักษาจักรวาลไว้ของพรหมันอีกอย่างหนึ่งคือการอธิบายเปรียบเทียบพรหมันว่าเป็นเหมือนกับสะพานหรือกำแพงกัน ซึ่งเป็นการแสดงถึงพลังของพรหมันในการแยกโลกที่แตกต่างกันออกจากกันเพื่อป้องกันไม่ให้ปะทะกัน ดังข้อความที่ปรากฏอยู่ในพฤทธาธิษฐานและฉานโทคยะอุปนิษัต

“ย เอโชนุครหุทย อากาศฺ ตสฺมิญฺ เณเต, สรวสฺย วาสิ, สรวสฺยเสานะ, สรวสฺยธิปติส ต น สาธุนา กรมฺมา ภูยาน โน เอวาสาธุนา กนิยาน, เอย สรวสฺยระ, เอย ภูตาริปติส, เอย ภูตปาละ, เอย เสตุร วิธรมฺ เอยํ โลกานามสมฺภทาย ..... (B.U. 4.4.22)

บุคคลผู้ควบคุมทุกสิ่ง อาศัยอยู่ในช่องภายในหัวใจ ผู้เป็นนายของทุกสิ่ง ผู้ปกครองทุกสิ่ง เขาไม่ได้ใหญ่ขึ้นเพราะกรรมดี ไม่ได้เล็กลงเพราะกรรมชั่ว เขาเป็นเจ้าของทุกสิ่งทุกอย่าง เขาเป็นนายของสิ่งมีชีวิต เขาเป็นผู้คุ้มครองสิ่งมีชีวิต เขาเป็นสะพานซึ่งทำหน้าที่เป็นเขตแดนแยกโลกทั้งหลายเหล่านี้ เพื่อป้องกันการกระทบกระทั่งกันและกัน

“ อถ ย อาตุมา, ส เสตุร วิธฤติเรยํ โลกานามสมฺภทาย ในตํ เสตุมโหราเตรฺ ตโร, น ชรา น มฤตฺยฺ น โสโก น สุกฤตํ , น พฺยภูตํ , สรวปํปาโนโต นิวรฺตฺนเดปฺหตปาปฺมา เขษฺย พฺรหฺมโลกะ (C.U. 8.4.1)

อาตมึนั้นเป็นสะพาน (เชือกคิน) ซึ่งแยกโลกเหล่านี้ออกจากกัน วันและคืน ย่อมไม่ข้ามสะพานนี้ไปได้ ความแก่และความตายก็ข้ามไม่ได้ ความโศกเศร้า กรรมดีและกรรมชั่วก็ข้ามสะพานนี้ไม่ได้ ความชั่วทุกอย่างกลับมาจากที่นั่น เพราะว่า พรหมโลกนี้ปราศจากบาป

3.2.5.2 พรหมันในฐานะผู้ปกครองจักรวาล

พรหมันในฐานะผู้ปกครองจักรวาล ก็คือ พรหมันเป็นผู้ชักนำให้สิ่งต่าง ๆ ในจักรวาลทำหน้าที่ของตน ข้อความที่สนับสนุนแนวคิดนี้ก็คือข้อความที่ว่า พรหมันเป็นผู้ควบคุม

ในภายใน ดังข้อความที่แสดงไว้ในพหุพารณขกะอุปนิษัท ยาชญวาลกยะได้กล่าวคำสอนนี้ว่า

“ ย ปุถุติวยา ติษฐนุ ปุถุติวยา อนุตระ, ย ปุถุติวี น เวท, ยสฺส ปุถุติวี
ศรีรม, ยะ ปุถุติวมนุติโร ยมยติ, เอช ต อาคฺมานุศฺรยามยมฺฤตะ (B.U. 3.7.3)

เขาผู้อาศัยอยู่ในพื้นดิน แม้จะอาศัยอยู่ในพื้นดิน แต่พื้นดินก็ไม่รู้จักเขา พื้นดิน
เป็นร่างกายของเขา เขาควบคุมพื้นดินจากภายใน เขาก็คืออาตมาของท่าน เป็นผู้ควบคุมภายใน
เป็นอมตะ

ต่อจากนั้นก็กล่าวซ้ำถึงการที่พรหมเป็นผู้ควบคุมภายในของปรากฏการณ์ทาง
ธรรมชาติอีก 11 ชนิด กล่าวคือ น้ำ ไฟ ท้องฟ้า ลม อวกาศ พระอาทิตย์ ทิศทั้งหลาย พระ
จันทร์ ดวงดาว อากาศ ความมืดและแสงสว่าง และเป็นผู้ควบคุมสิ่งมีชีวิตทั้งหลาย เป็นผู้ควบคุม
ปฐมาทั้ง 8 (Organs) คือ ลมหายใจ คำพูด ตา หู ใจ ผิวหนัง การรับรู้ (ปัญญา) และการ
สืบพันธุ์ โดยในตอนท้ายมีการกล่าวสรุปว่า ปรากฏการณ์ธรรมชาติ สิ่งมีชีวิต และปฐมาทั้ง
หลายทั้งหมดนั้นเป็นร่างกายของพรหมัน แต่ก็แตกต่างจากพรหมัน ทุกสิ่งไม่รู้จักพรหมัน แต่ทุก
สิ่งถูกควบคุมโดยพรหมันจากภายใน

มาฆทุกขะอุปนิษัทก็กล่าวถึงความที่พรหมันเป็นผู้ควบคุมในภายในของทุกสิ่งไว้
เช่นกัน ดังข้อความที่ว่า

“ เอช สรวะศฺวะระ, เอช สรวะชฺญะ, เอโชนฺดารุยมิ, เอช โยนิะ สรวสฺส
ปรภาวปฺยเยา หิ ภูตานิ (Mā.U. 6)

นี่คือผู้เป็นใหญ่เหนือทุกสิ่ง นี่เป็นผู้รู้ทุกสิ่ง นี่เป็นผู้ควบคุมภายใน นี่เป็นบ่อ
เกิดของทุกสิ่ง นี่เป็นจุดเริ่มต้นและสิ้นสุดของสิ่งที่มีอยู่ทั้งหลาย

ข้อความที่สนับสนุนแนวคิดที่ว่าพรหมันเป็นผู้ปกครองจักรวาลอีกประการหนึ่ง
คือ ทฤษฎีน้ำผึ้ง ซึ่งเป็นการกล่าวถึงการอาศัยกันและกันของวัตถุ 2 สิ่ง เหมือนกับน้ำผึ้งและตัว
ผึ้ง กล่าวคือ ตัวผึ้งสร้างน้ำผึ้ง น้ำผึ้งก็หล่อเลี้ยงตัวผึ้ง ฉะนั้น โผ้นดินและสิ่งมีชีวิตทั้งหลายก็เป็น
สิ่งที่อาศัยกันและกัน ในลักษณะเดียวกันกับน้ำกับพืชพันธุ์ ไฟกับคำพูด ลมกับลมหายใจ พระ
อาทิตย์กับดวงดาวเป็นสิ่งที่อาศัยกันและกัน เป็นต้น แต่การที่วัตถุ 2 สิ่งจะเป็นสิ่งที่อาศัยกันและ
กันได้ก็เพราะปุรุषะผู้รุ่งโรจน์ เป็นอมตะ มีพลัง ซึ่งก็คือพรหมันหรืออาตมานี้ที่อาศัยอยู่ในสิ่งทั้ง
สองนั้น ดังข้อความที่กล่าวไว้ในพหุพารณขกะอุปนิษัทว่า

“ อิมํ ปุถุติวี สรวะยํ ภูตานํ มฐ, อสุโย ปุถุติวโย สรวานิ ภูตานิ มฐ,
ยสฺ จายมสฺยํ ปุถุติวํ เตโชมโยมฺฤตมยะ ปฺรุษะ, ยสฺ จายมสฺยาคฺมํ ศาริรํ เตโชมโยมฺฤต
มยะ ปฺรุษะ, อยเมว ส โยมฺมาตฺมา, อิทมมฺฤตม, อิทํ พฺรหฺม, อิทํ สรวม (B.U. 2.5.1)

แผ่นดินเป็น (เหมือน) น้ำผึ้งสำหรับสิ่งที่มีอยู่ทั้งหลาย และสิ่งที่มีอยู่ทั้งหลายก็

เป็น(เหมือน) น้ำผึ้งของแผ่นดินนั้น ปุรุषะผู้รุ่งโรจน์ เป็นอมตะนี้ ผู้อยู่ในแผ่นดินนี้เป็นสิ่งที่มีตัวตน ปุรุषะผู้รุ่งโรจน์ เป็นอมตะนี้ ผู้อยู่ในร่างกาย แท้จริงเขาก็คืออาดมันน์ นี่เป็นสิ่งที่ เป็นอมตะ นี่คือ พรหมัน นี่คือทุกสิ่ง

“ อีมา อาปะ สรวะร่า ภูตานำ มฐุ, อาสามปา สรวาณิ ภูตานิ มฐุ, ชสุ จายมาสุวปสุ เตโชมโย’มฤตมยะ ปุรุษะ, ชสุ จายมรุธาคุม รโศสสุ เตโชมโย’มฤตมยะ ปุรุษะ, อยเมว ส โย’มาตุมมา, อิทมมฤตม, อิทำ พุรหุม, อิทำ สรวุม (B.U. 2.5.2)

น้ำนี้เป็น (เหมือน) น้ำผึ้งของสิ่งที่มีอยู่ทั้งหลาย และสิ่งที่มีอยู่ทั้งหลายก็เป็น(เหมือน) น้ำผึ้งของน้ำนี้ ปุรุषะผู้รุ่งโรจน์ เป็นอมตะ ผู้อยู่ในน้ำนี้เป็นสิ่งที่มีตัวตน ปุรุषะผู้รุ่งโรจน์ เป็นอมตะ เป็นเหมือนเมล็ดพันธ์ (ในร่างกาย) แท้จริง เขาก็คืออาดมันน์ นี่เป็นอมตะ นี่คือ พรหมัน นี่คือทุกสิ่ง

“ ส วา อยมาตุมมา สรวะร่า ภูตานำ อธิปติะ, สรวะร่า ภูตานำ ราชา, ตพ ยถา รธนาเกา จ รธเนมา จาราะ สรวะ สมรปิตะ, เอเวมาสุมินนาตุมนิ สรวาณิ ภูตานิ สรวะ เทวาะ, สรวะ โลกาะ สรวะ ปุราณะ สรวะ เอต อาตุมนะ สมรปิตะ (B.U. 2.5.15)

อาดมันน์เป็นเจ้าเหนือสิ่งที่มีอยู่ทั้งหมด เป็นราชาของสิ่งที่มีอยู่ทั้งหมด ซึ่งลอร์ดทั้งหมดยอมถูกตรึงไว้ด้วยกันที่คัมภีร์และกงล้อรถ ฉันทิ สิ่งที่มีอยู่ทั้งหมด เทพเจ้าทั้งหมด โลกทั้งหมด สัตว์ที่มีปรางะทั้งหมด ชีวิตมันทั้งหมด ยอมถูกตรึงไว้ด้วยกันในอาดมันน์ ฉันทิ เหมือนกัน

ดังนั้น ปุรุษะที่มีอยู่ในสิ่งต่าง ๆ นั้น ก็คือ อาดมันน์นั่นเอง เพราะอาดมันน์เป็นผู้สร้างปุรุษะเหล่านั้น ดังข้อความในเกายิกถิอุปนิษัทที่แสดงไว้ว่า

“ .... โย ไว พาลาก เอเตยาม ปุรุษานำ กรตา, ชสุช ไว ตตุ กรม, ส ไว เวทิตวช อติ ..... (K.U. 4.19)

พาลากิ เขา (อาดมันน์) คือบุคคลผู้สร้างปุรุษะเหล่านี้ จักรวาลทั้งหมดนี้เป็นงานของเขา เขาคนเดียวเท่านั้นที่บุคคลควรรู้

พฤทธารณยกะอุปนิษัท 3.9.10-18 แสดงไว้ว่า ปุรุษะที่อยู่ในสิ่งที่มีตัวตน ความปรารถนา พระอาทิตย์ การไต่ขึ้น เภา กระจก น้ำและน้ำอสุจินน์ แท้ที่จริงก็คืออาดมันน์ซึ่งเป็นผู้ส่งปุรุษะเหล่านั้นออกมาและส่งปุรุษะเหล่านั้นกลับไป อาดมันน์อยู่เหนือปุรุษะเหล่านั้น กล่าวคืออาดมันน์เป็นผู้กระตุ้นให้ปุรุษะเหล่านั้นทำหน้าที่ของตนและเป็นสิ่งที่อยู่เหนือปุรุษะเหล่านั้น ดังข้อความที่กล่าวไว้ว่า

“ ..... ส ชสุ ตาน ปุรุษาน นิรุหย ปฤตยหุชยาคยกรามตุ, ตัม เควาปนิษัท ปุรุษ ปฤจฺจามิ (B.U. 3.9.26)

เขาเป็นผู้นำปุระเหล่านั้นออกมา เป็นผู้รวมปุระเหล่านี้เข้าด้วยกัน และเขาอยู่เหนือปุระเหล่านั้น เขาคือปุระที่ถูกสอนไว้ในอุปนิษัตซึ่งเรากล่าวว่า

ดังนั้น พรหมันในฐานะผู้ปกครองจักรวาล ก็คือพรหมันเป็นผู้ควบคุมทุกสิ่งในจักรวาลจากภายในและเป็นผู้สร้าง และควบคุมปุระที่มีอยู่ในทุกสิ่งให้ทำหน้าที่ของตน

3.2.6 พรหมันในฐานะผู้ทำลายจักรวาล

แนวคิดที่ว่าพรหมันเป็นผู้ทำลายจักรวาลนั้นแยกอธิบายเป็น 2 ลักษณะคือ การกลับเข้าไปในพรหมันของสิ่งที่มีชีวิตแต่ละสิ่ง และการกลับเข้าไปในพรหมันของจักรวาลทั้งหมด ดังจะได้อธิบายดังต่อไปนี้

3.2.6.1 การกลับเข้าไปในพรหมันของสิ่งที่มีชีวิตแต่ละสิ่ง

การอธิบายถึงพรหมันในฐานะผู้ทำลายจักรวาลนั้น อาศัยแนวคิดเกี่ยวกับความตาย ทุกสิ่งทุกอย่างหลังจากตายแล้วก็จะกลับเข้าไปในพรหมัน เพราะว่ามันยังทั้งหลายมักเข้าใจพรหมันในฐานะเป็นปรางะ (ลมหายใจ) ซึ่งเป็นสิ่งที่ทำให้มีชีวิตอยู่และทำให้สิ้นชีวิต ดังที่ พอล คอยส์เสน ได้อ้าง สดปด พุทธพารณียกะ 11.3.3.1 ว่า

“ พรหมันยึดสัตว์ทั้งหลายไว้กับความตาย (Paul Duessen 1972 : 221)

แนวคิดดังกล่าวมีปรากฏในอุปนิษัตต่อ ๆ มา เช่นพุทธพารณียกะอุปนิษัตแสดง ความตายและความหิวกระหายว่าเป็นผู้สร้างจักรวาล ดังข้อความที่กล่าวไว้ว่า

“ ในเวท กิณณาครุ อาสิตฺ, มฤคฺยในเวทมาวฤตมาสิตฺ, อสนาฯ, อสนาฯ หิ มฤคฺย ..... (B.U. 1.2.1)

ในตอนเริ่มแรก สิ่งที่มีอยู่ในโลกนี้ไม่มีอะไรเลย โลกนี้ถูกห่อหุ้มด้วยความตาย หรือด้วยความหิวกระหาย เพราะความหิวกระหาย คือ ความตาย

“ ...ส ยทุ ยเทवासฺฤชต, ตตฺ ตตตฺตุมฺหฺริยต, สรวฺ วา อตฺติติ ตตฺติเตรตติคฺวุม .... (B.U. 1.2.5)

เขา (ความตาย) ตั้งใจที่จะกินทุกอย่างที่เขาสร้างขึ้นมา แท้จริง เพราะเขากินทุกอย่าง ดังนั้นเขาจึงถูกเรียกว่า อติติ

พุทธพารณียกะอุปนิษัต 1.5 แสดงไว้ว่า พระประชาบดี (หมายถึงพรหมัน) สร้างโลกมาเพื่อเป็นอาหารของตนเอง เป็นการแสดงให้เห็นว่าทุกสิ่งในจักรวาลย่อมกลับเข้าไปในพรหมันเพราะพรหมันกลืนกินทุกอย่างที่เขาสร้างขึ้นมา ดังข้อความที่กล่าวไว้ว่า

“ ตรีณฺยาตฺมเน’ กุรฺต อิติ, มโน วาจํ ปฺราณมฺ, ตานฺยาตฺมเน’ กุรฺต .... (B.U. 1.5.3)

เขาสร้างของทั้งสามสิ่งเพื่อตัวเขาเอง ใจ คำพูด ปราณะ ของทั้งสามสิ่งนี้เขาสร้างขึ้นมาเพื่อ (เป็นอาหาร) ตัวเขาเอง

ความตายจึงเป็นสิ่งที่ทำให้สิ่งที่มีอยู่ในจักรวาลทั้งหมดนั้นเข้าไปสู่การถูกดูดกลืนเข้าไปในพรหมัน ดังข้อความที่กล่าวไว้ในกฐะอุปนิษัทว่า

“ ยสฺย พฺรหฺม จ กุญฺครํ จ อุเบ ภวต โอตฺถะ, มฺหตฺตฺยํ ยสฺสโยปเสจฺนํ ก อิตฺถา เวท ยตฺร สะ .... (Kaṭṭha 1.2.25)

ความเป็นพราหมณ์และความเป็นกษัตริย์เป็นเหมือนอาหารของเขา ความตายเป็นเหมือนเครื่องปรุงรสของเขา (พรหมัน) ใครเล่าจะรู้ได้ว่าเขาอยู่ ณ ที่ไหน

ฉานโทคยะอุปนิษัทก็แสดงไว้ว่า ทุกสิ่งในจักรวาลย่อมถูกสร้างขึ้นมาจากอากาศและกลับเข้าไปในอากาศ ซึ่งใช้หมายถึงพรหมัน ดังข้อความที่กล่าวไว้ว่า

“ อสฺย โลกสฺย กา คตฺริตฺตฺยอากาศ อิติ โหวาจ, สรวาณิ ห วา อิมานิ ภูตานิ ยากาสาเทว สมฺมุตฺตฺยมนุค, อากาเส ปฺรคฺยสฺสํ ยนฺตฺยกาโส หะโยวโกโย ชฺยายานากาสะ ปฺรายนมฺ (C.U. 1.9.1)

อะไรเป็นคติ (ที่ไป) ของโลกนี้ ? เขาตอบว่า อากาศ (ที่ว่างเปล่า) เพราะว่ามีสิ่งที่มีอยู่เหล่านี้ทั้งหมดย่อมถูกสร้างจากอากาศ สิ่งเหล่านั้นย่อมกลับเข้าไปในอากาศ เพราะอากาศยิ่งใหญ่กว่าสิ่งเหล่านี้ อากาศเป็นจุดหมายปลายทางสุดท้าย (ของสิ่งเหล่านั้น)

ไคตติริยะอุปนิษัทก็แสดงไว้เช่นกันว่า ทุกสิ่งที่มีอยู่แต่ละสิ่งย่อมเกิดขึ้น ดำรงอยู่ และกลับเข้าไปในพรหมัน ดังข้อความที่กล่าวไว้ว่า

“ ยโต วา อิมานิ ภูตานิ ชานฺนเต, เยน ชาตานิ จีวนฺติ, ยทฺ ปฺรชฺนคฺยภิสสฺสวณฺติ, ตทฺ วิชฺชณฺณาสฺสว, ตทฺ พฺรหฺมเมติ (T.U. 3.1.1)

แท้จริง สิ่งที่มีอยู่ทั้งหลายเหล่านี้ ย่อมเกิดจากสิ่งนั้น เมื่อเกิดแล้วย่อมดำรงอยู่ เพราะสิ่งนั้น เมื่อตายไป สิ่งที่มีอยู่ทั้งหลายก็ย่อมกลับเข้าไปในสิ่งนั้น ท่านจงแสวงหาเพื่อรู้แจ้งสิ่งนั้น สิ่งนั้นก็คือพรหมัน

มุนะจะอุปนิษัทเปรียบเทียบพรหมันเหมือนกับแมงมุม สิ่งทั้งหลายที่พรหมันสร้างขึ้นเปรียบเหมือนแมงมุมชักใยออกมา แมงมุมชักใยออกมาแล้วจับไว้ฉันใด สิ่งทั้งหลายที่พรหมันสร้างขึ้นก็ย่อมกลับเข้าไปในพรหมัน ฉะนั้นเหมือนกัน ดังข้อความที่กล่าวไว้ว่า

“ ยโอรุณ-นาภิ สฺสจฺเจเต คุณฺธุณฺเต จ ..... (M.U. 1.1.7)

เปรียบเหมือนแมงมุมที่ชักใยออกมาแล้วจับไว้

“ ... ยถา สฺสทิปฺตาตุ ปาวกาทฺ วิสฺสุลฺลิกะสะ สหสฺรสะ ปฺรภวฺนฺเต สฺรปายะ, ตถากุญฺจราทฺ วิวิธา, เสามฺย, ภาวะ ปฺรชาชนฺเต ตตฺร ใจวาปี ยนฺติ (M.U. 2.1.1)

สะกิดไฟที่กระเด็นออกมาเป็นอย่างเดียวกันถึงพันครั้ง ฉันทิใด คู่ก่อนสหาย สิ่งมีชีวิตชนิดต่าง ๆ ย่อมออกมาจากสิ่งที่ไม่สูญสิ้นนั้นและย่อมกลับเข้าไปในสิ่งที่ไม่สูญสิ้นนั้นด้วย

มาฆกุกกะอุปนิษัทแสดงไว้ว่าพรหมันเป็นบ่อเกิดของทุกสิ่ง เป็นจุดเริ่มต้นและเป็นจุดสิ้นสุดของสิ่งมีชีวิตทั้งหลาย ดังข้อความที่กล่าวว่า

“ ..... เอห โยนิส สรวสฺย ปฺรภาวปฺยเฮหิ หิ ภูตานาม (Mā.U. 6)

สิ่งนี้เป็นบ่อเกิดของทุกสิ่ง สิ่งนี้เป็นจุดเริ่มต้นและเป็นจุดสิ้นสุดของสิ่งมีชีวิตทั้งหลาย

ดังนั้น พรหมันในฐานะผู้ทำลายจักรวาลในลักษณะแรก ก็คือพรหมันเป็นจุดสิ้นสุดของสิ่งมีชีวิตแต่ละสิ่ง เพราะสิ่งที่มีชีวิตแต่ละอย่าง หลังจากตายแล้วย่อมกลับเข้าไปสู่พรหมัน

3.2.6.2 การเข้าไปสู่พรหมันของจักรวาล

แนวคิดที่เด่นชัดที่สุดที่เกี่ยวกับการสิ้นสุดและการถูกสร้างขึ้นใหม่ของจักรวาลโดยพรหมัน ก็คือแนวคิดที่ปรากฏในสเวตาสวตระอุปนิษัท โดยใช้คำว่า เทพเจ้ารุทธะ (Rudra) เป็นบุคคลาธิษฐานแทนพรหมัน เทพเจ้ารุทธะมีหน้าที่ 3 อย่าง คือ สร้าง ปกครอง และทำลายจักรวาล เทพเจ้ารุทธะเมื่อสร้างจักรวาลแล้วก็ทำลายจักรวาลในกาลอันเป็นที่สุด ดังข้อความที่กล่าวไว้ว่า

“ เอโก หิ รุทุโร น ทฺวิตฺติยา ย ตสฺย, ย อิมานํ โลกานิสฺส อีสฺนิกะ, ปฺรตฺยญ ชนานํ ดิษฺฐติ สญฺจโกจฺจานตฺกาเล สฺสฤชฺช วิศฺวา ภูวานํ โคปายะ (S.U. 3.2)

แท้จริง รุทธะเท่านั้นเป็นหนึ่ง เพราะไม่มีบุคคลผู้เป็นที่สอง เขาเป็นผู้ปกครองจักรวาลทั้งหมดนี้โดยอำนาจปกครองของเขา เขาคำรงอยู่ตรงกันข้ามกับสัตว์โลก เขาผู้คุ้มครองหลังจากสร้างจักรวาลทั้งหมดแล้วก็ดึงสิ่งที่เขาสร้างแล้วเหล่านั้นกลับคืน เมื่อกาลเวลาสิ้นสุด

พรหมันเป็นผู้กำหนดสิ่งที่สร้างขึ้นให้แตกต่างกัน แต่ในที่สุดทุกสิ่งที่ถูกสร้างก็จะหายเข้าไปในพรหมันซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นและสิ้นสุด ดังข้อความที่กล่าวว่า

“ ย เอโก’วรุโฆ พหฺฐา สกฺติโยคาทุ วรฺณานเนกานํ นิหิตารุโธ ทธาติ, วิจิติ จานฺเต วิศฺวมาเทห ส เทวะ ส โน พุทฺธยา ศฺกฺยา สมฺยฺขุนกฺตุ (S.U. 4.1)

เขามีอยู่หนึ่งเดียว ไม่มีสี่ โดยการใช้อำนาจอันมากมาย เขาแจกจ่ายสี่จำนวนมากออกไป ด้วยจุดประสงค์ที่ซ่อนเร้น และในตัวเขาจักรวาลได้ไปรวมอยู่ในตอนต้นและตอนสุดท้าย ขอเขาโปรดให้ความเข้าใจอันแจ่มแจ้งแก่พวกเรา

“ โย โยนิมฺ โยนิมฺริคิษฺฐเคฺยโก ยสฺมินิทํ สญฺ จ วิจิติ สรวมฺ .. (S.U. 4.11)

เขาผู้เดียว ผู้ปกครองต้นกำเนิดอย่างหนึ่ง ทุกสิ่งนี้ (ในที่สุด) ย่อมละลายหายไป
ไปในเขาและมารวมกัน在他 (ในตอนแรกของการสร้าง)

การสร้างและทำลายจักรวาลนั้นไม่ใช่เป็นไปเพียงแค่ครั้งเดียว แต่เป็นกระบวนการ
การที่เป็นไปอยู่เสมอ ดังที่เสวตาศวตระอุปนิษัต เปรียบเทียบการสร้างจักรวาลของพรหมัน
เหมือนกับเมฆมูมที่ชักใยออกไปหลาย ๆ โย แล้วจับไว้อีก ดังข้อความที่กล่าวว่า

“ เอโกกัม ชาลัม พหุชา วิภวาม, อสุมิน กษेत्रे स्रष्टे च
(S.U. 5.3)

พระเจ้าองค์นั้นหลังจากคลี่ตาข่ายแล้วตาข่ายเลาออกไปโดยวิธีต่าง ๆ แล้ว ย่อม
ดึงเขามารวมกันในทุกแห่งนี้

ข้อความที่แสดงถึงลักษณะของพรหมันในฐานะผู้ทำลายจักรวาลอีกประการหนึ่ง
คือ ข้อความที่ปรากฏในไมตรีอุปนิษัต

“ ..... เอไวย กฤตฺสนกฺษย เอโก ชาครฺตฺติ, เอตฺสฺมาทากาสาเทย ชลฺวํ
เจตมาตฺรม โปชยติ (Maitrī 6.17)

เมื่อจักรวาลสลายไปแล้ว เขา (พรหมัน) ผู้เดียวเท่านั้นที่ยังคงตั้งอยู่ และเขา
เป็นผู้ปลุกสิ่ง (จักรวาล) นี้ซึ่งมีเพียงจิตเท่านั้นให้ตื่นจากห้วงของอากาศ

ดังนั้น พรหมันจึงเป็นเหมือนครรภ์ที่สิ่งมีชีวิตทั้งหลายได้เกิดออกมา และเมื่อสิ่ง
มีชีวิตทั้งหลายตายแล้วก็กลับเข้าไปในพรหมันนั้นอีก ซึ่งเป็นแนวคิดที่อธิบายถึงพรหมันในฐานะ
ผู้ทำลายสิ่งที่มีชีวิตแต่ละอย่าง ส่วนการเข้าไปสู่พรหมันของจักรวาลทั้งหมดมีขึ้นในเมื่อจักรวาล
ทั้งหลายถึงกาลเป็นที่ทำลายลงแล้ว และเริ่มเกิดขึ้นใหม่อีกจากพรหมัน การที่ทุกสิ่งทุกอย่างเกิด
ขึ้นและสิ้นสุดลงในพรหมันนั่นเอง จึงเป็นการอธิบายถึงคุณลักษณะของพรหมันในฐานะผู้ทำลาย
จักรวาล

จากเนื้อหาทั้งหมดที่กล่าวมาแล้วข้างต้นนั้น อาจสรุปได้ว่า พรหมันและอาตมันเป็นสิ่ง
แท้จริงอันเดียวกัน แต่มีชื่อเรียกต่างกันเพราะมองกันคนละด้าน กล่าวคือ ถ้ามองจากแง่อัตวิสัย
หรือในฐานะผู้รู้ก็มีชื่อเรียกว่า อาตมัน ถ้ามองในแง่วัตถุวิสัยหรือในฐานะสิ่งที่ถูกรู้ก็มีชื่อเรียกว่า
พรหมัน คำทั้งสองนั้นให้หมายถึงสิ่งเดียวกัน คือ อันตมัสจะหรือสิ่งสมบูรณ์ คัมภีร์อุปนิษัตได้
บรรยายลักษณะของพรหมันไว้ 2 ลักษณะ คือ พรหมันที่ไม่สามารถกำหนดคุณสมบัติใด ๆ ได้
เป็นพรหมที่ไม่มีรูป เรียกว่า นิรฺคุณพรหมัน ส่วนพรหมันอีกลักษณะหนึ่งคือพรหมันที่สามารถ
กำหนดคุณลักษณะและคุณสมบัติได้ เรียกว่า สกฺุณพรหมัน หรือ อีศวระ อุปนิษัตบรรยายว่า
สกฺุณพรหมันนั้นมีคุณสมบัติต่าง ๆ เช่น เป็นสรรพวิญ (Omnipresent) เป็นสรรพวิทุ
(Omniscient) และมีศักดิ์านุภาพในการสร้าง พิทักษ์ และทำลายโลก (Omnipotent) ส่วน

นิรคุณพรหมันเป็นภาวะสูงสุด บริสุทธิ์ เป็นสภาวะที่ปราศจากคุณลักษณะใด ๆ ไม่สามารถใช้คำพูดพรรณนาได้ว่ามีคุณลักษณะอย่างไร นิรคุณพรหมันนั้นมีสภาวะ 3 อย่าง คือ สัจจิตานนุทะ ซึ่งมาจาก สดฺ (ความมีอยู่จริง) จิตฺ (ความรู้) อานนฺท (บรมสุข) คุณลักษณะทั้ง 3 ประการ นั้นไม่สามารถจะกำหนดปริมาณได้ จึงเรียกว่า อนนฺตะ (ไม่มีที่สิ้นสุด) ไตตติริยะอุปนิษัตได้บรรยายถึงลักษณะของนิรคุณพรหมันไว้ด้วยคำว่า “สดฺ ชฺญานํ อนนฺตํ” ซึ่งหมายความว่า สดฺ หมายถึง ความเป็นสิ่งที่มีอยู่จริง ชฺญานํ หมายถึง ความรู้ที่แท้จริง และอนนฺตํ หมายถึง ความเป็นสภาพไม่มีที่สิ้นสุด

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยศิลปากร